

JUGOSLAVENSKO
DUŠAN DRAGOSAVAC
JUČER,
DANAS,
SUTRA

U nedostatku literature u nas koja bi jednostavnije i uvjerljivije obrađivala cjelokupnost poimanja nacije i nacionalnog (kao i ostalih pojava i krupnih promjena) u jugoslavenskim sredinama ova knjiga **Dušana Dragosavca** predstavlja krupan nadomjestak. Imajući u vidu svu složenost materije autor nesvakidašnjim generičkim tretmanom sveobuhvatnosti klasnih i međunacionalnih odnosa (produbljujući proučavanja do u dalju prošlost) analizira razvoj revolucionarne misli u SFRJ, piše o uspjesima u ukupnoj socijalističkoj izgradnji ali i o sukobima i mirenjima, o pojmu i sadržaju jugoslavenstva, zalaže se za stvaralačku kritičku kvalifikaciju društvenih tokova, protivi se mirenju sa stagnacijom, a SKJ vidi kao odlučujuću vodeću idejnu i političku snagu u općoj regulaciji i poticanju revolucionarnog razvoja društvenih odnosa. Iako je autorova osnovna preokupacija stvaralačka, marksistička simbioza klasnog i nacionalnog u jugoslavenskom društvenom biću, dijalektički svedena na temelje suvremenog jugoslavenstva, on ne zanemaruje potrebu da jugoslavenske društvene specifičnosti objašnjava u kontekstu općih zbivanja u svijetu, i to u smislu objektivne međuzavisnosti a ne samo djelomične uzročnosti. Teško je nabrojati sva pitanja kojima se autor bavi: neka su samo naznačena, neka razrađena, no sva čine ovom knjigom prijedlog za nova razmišljanja i aktualizaciju rada na njima.

Dušan Dragosavac
JUGOSLAVENSKO JUČER, DANAS, SUTRA

BIBLIOTEKA GLOBUS

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 323(497.1)

DRAGOSAVAC, Dušan

Jugoslavenko jučer, danas, sutra / Dušan Dragosavac.
– Zagreb : Globus, 1988. – 203 str. ; 21 cm. –
(Biblioteka Globus)

Bibliografija: str. 198–202 i uz tekst. – Kazalo.

ISBN 86-343-0411-6

Urednica
IVANA SOR

Dušan Dragosavac

JUGOSLAVENSKO
JUČER, DANAS, SUTRA

GLOBUS / ZAGREB

© Dušan Dragosavac, Zagreb 1988.

Recenzenti
ŠIME KRONJA
DEJAN REBIĆ

Objavljivanje ove knjige ~~financirala~~ financirala je Republička samoupravna
interesna zajednica kulture SR Hrvatske.

Predgovor

S razvojem građanskog društva na prostoru Jugoslavije razvija se buržoaska i radnička klasa, formiraju suvremene nacije, razvija se ideja jugoslavenstva. Istodobno se izgrađuju dva socijalna idejna i politička stava. I to jedan građanski, buržoaski i drugi radnički, socijalistički. Različiti su bili i ostali klasni, idejni i politički stavovi o oslobodilačkim pokretima, revolucijama, ratovima uopće te o ratovima na jugoslavenskom i balkanskom prostoru. Buržoazija je i oslobodilačke ratove pretvarala u imperijalističke da bi učvrstila svoju vlast, i proširila svoju nacionalnu državu. Idejno-političku i ratnu aktivnost usmjerila je na stvaranju velike Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Albanije, Crne Gore i tako dalje. Radnički socijalistički stav je anti-ratni, zauzima se za ravnopravnost svih naroda.

Svaki rat sadrži velike proturječnosti, pa tako i ratovi na Balkanu. Balkanske monarhije i buržoazije su u svoje ratne ciljeve i ugovor protiv Turske ugradile vlastiti imperijalizam. Sporazum između balkanskih saveznika sadržao je borbu za oslobođenje od Turske te podjelu Makedonije i Albanije, što je uzrokovalo drugi balkanski rat. Zbog ocjene tih ratova sporili su se i još se spore buržoaski teoretičari, historičari, političari, podstičući nacionalizam.

Danas se neki članovi Saveza komunista – Srbi, Makedonci, Crnogorci i Albanci – sukobljavaju raspravljajući o tim ratovima s nacionalističkih pozicija i unose ih u aktualna politička zbivanja. Marksisti su te ratove ispravno ocijenili. Tako ističu da je prvi balkanski rat pozitivan jer ruši

turski feudalizam i oslobađa narode Balkana od turske okupacije. Kritiziran je njegov imperijalistički dio, ugovor i praksa, porobljavanje Makedonaca i Albanaca te svađe zbog podjele njihovih teritorija, što je uzrokovalo drugi balkanski rat između bivših saveznika. Nasuprot buržoaskoj hegemonističkoj i imperijalističkoj politici socijalistički je program sloboda svake narodnosti na bazi ravnopravnosti. Razvila su se dva stava o uređenju države. Jedan građansko-monarhističko-centralistički i drugi socijalističko-republikansko-demokratsko-federalni ili konfederalni sa samoupravom. Ta dva klasna stava još egzistiraju, iako je buržoaski poražen u narodnooslobodilačkoj borbi i poslijeratnoj socijalističkoj izgradnji.

Danas se ponovo s ofenzivom desnice u svijetu, krizom u Jugoslaviji te krizom u rukovodstvu Saveza komunista javljaju nosioci buržoasko-šovinističkih stavova, koji truju političku atmosferu među narodima i narodnostima u Jugoslaviji. KP Jugoslavije afirmirala se kao nosilac historijskog interesa radničke klase, svih naroda i narodnosti posvećujući najviše pažnje integritetu zemlje, njezinoj obrani od fašizma, nepriznavanju okupacije, borbi za socijalnu i nacionalnu ravnopravnost. Narodi i narodnosti SFRJ značajno su pridonijeli borbi protiv fašizma u antihitlerovskoj koaliciji. Vodeći autohtonu revoluciju i polazeći od marksizma KPJ postigla je goleme uspjehe u poslijeratnoj izgradnji, a boreći se protiv staljinizma afirmirala je različite putove oslobodilačke i socijalističke revolucije, ispravno je sagledala zakone društvenog razvitka, raspored društvenih i klasnih snaga u zemlji i u svijetu. Desetljećima je uspješno poticala napredak. KPJ je u specifičnim uvjetima teškog rata i međusobno zavađenih naroda, uspjela prevladati genocid, afirmirati nacionalnu i vjersku ravnopravnost te izgraditi bratstvo i jedinstvo. Afirmirala je ljudsko i humano kod Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca, Crnogoraca, Muslimana, Albanaca, Mađara, Talijana i drugih. Afirmirala je nacionalne i jugoslavenske vrijednosti, nacionalno i internacionalno – kroz humanu sintezu bratstva i jedinstva. Kao dio svijeta Jugoslavija je bila i ostaje pod razli-

čitim oslobodilačkim, socijalističkim i buržoaskim utjecajima. Iz Sovjetskog Saveza širili su se različiti utjecaji – pozitivni od oktobarske revolucije i njezinih tekovina te negativni iz razdoblja staljinizma. Nekritički su preuzimani neki elementi sovjetskog sistema: vlasništvo, upravljanje, odnos države i partije, agrarna i nacionalna politika. Budući da je jugoslavenska revolucija autentična i da se temelji na marksizmu mogla je, iako ne uvijek pravodobno u teoriji – već više u praksi, biti kritična prema staljinizmu. Teoretski je to formulirano u dokumentima KPJ, počevši od Pete zemaljske konferencije, kroz revoluciju razvijano, a naučno utemeljeno u Programu komunista. Odstupanje od Programa SKJ te zastoj u razvoju revolucije u 80-im godinama izazvali su regres, pojavu i buržoaskog i staljinističkog u Savezu komunista, zatim političko i idejno nejedinstvo u Savezu komunista. Umjesto društvenog vlasništva afirmira se državno, državni kapital na nivou republika i pokrajina, granice republika i pokrajina jačaju, slabi kohezija SFRJ. Sve je izraženiji problem kako povezati dva naizgled suprotna suvremena fenomena – autonomiju i jedinstvo. Hegemonističke i separatističke tendencije uspješno su prevladavane narodnooslobodilačkom borbom i socijalističkom revolucijom. Budući da se duže vremena ne razvija revolucija, kontrarevolucija je na djelu.

U knjizi se govori o velikodržavnim šovinističkim koncepcijama zaostalih feudalnih kraljevina i buržoazije Balkana, koje štete svim narodima Balkana, o razvoju revolucije i zamkama kontrarevolucije – tj. o antikomunizmu. Ističe se kontinuitet oslobodilačkog i socijalističkog, upozorava se na Program Saveza komunista i historiju Saveza komunista o čemu je autor i prije pisao, kao što upućuje i na mnoga druga relevantna marksistička djela, kojima se koristio pišući knjigu. Neki od tih problema naznačeni su da bi se podsjetili obaviješteni, a potakli ostali da ih temeljitije proučavaju.

Komunistička partija Jugoslavije je pomoću revolucije savladavala staljinizam, izgradila socijalni i nacionalno-oslobodilački antifašistički program. U centar svog djelo-

vanja stavila je radničko-klasno i na bazi toga razvila koncept nacionalne ravnopravnosti i integriteta Jugoslavije. KPJ je pošla od historijskog interesa radničke klase kao interesa svih ravnopravnih naroda i narodnosti i izgradnje njihovog bratstva i jedinstva. Za Jugoslaviju i jugoslavenstvo, za socijalnu i nacionalnu ravnopravnost kroz historiju su se zdušno borili oslobodilački i revolucionarni pokreti, napredno radništvo, seljaštvo, omladina i inteligencija. Komunistička partija Jugoslavije nije priznala kapitulaciju, podjelu Jugoslavije, separatističke državnice na području Jugoslavije. Jugoslavija i jugoslavenstvo imali su kontinuitet u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji. Iako su narodi Jugoslavije pod rukovodstvom Komunističke partije i Saveza komunista ostvarili jače jedinstvo nego što je ikad postignuto u njihovoj historiji, ono još uvijek nije ni dovršeno ni savršeno. Naprotiv, to se jedinstvo narušava čim izbije kriza u realizaciji izgradnje socijalizma. Društveni procesi nikad nisu ni savršeni ni dovršeni. Zbog toga je nužno stalno sagledavati i ocjenjivati situaciju u zemlji i u svijetu te imati na umu sve zamke kontrarevolucije. Današnja je jugoslavenska kriza istodobno dio svjetske krize i krize socijalizma. Problem je idejne i političke zbrke u Savezu komunista što olakšava prodor šovinizma u svoje redove. Sadašnje socijalističke snage odgovorne su za nejedinstvo SKJ i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Suština krize jugoslavenskog društva 80-ih godina očituje se u odstupanju društvenog razvoja od Programa Saveza komunista Jugoslavije. Ne oživljavaju samo razne nacionalističke nego i rasističke teorije, razvija se hegemonizam nacionalnih država i državnosti. Javljaju se sumnje u narode i narodnosti koji u republici ili u pokrajini ne pripadaju većinskoj naciji, u druge republike, nacije u federaciju. Sugerira se manjinskom narodu da ima nacionalnu državu izvan republike u kojoj živi, a narodnosti da im je matica i nacionalna država izvan Jugoslavije. Time se osporavaju prava na ravnopravnost onim južnoslavenskim narodima koji su u manjini u određenoj republici i neslavenskim narodima u Jugoslaviji. To unosi zbrku, potiče naciona-

lizam i građansku neodgovornost. Nitko neće preuzimati odgovornost bez prava i ravnopravnosti. U idejnoj dezorijentaciji Savez komunista ne može u svojim redovima afirmirati demokraciju i statutarost, što omogućuje djelovanje tuđih idejno-političkih snaga. Razvijanje socijalizma i socijalističke revolucije najuspješniji je način suprotstavljanja antikomunizmu. Komunistička partija odnosno Savez komunista Jugoslavije vodeći revoluciju razvija demokraciju u svojim redovima, ravnopravnost svih naroda i narodnosti bez obzira na to jesu veći ili manji, slavenski ili neslavenski. Socijalistička Federativna Jugoslavija bila je faktor sigurnosti svih ljudi, naroda i narodnosti, uspješno je surađivala sa susjedima, oslobodilačkim pokretima i drugim vladama u svijetu. SK je razvijao uspješnu suradnju u radničkim i socijalističkim pokretima u svijetu. Praksa socijalizma, pa tako i jugoslavenskog, pokazuje da socijalističko društvo ako je vođeno marksističkom ideologijom može savladati različite društvene proturječnosti i uspješno se boriti protiv tuđih ideja i tendencija. Praksa drugih socijalističkih zemalja, pokreta, partija, a i jugoslavenska, pokazuju da ima uvjeta i za kontrarevoluciju. Za krizu socijalizma, nestabilnost i slabljenje ugleda socijalističke Jugoslavije najopasnija je stagnacija u razvoju socijalizma. Nemoć Saveza komunista i njegova razjedinjenost očituje se u nemoći da uspješnije realizira svoja opredjeljenja. Partija ne radi jedinstveno na afirmaciji historijskog interesa radničke klase. Ako bi SKJ afirmirao historijski interes radničke klase, bio bi čvrsto povezan s radničkom klasom, seljaštvom, omladinom, inteligencijom, radnim ljudima, svim narodima i narodnostima. Sadašnja kriza može se i mora prevladati.

Ona ima sličnosti s onom predratnom krizom, ali se i razlikuje od nje. Tragedija Jugoslavije, uz druge slabosti, u teškoj situaciji pred drugi svjetski rat bila je što joj je na čelu bilo slabo i razjedinjeno buržoasko rukovodstvo. Ali je tada Jugoslavija imala jedinstvenu i sposobnu KPJ – i jedinstven CK. Za negativne krizne tokove pa i za opasan razvoj nacionalizma danas u Socijalističkoj Federativnoj Jugosla-

viji odgovara sadašnja generacija rukovodioca. Ako se rukovodstvo brže ne ujedini na Programu SK, kriza će se produbiti a rukovodstvo će svršiti na bunjištu historije. Sigurno je da će SKJ i jugoslavensko društvo kroz razvoj revolucije i socijalističku demokratsku proceduru izabrati generaciju rukovodioca koja će uspješno voditi zemlju i razvijati socijalizam.

Jugoslavija i jugoslavenstvo imaju svoju historiju, sadašnjost i budućnost. Razvoj socijalizma će dalje afirmirati ravnopravno sve narode i narodnosti, sve njihove socijalne, nacionalne i ljudske vrijednosti te SFR Jugoslaviju ravnopravno povezati s progresivnim svjetskim socijalističkim i uopće naprednim tokovima i pokretima.

Dušan Dragosavac

I.

Historijska osnova nove Jugoslavije

*Pregled klasnih, nacionalnih, ekonomskih, političkih
i kulturnih vrela, razvođa i slivova*

I.

Socijalistička misao i naučni socijalizam počeli su prodirati na današnji jugoslavenski prostor još kada su jugoslavenske zemlje u društvenom i privrednom razvoju jako zaostajale za Zapadnom Evropom. Neke od tih zemalja vjekovima su bile potčinjene otomanskoj, a druge habsburškoj imperiji, što je umnogome uzrok zaostajanja.

U zemljama na današnjem prostoru Jugoslavije pod stranom okupacijom počelo je nacionalno buđenje, razvijali su se nacionalno-oslobodilački pokreti, vodila se borba za privrednu, kulturnu i političku afirmaciju nâroda, za stvaranje nacionalnih država. U tom razdoblju pokrete vodi novonastala buržoazija s namjerom da se likvidiraju feudalni odnosi i ostvare građanske države kao bitne političke pretpostavke za brži kapitalistički razvoj.

U nizu nacionalnih i istodobno seljačkih buržoasko-demokratskih pokreta značajni su prvi i drugi srpski ustanak početkom XIX. vijeka. Oni su bitno pridonijeli da se ukinu feudalni odnosi i otvorili put razvitku kapitalističkog društva. Srpska država, stvorena na tekovinama nacionalno-oslobodilačke i antifeudalne revolucije, s elementima buržoaske revolucije, bila je priznata kao nezavisna i suverena država 1878. godine. U novostvorenoj nacionalnoj državi razvijao se kapitalizam, koji je bio povezan s državnom birokracijom.

Crna Gora, poslije mnogih oslobodilačkih borbi, u razvođu XVIII. i XIX. vijeka postaje samostalna država. Makedonija, Kosovo, Bosna i Hercegovina bile su pod osmanlijsko-spahijskom vlašću. Sredinom XIX. vijeka i u njima se

javljaju elementi kapitalističkog razvoja, dijelom i na stranom kapitalu. Od niza buna i ustanaka u Bosni i Hercegovini po značenju se izdvaja ustanak 1875. do 1887. koji je produbio »istočnu krizu«. U borbi za oslobođenje i nacionalnu samostalnost Makedonije, važni su bili ustanci 1876. i 1878. godine. U tom se razdoblju razvijao i pokret među Albancima. Njihove vodeće snage formulirale su zahtjeve o autonomiji albanskog naroda.

Svi nacionalno-oslobodilački pokreti na Balkanskom poluotoku preplitali su se i dopunjavali. Zbog monarhističko-buržoaskih vladajućih snaga i uzajamnih teritorijalnih prohtjeva izbijali su međusobni sukobi, koje su turske, austro-ugarske, talijanske i još neke ekspanzionističke sile iskoristavale za svoje interese. Tako su godine 1912. u ratu saveznika Grčke, Bugarske, Srbije i Crne Gore protiv Turske, u kojem su sudjelovali Makedonci i Albanci, podijeljene Makedonija i Albanija. Godine 1913. izbija srpsko-bugarski rat zbog podjele Makedonije.

Velikodržavne šovinističke koncepcije zaostalih balkanskih feudalnih kraljevina i mlade buržoazije štetile su balkanskim narodima.

Osim nacionalističkog suparništva u turskoj imperiji, isticali su se i sukobi velikohrvatske i velikosrpske koncepcije o Bosni i Hercegovini.

Teške konflikte uzrokovala su velikoalbanska, velikosrpska i velikocrnogorska koncepcija.

Sukobi između nacionalno-oslobodilačkih pokreta karakteristika su i drugih dijelova Evrope i svijeta. Na Balkanu su se vjerski i nacionalni sukobi ispreplitali i s kleronacionalizmom. Teško historijsko nasljeđe, nerazvijena radnička klasa pa ni uspješna i progresivna borba za rušenje turskog feudalizma nisu donosili revolucionarna rješenja, kako su to isticali socijalisti, da se ostvare »slobode svačije narodnosti«.

Slovenski narod, hrvatski i veliki dio srpskog naroda bili su tokom XIX. vijeka pod vlašću habsburške monarhije. Na karakter njihovih političkih pokreta, a poslije

i na razvoj socijalne demokracije, utjecale su revolucije 1848. i 1849. godine.

Nerazvijena građanska klasa u Hrvatskoj već godine 1848. uzaludno je pokušavala ostvariti težnje nacionalnih pokreta i sjedinjenje dijelova Hrvatske. Sukobljavala se s plemićko-građanskim vodstvom mađarske revolucije, čiji su ciljevi bili suprotni ciljevima nemađarskih naroda Ugarske. U toj borbi se povezala s vojvodanskim srpskim pokretom, koji je želio riješiti isti problem.

Državne promjene u Austro-Ugarskoj 1867. uvođenjem dualizma, te stvaranjem dvaju unutrašnjih državnih područja – Austrije i Ugarske – još su više odvojile Sloveniju od ostalih južnoslavenskih zemalja, pocijepale Hrvatsku, a najveći dio današnje Vojvodine bio je u sastavu Ugarske.

Hrvatska je raznim zemaljskim, pokrajinskim granicama bila podijeljena na više dijelova s različitim statusom u sklopu Ugarske, s djelomičnom autonomijom i nekim elementima državnosti u Banskoj Hrvatskoj. U Hrvatsku i Slavoniju bili su uključeni Srijem, Međimurje, Baranja; Rijeka je imala poseban status. Kao austrijske pokrajine zadržane su Istra, Hrvatsko i Slovensko primorje te Dalmacija.

Slovenski teritorij bio je sve do 1918. u Habsburškoj monarhiji i Italiji. Austrijska je politika težila da Sloveniju što više udalji i izdvoji od ostalih južnoslavenskih naroda.

Gotovo cijela današnja Vojvodina bila je pod ugarskom okupacijom, iako su županije i pojedini gradovi imali ograničenu samoupravu. Mađarska je vlast smišljeno provodila denacionalizaciju tih krajeva.

Bosnu i Hercegovinu, koja je bila u sastavu Osmanlijskog Carstva, Austro-Ugarska je okupirala na osnovi odluka Berlinskog kongresa 1878. a poslije 1908. jednostrano anektirala. Aneksija je uzrokovala međunarodnu političku krizu a prijetila je i opasnost da izbije rat između Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije.

U zaostalim ekonomsko-društvenim i političkim odnosima socijalističke ideje i socijalistička misao različito su se

razvijali. U Srbiji su se primjerice javili i prije no što su formirane radničke organizacije, a nosilac socijalističkih ideja bila je mlada inteligencija. U privredno razvijenoj Sloveniji, Hrvatskoj i Vojvodini, socijalistički pokret počinje istodobno s organiziranjem radnika. U drugoj polovici XIX. vijeka segmenti tog mladog radničkog pokreta povezuju se sa socijalističkim pokretima razvijenijih kapitalističkih zemalja.

U Srbiji se socijalistički pokret javlja u nerazvijenijim kapitalističkim odnosima, a njegovi su počeci vezani za aktivnost Svetozara Markovića. Grupa oko Svetozara Markovića čvrsto je surađivala s Prvom internacionalom, objavljivala je socijalističku štampu, prevodila *Komunistički manifest* i drugu marksističku literaturu; dali su i originalna djela, među kojima se ističe Markovićevo *Srbija na Istoku*.

Svetozar Marković je podvrgao oštroj kritici tadašnji birokratski poredak te društveno-političke i kulturne prilike u Srbiji, zauzimao se za državu temeljenu na zajedničkom vlasništvu i narodnoj samoupravi. Suprotstavljajući se ekspanzionizmu srpske buržoazije, birokracije i dinastije, težio je oslobođenju jugoslavenskih naroda od Turske i Austro-Ugarske okupacije revolucionarnim putem; izjašnjavao se za »uništenje svijih država što danas smetaju da ti narodi ne mogu da se sjedine kao slobodni ljudi i ravnopravni radnici«.

Pod utjecajem Svetozara Markovića prodirale su sedamdesetih godina socijalističke ideje u Crnu Goru a desetak godina poslije i u Crnoj Gori počela se širiti socijalistička literatura. Socijalističke ideje i pokret širili su se u Sloveniji, Hrvatskoj, Vojvodini, Bosni i Hercegovini, u Makedoniji, na Kosovu i u Metohiji.

Socijalističke ideje u Makedoniji širila je revolucionarna omladina, u prvom redu učenici solunske gimnazije »Goce Delčev« i radnik Vasil Glavinov. Misli makedonskih socijalista došle su do izražaja u toku Ilindenskog ustanka u Kruševu, augusta 1903. godine, na čelu s Nikolom Karevim.

Članovi Slovenske socijaldemokratske organizacije

1896. godine na Kongresu u Ljubljani osnovali su Jugoslavensku socijaldemokratsku stranku, čijem su Osnivačkom kongresu prisustvovali i predstavnici socijaldemokratskih stranaka Hrvatske i Slovenije. Osnivane su jugoslavenske socijaldemokratske stranke u raznim pokrajinama Dalmacije, Istre, Rijeke, itd. s namjerom da se poveže južnoslavenski radnički pokret. Poslije aneksije osnovana je socijaldemokratska stranka u Bosni i Hercegovini.

U Srbiji je Dimitrije Tucović razvio modernu partiju, isticao je značenje povezanosti sindikalne i političke borbe te potrebu djelovanja socijalista na selu.

Programska opredjeljenja jugoslavenskih socijalističkih stranaka slijedila su idejno-politička stajališta Druge internacionale. Osim što su se borili za poboljšanje ekonomskog položaja radnika, vrlo važna preokupacija bila im je demokratizacija političkih sistema. U svim tim partijama javljala su se razna strujanja i shvaćanja. Iako su bile pod utjecajem austrijskih socijaldemokrata, prevladale su njihovu ograničenost u vezi s nacionalnim pitanjem.

Socijalisti u Hrvatskoj zauzimaju se za ujedinjenje i osamostaljenje Hrvatske zasnovano na »prirodnom narodnom pravu«. Da bi prevladali hrvatsko-srpske nacionalističke sukobe na jugoslavenskom prostoru, povezuju pitanja državnog preobražaja s jugoslavenskom orijentacijom kao sredstvom za širenje socijalizma.

Srpski su socijalisti vrlo rano prihvatili ideje o balkanskoj federaciji ili konfederaciji, a te ideje razvija i Jugoslavenska socijaldemokratska stranka Slovenije koja 1910. godine učestvuje na Balkanskoj socijalističkoj konferenciji u Beogradu. Ivan Cankar 1913. iznosi svoju zamisao o slobodnoj jugoslavenskoj federativnoj republici ravnopravnih naroda izvan Austrije.

Socijalistička partija Bosne i Hercegovine zastupa principe nacionalne ravnopravnosti i internacionalizma, bori se za zbližavanje Srba, Hrvata, Muslimana.

Ideje nacionalne i socijalne ravnopravnosti sve se više povezuju s jugoslavenskim idejama. Socijaldemokratske partije Austro-Ugarske u doba balkanskih ratova podrža-

vaju ideju Srpske socijaldemokratske partije o balkanskoj federativnoj republici. Istodobno se socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine, nasuprot svađama građanskih partija zbog jezika i pisma, zauzima za priznanje pune ravnopravnosti obaju pisama.

Srpska socijaldemokratska stranka prihvatila je u osnovi program njemačke socijaldemokracije, ali je njezino marksističko rukovodstvo dosljednije sagledavalo radničko klasne i nacionalne interese, i otvaralo revolucionarnu perspektivu. Suprotstavljalo se djelovanju velikih imperijalističkih sila na Balkanu i hegemonizmu vladajućih krugova balkanskih zemalja. Građanske partije u Srbiji postavljale su nacionalno pitanje kao vanjskopolitičko pitanje širenjem srpske države na dijelove srpske nacije u susjednim područjima pod Austro-Ugarskom i Turskom te, istodobno poboljšanje drugih naroda.

Nasuprot tome Srpska socijaldemokratska stranka isticala je platformu borbe svih potlačenih naroda za svoje oslobođenje. U povodu Ilindenskog ustanka prihvaća zahtjev da Makedonija stekne autonomiju u konfederaciji balkanskih država. Osuđujući aneksiju Bosne i Hercegovine podržala je borbu njezinih naroda za slobodu. Bori se protiv velikosrpskog šovinizma, kritizira srpsku vladu i vlade balkanskih država zbog hegemonističkih pretenzija. Na II. kongresu Internacionale u Kopenhagenu, 1910. Tucović je oštro kritizirao stavove austrijskih socijalista o nacionalnom pitanju.

Dimitrije Tucović je istakao tezu da postoje dvije Srbije: buržoaska, koja teži hegemoniji i proleterska, koja se zauzima za ravnopravnost svih naroda na Balkanu. Tucović je upozoravao na to kako buržoazija želi ostvariti slobodu za svoj narod uskraćujući slobodu drugim narodima, dok »mi hoćemo slobodu svoga naroda ne uništavajući slobodu drugih naroda«. Isticao je da se »može postići jedinstvo, stvaranjem na Balkanu jedne političke cjeline u kojoj bi svi narodi bili ravnopravni«. Takav program za federaciju slobodnih naroda nudio je rješenje nacionalnog pitanja i za one teritorije gdje živi više naroda.

Makedonski su se socijalisti, nasuprot osvajačkoj politici balkanskih buržoazija i monarhija o podjeli Makedonije, zauzimali za progresivan društveni preobražaj i slobodnu federativnu zajednicu na Balkanu, u kojoj bi se Makedoniji jamčila ravnopravnost.

Nakon što su balkanske države raskomadale Makedoniju, srpski su socijalisti osudili monarhističko-buržoasku hegemonističku politiku.

D. Tucović se poslije balkanskih ratova 1912. u svojoj knjizi *Srbija i Albanija* izjašnjava za »političku i ekonomsku zajednicu svih naroda na Balkanu, ne izuzimajući ni Arbanase, na osnovu pune demokracije i pune jednakosti«.

I u Hrvatskoj jača borba za nacionalnu i socijalnu ravnopravnost, a podržava se osnivanje hrvatsko-srpske koalicije te sve ono što je vodilo slozi i suradnji Srba, Hrvata i drugih naroda. Osnovna je karakteristika socijalista što su težili približavanju i povezivanju naroda na osnovi ravnopravnosti.

Jugoslavenska socijalistička konferencija u Ljubljani 1909. godine i Prva balkanska socijaldemokratska konferencija u Beogradu januara 1910. godine, značajni su događaji za zbližavanje i bolje upoznavanje socijalista u jugoslavenskim zemljama.

Srpska socijaldemokratska stranka od osnivanja je pristupila II. internacionali i sudjelovala na svim njezinim kongresima do balkanskih ratova.

Socijaldemokratske stranke u jugoslavenskim zemljama u načelu su prihvatile stavove II. internacionale o suprotstavljanju ratu i ratnim opasnostima. Ratove su smatrale rezultatom osvajačke politike dinastija i vladajuće buržoazije, naročito velikih imperijalističkih sila, za teritorije, tržišta, sirovine.

Na izvanrednom kongresu II. internacionale u novembru 1912. godine u Bazelu, održanom u povodu izbijanja prvog balkanskog rata, potvrđena je opća ideja prole-

terske solidarnosti protiv rata, i intervencije velikih država, posebno Austro-Ugarske. Socijalističke stranke Balkana pozvane su da šovinističkoj politici balkanske buržoazije suprotstave ideju bratstva balkanskih naroda, da se bore za balkansku federaciju.

Držeći se u osnovi tih stavova, socijaldemokratske su stranke u balkanskim ratovima vidjele suprotnosti između buržoazija balkanskih država i njihovu reakcionarnu politiku za primat na Balkanu. U takvoj situaciji neke od njih nisu opazile progresivan element rušenja turskog feudalizma.

Srpska socijaldemokratska partija uspjela je povezati borbu protiv osvajačkog rata s borbom proletarijata protiv imperijalističke politike buržoaske klase. Zauzevši antiratni stav – protiv imperijalističke podjele Balkana kao osnove za svađu među balkanskim narodima i državama – Srpska socijaldemokratska partija, zajedno s bugarskim »tijesnim« socijalistima, izjasnila se protiv drugog balkanskog rata i podjele Makedonije. Osuđuje pohod srpske vojske u Albaniju u jesen 1913. godine.

U doba aneksijske krize socijaldemokrati u Hrvatskoj, tretirali su Bosnu i Hercegovinu kao dio jugoslavenskog pitanja. Suprotstavili su se buržoaskim političkim grupama, naročito frankovcima, koje su podržavale austrijsku koncepciju.

U podijeljenosti i zaostalosti, izbija prvi svjetski rat, koji mijenja dotadašnje političke prilike na Balkanu. Najviše je stradalo stanovništvo teritorija onih područja na kojima su vođene ratne operacije. Mnogo je ljudi poginulo, a učinjena je neprocjenjiva materijalna šteta razaranjem privrednih i kulturnih dobara. Austrija se ratnički naročito ustremila na srpski narod. Srpska socijaldemokratska partija ni u takvim uvjetima nije odstupala od svog antiratnog stava – zajedno s Lenjinovim boljševicima glasala je protiv ratnih kredita. Suprotstavila se velikosrpskom nacionalizmu, ali je, kao i Lenjin, smatrala da Srbija vodi obrambeni rat za opstanak

svoje nezavisnosti i u njemu je, zato, i sudjelovala. U tom je ratu poginuo i vođa SSDP, Dimitrije Tucović.

U to su doba, međutim, mnoge socijaldemokratske partije II. internacionale podržale svoju buržoaziju, pa je pokret zapravo životario. Tek pobjedom socijalističke revolucije u Rusiji počeo je oživljavati, i jačati. Predstavnici Srpske socijaldemokratske partije podržali su oktobarsku revoluciju. Ciljeve svoje borbe povezivali su s pobjedonosnom perspektivom revolucije. Rješenja nacionalnog pitanja u jugoslavenskim zemljama i u Evropi sagledavali su kao rezultat proleterske revolucije. Predstavnici Srpske socijaldemokratske partije izjasnili su se za balkansku federaciju s Makedonijom kao posebnom jedinicom. U jednom su trenutku, želeći spriječiti da se prihvate zahtjevi bugarskih »širokih socijalista« o pripojenju cijele Makedonije Bugarskoj, naglašavali životni interes Srbije za izlazak na more dolinom Vardara.

Pobjede saveznika, pobjede srpske vojske na solunskom frontu, stvaranje dobrovoljnih jedinica, pobune u Hrvatskoj, Sloveniji, BiH, Vojvodini i drugim dijelovima Austro-Ugarske bile su značajne za rušenje Austro-Ugarske i stvaranje Jugoslavije, odnosno Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Italija je ulazeći u rat od sila Antante za uzvrat dobila velike dijelove Hrvatske i Slovenije, Slovensko primorje, Istru, Rijeku, Sjevernu Dalmaciju i više otoka.

Suradnja slovenskih, srpskih i drugih partija u Zagrebu u Narodnom vijeću, u dalmatinskoj vladi, u Vijeću Bosne i Hercegovine, omogućila je ujedinjenje sa Srbijom. U sastav nove države ušle su mnoge nacionalne manjine, a neki pripadnici južnoslavenskih naroda ostali su u granicama drugih država.

Poslije prvog svjetskog rata razvijali su se revolucionarni pokreti u gotovo svim zemljama. Mijenja se i raspored političkih snaga, a time i politička karta Evrope. S raspadom Ruskog, Habsburškog, Osmanlijskog Carstva najznačajnije u Evropi postaju Francuska i Engleska. Sovjetska Rusija je pod teškim pritiskom iscrpljujućeg građan-

skog rata i strane vojne intervencije. U to su doba nastajale neke države – Poljska, Finska, Litvanija, Letonija, Estonija, Čehoslovačka, Austrija, Mađarska, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Zaoštrile su se klasne suprotnosti. Krajem 1918. i u prvoj polovini 1919. godine radnička klasa osvaja vlast i u Njemačkoj, Mađarskoj, Bavarskoj, Slovačkoj. Budući da se te revolucije nisu uspjele ostvariti, revolucionarni pokret je oslabio i buržoazija se konsolidirala.

Jugoslavenske zemlje u novu državu ulaze s različitim nivoima kulturne i političke emancipacije, s neriješenim socijalnim, nacionalnim i seljačkim pitanjem. Čitava ratom razorena zemlja nije bila ni ekonomski razvijena. Poginulo je više od milijun, od ukupno četiri milijuna stanovnika Srbije. Ogromne su bile ratne štete i u ostalim jugoslavenskim krajevima.

Razvila se intenzivna aktivnost na osnivanju i povezivanju komunističkih grupa u čemu je prednjačio Filip Filipović. U raznim djelovima zemlje stvaraju se komunističke organizacije, a aprila 1919. godine u Beogradu održan je Kongres ujedinjenja na kojem učestvuju delegati iz svih krajeva, osim vođa Jugoslavenske socijaldemokratske stranke Slovenije. Poslije je i ona pristupila ujedinjenju. Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) zasnivala se na opredjeljenju klasne borbe za jugoslavensku socijalističku revoluciju u kojoj su prirodni klasni saveznici radničke klase seljaci, u prvom redu seoska sirotinja.

Bilo je mnogo štrajkova i ustanaka, među kojima treba izdvojiti aprilske događaje 1921. godine u Istri, kada je u snažnom otporu prema fašizmu i stvorena Labinska Republika.

U novoj državi jačao je utjecaj radničkih komunističkih organizacija. Partija je dobila velik dio glasača na općinskim i na parlamentarnim izborima, postala je treća partija po veličini. Nakon što se konsolidirao, režim je sve snage usmjerio protiv Komunističke partije. Zabranom Komunističke partije i uvođenjem šestojanuarske diktature, nastupili su teški uvjeti za rad organizacija.

Partija je stalno razvijala internacionalističku liniju i pomagala revolucionarne pokrete. Tako je poslije septembarskog ustanka 1923. godine u Bugarskoj pružila utočište i smještaj Georgiju Dimitrovu i drugim revolucionarima prebjeglim iz Bugarske.

Rješavanje nacionalnog pitanja i, općenito, odnos prema tom pitanju najduže su ostali jedna od glavnih preokupacija borbe koju je vodila Partija. Na Trećoj zemaljskoj konferenciji, održanoj u Beogradu januara 1924. godine u Rezoluciji o nacionalnom pitanju polazi se od uvjerenja da »ujedinjenje srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda u zajedničku državu leži u pravcu historijskog progressa i interesa klasne borbe proletarijata«, iako se ističe, kako je ta država nastala kao rezultat svjetskog rata. U Rezoluciji se ocjenjuje da je ujedinjenje jugoslavenskih naroda značilo »stvaranje objektivnih uslova za proces formiranja jedne nacije iz triju srodnih nacija«, ali da je taj proces, zbog klasnog interesa cjelokupne buržoazije i nametanja monarhije, zaustavljen na samom početku.

KPJ je u borbi protiv raznih separatističkih težnji isticala prednosti geografskih i ekonomskih veza, te relativno velike pogodnosti koje pruža cjelovito privredno područje Jugoslavije za ekonomski razvoj svih dijelova kao i izmještanosti nacija na jugoslavenskom tlu. Nacionalni program KPJ, prihvaćen na Trećoj zemaljskoj konferenciji, u suštini je promijenjen na Petom kongresu Kominterne. Osporena je ocjena da je stvaranje jugoslavenske države historijski progresivno, u interesu ciljeva klasne borbe proletarijata.

Iako je CK KPJ disciplinirano prihvatio stavove Kominterne, u njemu je i dalje bilo drugačijih mišljenja i stavova koji su se poslije, naročito pred drugi svjetski rat, potpuno i konačno oformili kao ispravno shvaćanje da je nužno očuvati državni i teritorijalni integritet. Naročito je bila značajna 1937. godina jer su tada izraženi ciljevi o čuvanju Jugoslavije, o njezinom prerastanju u savez slobodnih naroda, u demokratsku federativnu državu.

Uprkos nekim kolebanjima u početku, partija je ispravno ocijenila sporazum hrvatske i srpske buržoazije

o stvaranju Banovine Hrvatske. Zaključila je, naime, da se radi o podjeli vlasti i pripremi kapitulacije pred fašizmom, a ne o interesima naroda. Bilo je to također raspirivanje nacionalističkih svađa među hrvatskim i srpskim šovinistima zbog granica u razdoblju kad fašizam ugrožava ukupan integritet zemlje.

U vezi s orijentacijom o pripremi za obranu zemlje značajna je bila Peta zemaljska konferencija, koja je polazeći od prijašnjih stavova Centralnog komiteta izgradila čvrst kurs za obranu zemlje od fašizma, za čuvanje njezinog integriteta, za rješenje nacionalnog i seljačkog pitanja. Sve je to bilo presudno za narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju u Jugoslaviji.

Aprila 1941. godine u Zagreb ulaze njemačke jedinice i proglašava se kvislinška NDH, istodobno kapitulira buržoaska vlada, a Centralni komitet KPJ donosi zaključke da ne priznaje kapitulaciju, komadanje Jugoslavije, ni separatističke države, da treba nastaviti borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Kad buržoazija provodi genocid i čisti teritorije, te kad međusobno ratuje, Partija izbacuje parolu o *bratstvu i jedinstvu*. Stvaranje narodnooslobodilačke vojske, narodnooslobodilačkih odbora, nove vlasti te odluke Prvog, Drugog i Trećeg zasjedanja AVNOJ-a bili su presudni da se očuva teritorijalni integritet za novu socijalističku Jugoslaviju, jedinstvenu zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti.

Zajednička oslobodilačka borba i učešće u antihitlerovskoj koaliciji bili su odlučujući da se spriječi podjela Jugoslavije na interesne sfere, a također su pridonijeli da Komunistička partija postane značajan činilac u međunarodnom radničkom oslobodilačkom pokretu. Jugoslavija je od objekta raznih stranih sila pretvorena u značajan subjekt ravnopravne suradnje sa susjednim i drugim narodima u svijetu.

U jugoslavenskoj publicistici i u historiografiji nalazimo različite prilaze i stavove o tome tko je kroz historiju bio za Jugoslaviju i za kakvu se Jugoslaviju zauzimao. U ozbiljnijoj, naučnoj marksističkoj literaturi i u Programu SKJ to je pitanje objašnjeno.

Idejom jugoslavenstva zanosila su se pokoljenja gotovo u svim zemljama Jugoslavije. Prilazile su joj na svoj način razne građanske partije, građanski političari, omladina i inteligencija. Socijalisti su pitanju jugoslavenstva pristupali na njima primjeren način. Omladina je, međutim, često potcjenjivala nacionalno, naročito kad je riječ o Srbima, Hrvatima i Slovencima, ističući tezu o »jednom narodu s tri plemena«. Dugo je bilo nejasnoća oko Crnogaraca, Makedonaca, Muslimana itd.

Zbog mnogo nacija na području Jugoslavije i Balkana, socijalisti su isticali problem ravnopravnosti smatrajući da se tu ne mogu postaviti »čiste« granice u sklopu kojih bi se objedinile cijele nacije, jer bi svaka od njih istodobno potčinila dio ili dijelove drugih nacija. Imajući na umu nacionalne i historijske specifičnosti, zaključili su da bi najprikladnija bila balkanska federacija ili konfederacija. Ali, zbog etničke izmiješanosti, smatrali su da federaciju treba dopuniti samoupravom kako bi se svima osigurala ravnopravnost.

Najveću pažnju privlačili su marksistički stavovi srpskih socijalista, koji su isticali da nacionalisti, zbog svojih hegemonističkih razloga, hoće sve, da su svima njima važni i Solun i Vardarska Dolina i Kosovo i Srijem i Banat i Jadransko more na njemu. Dodali su kako svaki nacionalist to hegemonistički želi, u ime nacije, prigrabiti za svoju buržoaziju. Takvom shvaćanju su socijalisti suprotstavili ideju ravnopravnosti, prema kojoj svi mogu sve to imati ako stvore ravnopravnu federaciju ili konfederaciju sa samoupravom. Sve drugo znači rat između naroda, zločin na zločin, čemu, osim propasti nema drugog kraja.

Mnogo se raspravljalo i još se raspravlja o stvaranju

i padu stare Jugoslavije. Neki su građanski političari tvrdili, a toga je bilo i u komunističkom pokretu, da je to versajska tvorevina, dok su drugi smatrali kako je njome srpska buržoazija na čelu s monarhijom donijela oslobođenje drugim narodima i narodnostima.

Ideja ujedinjenja naroda na jugoslavenskom prostoru bila je progresivna a javila se kao odjek težnji i stremljenja najnaprednijih ljudi kroz historiju i najnaprednijih pokreta u jugoslavenskim zemljama. Stvaranje zajedničke države bilo je značajno i za jedinstvo radničkog pokreta, pa i za teritorijalni integritet i suverenitet nove Jugoslavije.

Raspored klasnih i društvenih snaga, rezultat prvog svjetskog rata i borbe jugoslavenskih naroda na ovom prostoru, razne bune, oslobodilački pokreti, ratovi, posebno rat koji se završio pobjedom Antante nad centralnim silama, pridonijeli su ujedinjenju. Sve ono što je bilo na toj liniji, u osnovi je djelovalo u smjeru objektivnih društvenih zakonitosti. Rezultate ujedinjenja i vlasti u državi iskoristila je buržoazija da bi učvrstila vlast, eksploataciju i hegemonizam. A kad se govori o slomu režima Kraljevine Jugoslavije, i stvaranju novog na jugoslavenskom prostoru te o ulozi raznih partija u tome, moramo zaključiti da se Komunistička partija Jugoslavije mogla afirmirati kao nacionalna i jugoslavenska partija baš zato što se čvrsto opredijevala za obranu teritorijalnog integriteta zemlje i istakla parolu ravnopravnosti i jedinstva na radničko-klasnim osnovama. Da rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije nije o tome zauzelo jasan stav, KPJ dogodilo bi se ono što se dogodilo drugim građanskim partijama koje zbog nacionalističkog sljepila nisu bile sposobne boriti se za Jugoslaviju na novim društvenim osnovama. Većina vodstva građanskih partija služila je okupatoru te stvarajući kvislinške države eksploatirala i obespravljalala vlastiti narod, gurala ga u službu fašističkih okupatora. Te su države porobljavale druge narode provodeći genocid.

Analizirajući revolucionarni razvoj društva Komunistička partija Jugoslavije smatrala je radničko-klasno pitanje i s tim povezanu nacionalnu ravnopravnost. Polazeći

od toga da u Jugoslaviji nema ni oslobodilaca ni oslobođenih, ni više ili manje socijalističkih državotvornih naroda u smislu avangardnog suprotstavljanja jednih drugima, obavlja i podržava sve objektivne analize koje upozoravaju na različite historijske i druge uvjete sa specifičnim doprinosima pojedinih naroda i narodnosti stvaranju socijalističke Jugoslavije i njezinoj izgradnji.

KPJ, odnosno SKJ, stalno su razlikovali narode i narodnosti od hegemonista, nacionalista i izdajnika svih boja. U NOB najvažnija je bila borba protiv okupatora. Tko god je sudjelovao u toj borbi neizbježno se morao sukobiti i s raznim kvislinzima iz redova svih naroda i narodnosti. Oni su s pozicija šovinističke kleronacionalističke ideologije raspirivali bratoubilački rat, provodili genocid. Ustaše, četnici, belogardejci, balisti i drugi počinili su služeći fašizmu besprimjerne zločine. Ustaše nisu birali zločinačke metode i sredstva da bi ostvarili etnički »čistu« državu na osnovi frankovačke ideologije o »historijskom«, »hrvatskom državnom pravu« prema kojem u Hrvatskoj nema mjesta za druge. Najviše su istrebljivali kao i fašizam općenito, Židove, Srbe, Rome da bi osigurali barem minimalnu većinu u fašističkoj tvorevini NDH. Da bi ostvarili taj cilj i Muslimane su proglasili »cvijetom« hrvatskog naroda. Slično su velikosrpski krugovi uz pomoć četničkog pokreta željeli ostvariti veliku Srbiju čišćenjem od nesrpskog stanovništva, prije svega, Hrvate, i Muslimane. Na Kosovu, u službi fašističkih okupatora, balisti su imali jednake preokupacije s namjerom da stvore *Veliku Albaniju*. Izdajnici slovenskog naroda u službi okupatora stvarali su bijelu gardu i domobrane čiji je cilj bio germanizirati »lojalne« Slovence, a ostale protjerati iz zemlje. Slično se događalo u ostalim fašističko-kvislinškim tvorevinama.

Nasuprot svima njima Komunistička partija Jugoslavije ne priznaje ni okupaciju ni podjelu zemlje, priprema se za borbu, a čim su stvoreni objektivni vanjski i unutarnji uvjeti, organizira i počinje ustanak. Razbuktavanje šovinizma i vjerske mržnje okupator je dobro iskoristio pod geslom »podjeli pa vladaj«, a suprotno tome KPJ ističe parolu brat-

stva, jedinstva i ravnopravnosti, te pokreće mase u oslobođilačku antifašističku borbu, koju razvija kao socijalnu revoluciju. Tako je povezivanjem socijalnog i nacionalnog interesa dana široka osnova revoluciji, te humane dimenzije stvaralaštva u Marksovom smislu »očovjećenja čovjeka«. Takve ljudske mogućnosti i dostignuća, omogućavaju proces stvaranja zajednice oslobođenog rada i emancipiranog čovjeka, u kojoj će, kako je rekao Marks, »među narodima vječno biti mir, jer će kod svakog naroda vladati jedino rad«.

Prema tome, teorija i praksa koje ugrožavaju nacije i narode, koje ih tretiraju kao nužno zlo, bez obzira na to jesu li rezultat velikodržavnih hegemonističkih shvaćanja ili su reakcija na nacionalistički egoizam – daju jednako negativne rezultate. U prvom redu ugrožavaju ravnopravnost naroda i narodnosti i umjesto da integriraju i zbližavaju narode, dezintegriraju i potenciraju nacionalne suprotnosti.

Dosadašnja praksa i u svijetu i u Jugoslaviji, već historijski verificirana, potvrdila je Lenjinove stavove o mogućnosti uspješnog rješavanja nacionalnog pitanja na osnovi razvoja socijalističke revolucije u sklopu višenacionalne države, dobrovoljnog državnog saveza ravnopravnih naroda u sklopu federacije ili sličnih državnih oblika. Glavna stabilnost jugoslavenske federacije i socijalizma bit će ako svi narodi i narodnosti Jugoslavije svojem društveno-političkom sistemu osiguraju svoja socijalna i nacionalna prava.

Partija je postavila stvari na pravo mjesto. Najvažnije je bilo analizirati fašizam i fašizaciju zemlje koju su provodili vladajuća buržoazija te srpski, hrvatski, slovenski, muslimanski i albanski feudalci i na temelju analize zaključiti da je fašizam oslanjanjući se na domaće fašiste nametnuo porobljavanje Jugoslavije. Stoga je osnovna parola Komunističke partije Jugoslavije bila borba protiv fašističkog okupatora i domaćih izdajnika, kao prvi i najvažniji zadatak. Nju je mobilizatorski dosljedno upotpunjavala i sve do konačne pobjede pratila parola: *Smrt fašizmu, sloboda narodu*, a klasno-nacionalnu životnost i motivaciju u tu je

borbu ulijevala parola o bratstvu i jedinstvu naših naroda i narodnosti.

Da nije bilo velike oslobodilačke borbe, da se čekalo da Jugoslaviju oslobode drugi, makar i njezini ratni saveznici, sigurno ne bi bilo samostalne i nezavisne Jugoslavije. Jugoslavije kakva je, s KPJ i SKJ na čelu, bila i što je značila za međunarodne odnose uopće, za mir i progres u svijetu.

Komunisti i ostali napredni ljudi uvijek su razlikovali narod od zločina i zločinaca. Ispravno su se odnosili i cijekali borbu nižih starješina, oficirskog kadra i vojske stare Jugoslavije u kratkotrajnom aprilskom ratu. Humano se postupalo prema svima koji su došli iz zarobljeništva i omogućeno im je da stupe u Narodnooslobodilačku vojsku, odnosno Jugoslavensku armiju. Oni nasilno mobilizirani u razne kvislinške formacije, ako nisu počinili ratne zločine, mogli su prijeći u NOP, boriti se i time rehabilitirati, a da im se ne predbacuje što prije nisu stupili u narodnooslobodilačku borbu.

Ima mnogo indikacija da neki od glavnih pobornika antihitlerovske koalicije nisu vjerovali da Jugoslavija može opstati, a neki su to čak kategorički tvrdili. Roosevelt je smatrao da Srbi i Hrvati više ne mogu živjeti zajednički, slično je rezonirao i Churchill. Vjerojatno je i to jedan od elemenata koji su utjecali i na pokušaje da se Jugoslavija podijeli kroz interesne sfere na tzv. zapadni ili katolički i istočni ili pravoslavni dio. Borba naroda Jugoslavije pod vodstvom Komunističke partije bila je odlučujuća da se to spriječi.

Svi okupatori, svi šovinisti kroz historiju na ovom tlu bili su protiv Jugoslavije, svi su »dokazivali« da su to narodi toliko različiti i toliko međusobno posvađani – mržnju su među njima širili na razne načine – da ne mogu zajedno živjeti. To je bila fašistička teza. Naročito se isticalo da je mržnja između Srba, Hrvata i Muslimana, pogotovo poslije fašističkih pogroma koje su masovno organizirali ustaše, pa onda i četnici, takva da zajednički život tih naroda nije moguć.

Velike žrtve jugoslavenskih naroda i narodnosti reak-

cionarni političari i njihovi ideolozi nisu prikazivali kao žrtve u borbi protiv fašizma koje zadužuju čovječanstvo. niti su ih stavljali u širi nacionalni i jugoslavenski internacionalni kontekst borbe protiv fašizma. Naprotiv, pomagali su one koji su govorili da su to balkanski obračuni s nekim sitnim računima, međusobne mržnje, posebno između Srba i Hrvata. Smještali su ih u okvir vjere, nacije, na feudalno-buržoaskoj osnovi. Negirali su onu drugu liniju koju je radnički pokret na čelu s KPJ razvijao – radničku, klasnu, marksističku liniju bratstva i jedinstva. Tako je u ratu izbjeglička vlada išla sličnim kursom izdaje i razjedinjenja kao i kvislinzi u zemlji. Raspirivali su mržnju među narodima. Držanje buržoazije i monarhije otežavalo je rad Komunističke partije i narodnooslobodilačku borbu. Stvarali su zabunu kod jednog dijela naroda, širili nepovjerenje, strah, neizvjesnost.

Takvom negativnom mišljenju pridonijeli su vrhovi katoličkog klera sa Stepincem na čelu, ali i oni, poput Nikolaja Velimirovića, u pravoslavnoj crkvi. U inozemstvu su takvi u »srpskoj narodnoj obrani« bili angažirani za stvaranje velike Srbije, protiv Hrvata, Muslimana, Makedonaca. Pojedini su intelektualci slijedili poslanika Dučića, koji je svoj pjesnički talenat stavio u službu šovinizma.

Oni koji su poistovjećivali ustaše i hrvatski narod, četnike i srpski narod, Slovence i bijelu gardu, baliste i albanski narod, bili su zapravo protiv Jugoslavije, protiv vlastitog naroda, u službi fašističkog okupatora. Svu buržoaziju i fašiste objedinjavala je antioslobodilačka i antikomunistička mržnja, a svim narodima pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije bila je zajednička borba za slobodu i ravnopravnost. Svi veliki ljudi kroz historiju jugoslavenskih naroda isticali su da je najštetnija politika ako se u ime jednog naroda ponižava drugi, ako se ostvaruje hegemonizam jednih nad drugima. Ponižavanja srpstva nikada nisu činila uslugu hrvatstvu, i obratno.

Problem Jugoslavije nisu samo jedna ili dvije nacije i njihovi sporazumi, nego je to problem sistema i političke vlasti u cjelini, pitanje ravnopravnosti svih. Nijedan pro-

blem Srba, Hrvata, Muslimana, Slovenaca, Makedonaca, Crnogoraca, Albanaca, Mađara i drugih ne može biti riješen bez SFR Jugoslavije i u njoj svih ravnopravnih naroda i narodnosti.

Nova je Jugoslavija pod vodstvom Komunističke partije razbila stavove nekih krugova u inozemstvu da je Jugoslaviji svojstvena podijeljenost te da se zbog toga lako i trajno raspala pod udarcima osovine. Nasuprot tome oslobodilačka borba, koja je plamtila u čitavoj Jugoslaviji i nije priznavala nikakvu nacifašističku podjelu njezinih teritorija, pokazala je da je interes svih naroda i narodnosti Jugoslavije – nova, socijalistička Jugoslavija. Taj je interes zapravo povezo sve narode i narodnosti u zajednički oslobodilački pokret – koji se razvio i u socijalističku revoluciju.

Da oslobodilačka borba i socijalistička revolucija nisu učinile ništa drugo osim da su na fašizam i okupaciju odgovorile zajedničkom borbom, to je već samo po sebi velik historijski doprinos slobodi i humanizmu, s trajno pozitivnim efektom. Da Komunistička partija Jugoslavije nije učinila ništa drugo, osim što se primjereno oduprla staljinizmu, to je, također i samo po sebi historijski vrlo značajno. A jedno od drugog nije moglo biti izolirano. Iako su narodi i narodnosti Jugoslavije s neznatnim razlikama u vremenu različito kvantitativno sudjelovali u narodnooslobodilačkom pokretu, svaki posebno i svi zajedno dali su velik doprinos revoluciji. I dok je fašistička propaganda govorila isključivo o bratoubilačkom ratu, jugoslavenski su narodi pod rukovodstvom Komunističke partije i Tita ostvarili jedinstvo znatno jače nego što je ikada bilo u njihovoj historiji. Partizanski nacionalno-oslobodilački pokret stalno je širio svoj utjecaj bez obzira na pojedine oscilacije i zahvaćao je sve dijelove Jugoslavije, sve narode i narodnosti. On se ne bi mogao masovno razvijati bez najšireg učešća masa u njemu, koje su osjetile da je to jedina mogućnost. Zasluga je narodnooslobodilačkog pokreta i to što ni za jedan zločin nije odgovoran jedan narod, nego fašistički okupatori i domaći izdajnici. Prevladati pri tom krvnu osvetu, unatoč strašnim zločinima, i razvijati golem hero-

izam naroda koji je pred čitavim svijetom sprao ljagu sa svakog svog naroda, velika je pobjeda naprednih snaga. Posljedica toga bilo je i ispravljanje nepravednih versajskih granica: Jugoslavija je u svoje okrilje vratila Zadar, Rijeku, Istru, Slovensko primorje i otoke.

Poznato je kako je Churchill, iako je bio ratni saveznik jugoslavenskih naroda, žalio za raspadom Habsburške monarhije 1918. godine. Balkanizaciju Podunavlja nazivao je mučnom borbom za opstanak naroda vodeći pri tom računa da osigura ambicije svoje imperijalne države na tim područjima. To je smatrao važnijim nego nezavisnost naroda koji ondje žive.

Još nekim utjecajnim političarima na Zapadu bilo je žao što se poslije prvog svjetskog rata raspala Habsburška monarhija. Njima kao da je dobro došao brzi slom Jugoslavije aprila 1941. i stvaranje marionetskih kvislinških državica u službi fašizma. Išli su im u prilog solidarnost dijela reakcionarnog klera s lukavim fašističkim eksponentom Stepcincem, izdajnički stav Vladka Mačeka, Nedićeva »obrana« pod okriljem Hitlera, Mihailovićeva suradnja s okupatorom, poistovjećivanje Jugoslavije s velikosrpstvom. Sve je to pogoršavalo situaciju, pogotovo ako se tome dodaju aktivnost monarhističke diplomacije i četnika u inozemstvu, popularizacija Draže Mihailovića i borbe za obranu srpstva od Hrvata. Objektivno je to pomagao i saveznički »pakt« o podjeli interesnih sfera u Jugoslaviji.

Razne kolaboracije s fašistima, forsiranje ideoloških sukoba na liniji komunista-antikomunista te monarhija-republika, velikohrvatske, velikosrpske, velikoalbanske i slične koncepcije, sukobi između pravoslavlja, katoličanstva i islama – sve je to pridonosilo teškom građanskom ratu, a ne na učešće u antifašističkoj borbi. Bila je to fašistička koncepcija balkanizacije bratoubilačkog rata na vjerskoj i nacionalističkoj osnovi. Stoga nisu slučajno narodnooslobodilački pokret i Tito jedva naišli na razumijevanje saveznika u antihitlerovskoj koaliciji.

Saveznike su u prvom redu interesirale obale Balkana, odnosno Egeja i Jadrana. To su bile njihove imperijali-

stičke aspiracije za buduće vojne baze, za eksploataciju zemalja i naroda Balkana, za hegemoniju nad njima, što im je djelimice i uspjelo. Nova Jugoslavija je postala jedna od najsvjetlijih točaka na Balkanu, Evropi i u svijetu.

3.

Jugoslavija je poslije Sovjetskog Saveza i Poljske dala najviše žrtava u drugom svjetskom ratu.

Poznato je da su se posljednje njemačke i kvislinške fašističke formacije predale u Jugoslaviji sedam dana nakon kapitulacije Njemačke. Poslije rata na teritoriju Jugoslavije ostalo je raznih terorističkih grupa – najgorih koljača, suradnika okupatora iz redova ustaša, četnika, belogardijaca, balista, više od 20.000. Jedinice Jugoslavske armije, naročito pripadnici OZNA-e – aktivnosti narodne vlasti dugo su se borili protiv njih. Neke su se grupe zadržale nekoliko godina i nove su ubacivane sa Zapada, a u toku sukoba s Informbiroom i s Istoka.

Gotovo da u historiji nema oslobodilačke borbe ni revolucije kojoj su ratni saveznici pričinjali toliko teškoća, a također nijedna socijalistička zemlja nije pretrpjela težu blokadu i veće gubitke od socijalističkih zemalja nego što je to bio slučaj s Jugoslavijom.

Nastojanja CK KPJ i Tita da se sačuva suverenitet i teritorijalni integritet zemlje, umnogome su ometale i neke susjedne komunističke partije. Već od prvih dana okupacije rukovodstvo Bugarske komunističke partije tražilo je da partijsku organizaciju Makedonije priključi u svoj sastav, a istodobno su bili protiv oružanog ustanka, izgovarajući se da za to još nije vrijeme. Takve je stavove podržao sekretar KPJ za Makedoniju Šarl Šatorov. Centralni komitet i Tito brzo su intervenirali. Ta energična akcija bila je sastavni dio strategije Komunističke partije Jugoslavije, da se ne prizna kapitulacija i podjela Jugoslavije, zapravo da KPJ ostvari svoje programsko opredjeljenje u borbi protiv fašizma.

Razne teškoće morao je prevladavati CK KPJ i suradujući s Centralnim komitetom KP Albanije koji, unatoč značajnom udjelu u antifašističkoj borbi za oslobođenje i čvrstoj suradnji dvaju oslobodilačkih pokreta, nije odustao od teritorijalnih pretenzija prema dijelu Jugoslavije.

Pri tim i svim ostalim pretenzijama na teritorije i integritet Jugoslavije, konzekventno je ostvarivano Titovo *geslo: Tuđe nećemo – svoje ne damo!*

Nova Jugoslavija je godine 1948. bila izložena teškom pritisku socijalističkih zemalja svim sredstvima državne politike i brutalne sile. U Sovjetskom Savezu, Albaniji, Bugarskoj, Mađarskoj, Poljskoj, Rumunjskoj, Čehoslovačkoj osnivani su jaki propagandni centri usmjereni protiv Jugoslavije. Jugoslavenski građani koji su se kao diplomati, zatekli na školovanju u Sovjetskom Savezu i ostalim zemljama narodne demokracije bili su izvrgnuti velikom pritisku da se izjasne za Informbiro i Staljina. Manji dio posustao je pod pritiskom, dok je većina to odbila. Bilo je to doba totalne blokade Jugoslavije. Naime, sve socijalističke zemlje prekinule su s njom diplomatske odnose i raskinule privredne ugovore, a ona još nije imala gotovo nikakve veze sa Zapadom. Istodobno su na sjeveroistočnim granicama Jugoslavije gomilane jedinice socijalističkih zemalja, a neprekidne su bile vojne provokacije i diverzije.

Jugoslavija je napadana da se tobože priključila kapitalistima, da je Komunistička partija u rukama špijuna, ubojica. U tom razdoblju Jugoslavija je održavala diplomatske odnose sa samo 29 zemalja u svijetu. Bila je u lošim odnosima s Italijom, Austrijom, Grčkom. Mnogi na Zapadu smatrali su kako to trebaju iskoristiti i za svoj pritisak na Jugoslaviju. Trebalo je više godina da se probije ta totalna blokada, posebno da se uspostave odnosi s pojedinim socijalističkim i komunističkim partijama koje su se sve solidalizirale s Informbiroom i udružile u kampanji protiv Jugoslavije.

Izjašnjenje za Informbiro u nekim je slučajevima bilo praćeno organiziranom neprijateljskom aktivnošću, uključujući povezivanje sa stranim obavještajnim službama, što

je bilo kvalificirano (pogotovo za vojna lica) kao krivično djelo izdaje države i naroda. Aktivni pristaše Informbiroa kažnjavani su i administrativno slani na Goli otok i Grgur, što se smatralo nužnim zlom samoodbrane revolucije u tom historijskom trenutku. U toj teškoj, neravnoj borbi, pored ostataka ili ubačenih kvislinških formacija i terorista još iz rata, ili novo regrutiranih u zemlji, uključujući i pojedina vojna lica te pripadnike Službe unutrašnjih poslova, morale su se – osim političkih – poduzimati i druge mjere samoobrane.

Čim su to okolnosti dopustile, nastojalo se zavedenim osobama pa i onima koji su počinili krivična djela izdaje, omogućiti da se vrate u normalan život, a mnogi su ponovo primljeni u Partiju.

Bitno je sagledati cjelinu te borbe u kojoj je Jugoslavija bila izolirana duže nego za vrijeme rata. I jedna i druga borba mogla je biti dobijena zato što je KPJ imala izgrađene velike i jasne ciljeve i jer je u njoj masovno sudjelovalo stanovništvo.

Vlade susjednih socijalističkih zemalja nastojale su iskoristiti nacionalne manjine, odnosno narodnosti u Jugoslaviji protiv Jugoslavije. To im je samo djelomice uspjelo, uglavnom preko pojedinih špijunskih elemenata. Iako je Enver Hodža i njegovo rukovodstvo otpočetka prihvatilo staljinizam, huškajući stalno protiv Jugoslavije, relativno se je malo Albanaca u Jugoslaviji priklonilo Informbironu.

Revolucija je crpila snagu iz naroda masovno opredjeljenog za odbranu od hegemonističkih nasrtaja izvana te od nacionalističke i dogmatsko-birokratske korozije iznutra. U tom otporu za stvaranje nove socijalističke Jugoslavije izražena je još čvršća veza naroda s Komunističkom partijom pod čijim je rukovodstvom izborna sloboda, stvarena nova Jugoslavija i pružen odlučan otpor pokušajima unošenja neravnopravnih odnosa između socijalističkih zemalja te između komunističkih i radničkih partija i pokreta u svijetu.

Budući da nisu ni uočavali ni slijedili zakonitosti kretanja ljudskog društva, svi protivnici takve Jugoslavije mo-

rali su pretrpjeti poraz. Doprinos Jugoslavije, odnosno njezine Komunističke partije tom porazu jest u tome što je uočila zakonitosti društvenog razvoja i što je djelovala u skladu s njima. Obranu i stvaranje Jugoslavije u ratu, obranu nezavisnosti zemlje poslije rata, Komunistička je partija postavila kao stvar naroda na najširoj socijalnoj i nacionalnoj osnovi. To je bilo odlučujuće za ishod i pobjedu narodnooslobodilačke borbe, odlučujuće za obranu nove Jugoslavije, njezin put u socijalizam, samoupravljanje i nesvrstanost. Revolucionarni procesi i rast socijalizma u svijetu neomeđenom državnim granicama, antikolonijalna revolucija, sve je to ograničavalo i onemogućavalo ekspanziju velikih sila, a posebno je pozitivno utjecalo na svjetsko javno mnijenje.

Program SKJ, polazeći od iskustva NOB, socijalističke izgradnje i iskustava drugih, suprotstavljajući se staljinizmu u svijetu i u Jugoslaviji, zasnivao se na sistematskoj razradi i primjeni marksizma u praksi. Naglašena je uloga neposrednih proizvođača te radničkog i društvenog samoupravljanja. Program je afirmirao i dugoročnu agrarnu politiku Saveza komunista Jugoslavije, bez prinudne kolektivizacije. Objašnjavajući probleme društvenog vlasništva kao materijalne osnove samoupravnog socijalističkog sistema program SKJ upozorava na proces prevladavanja najamnog rada.

Ubrzani privredni razvoj čitave zemlje tretira se sa staništa daljeg razvoja bratstva i jedinstva te principa socijalističkog internacionalizma. Kad je riječ o nauci i umjetnosti, izjašnjava se za slobodu stvaralaštva, odbacuje pragmatistička izopćavanja marksističkih shvaćanja o značenju nauke, kulture i umjetnosti; protivi se njihovu pretvaranju u sredstvo dnevne politike. Zauzimajući se za slobodu naučno-umjetničkog stvaranja, za šire obrazovanje naroda u duhu marksističkih pogleda na svijet, za stvaralačku borbu mišljenja, zauzima se istodobno za borbu protiv reakcionarnih, antisocijalističkih shvaćanja i ponašanja.

Afirmirajući slobodu vjeroispovijesti, suprotstavlja se nastojanjima reakcionarnih klerikalnih krugova da se

crkvom koriste kao uporištem antisocijalističkih elemenata.

Novi društveni sistem pokazao je velike opće rezultate. Zamašni privredni polet trajao je više desetljeća. Industrija se razvijala mnogo brže nego u nekim razvijenim zapadno-evropskim zemljama i brže nego u istočno-evropskim zemljama. Industrija je u tom razdoblju postala snažan oslonac ekonomskom razvoju; rasli su i izvoz i uvoz. Povećan je zemljišni fond u društvenom sektoru, ali poljoprivreda tada još nije uspjela podmiriti potrebe stanovništva. Od godine 1946. do 1957. bila je ispod desetogodišnjeg prosjeka Kraljevine Jugoslavije, ali je već u razdoblju 1957–1961. povećana 60 odsto u odnosu prema predratnom prosjeku.

Istodobno s rastom životnog standarda se javljaju i znaci potrošačkog ponašanja. Društveni i privredni razvoj utjecao je na brže i veće zapošljavanje, razvoj školstva, zdravstva i drugih oblasti života.

Početkom šezdesetih godina počinje usporeniji razvoj. Uočava se istovjetnost najamnog rada u kapitalizmu i objektivno najamnog odnosa rada u državnom socijalizmu. Kroz podruštvljenje sredstava za proizvodnju jačaju socijalistički odnosi i afirmiraju kategorije radnog dohotka s razvojem samoupravljanja kao novog društveno-produkcijskog odnosa. Sve su to, međutim, pratile i različite slabosti. Marta 1962. godine na proširenoj sjednici Izvršnog komiteta CK KPJ razmatrana je ekonomska i politička situacija te idejno-političke razlike u rukovodstvu u pogledima na dalji razvoj. Bilo je to razdoblje krize u rukovodstvu. Tito je iste godine govoreći u Splitu podvrgao oštroj kritici neopravdano velike razlike u nagrađivanju, pojave korupcije u vanjskoj trgovini, odavanje poslovnih tajni, rasipanje deviznih sredstava, zatvaranja u svoje atare, partikularizam i druge negativne pojave.

Radilo se na promjenama u Ustavu. To je bilo praćeno širokim teoretskim raspravama. Ustav je proklamirao jedinstveni društveno-ekonomski položaj svih radnih ljudi, utvrdio da je rad izvor materijalnog i društvenog položaja čovjeka, samoupravljanje proglasio neotuđivim pravom

radnih ljudi. Prvi put su u Ustavu utvrđeni položaj i mjesto društveno-političkih organizacija u političkom sistemu. Narodna je obrana postavljena na širu osnovu kao neotuđivo pravo, a ne samo obaveza i čast građana. Ustavom nikome nije dopušteno da potpiše kapitulaciju i prizna okupaciju zemlje.

Nakon višegodišnjeg sukobljavanja i napetosti u međunarodnim odnosima, počeli su se javljati i određeni znaci popuštanja. To je bilo naročito izraženo u politici sovjetske vlade poslije Staljinove smrti. Polako su se normalizirali odnosi Sovjetskog Saveza, a zatim i ostalih socijalističkih zemalja s Jugoslavijom. Zaključeni su sporazumi o otklanjanju, ispitivanju i rješavanju graničnih incidenata, počele su se obnavljati ekonomske, kulturne i druge veze.

Gledajući u cjelini razvoj Jugoslavije u čitavom poslijeratnom razdoblju pratile su goleme teškoće uzrokovane unutrašnjim i međunarodnim odnosima. Razvoj samoupravnih odnosa sukobljavao se s državnom intervencijom i etatiziranom društvenom reprodukcijom. Ekstenzivnost u privređivanju otežavala je modernizaciju i optimalno uključivanje Jugoslavije u međunarodnu podjelu rada i svjetsko tržište.

Na Osmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije (1964) zaključeno je da treba ubrzati proces deetatizacije društveno-ekonomskih odnosa, omogućiti dalji razvoj socijalističkih društvenih odnosa na principima samoupravljanja i raspodjele prema radu. Osim samoupravljanja na tom je Kongresu prvi put poslije rata šire razmatrano i nacionalno pitanje. Iako je konstatirano, u Titovom referatu, da je nacionalno pitanje u principu riješeno – u prvom redu kroz narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju – ocijenjeno je da u novim uvjetima razne proturječnosti u međunarodnim odnosima uzrokuje različit stupanj ekonomske razvijenosti republika i pokrajina te neravnomjeran ukupan razvoj, a i jačanje birokratske i etatičke svijesti i prakse.

Problemi su se zaoštravali i zbog prisutnih shvaćanja da zbližavanje naroda negira njihov identitet, nacionalnu kul-

turu i ostale specifičnosti. Bilo je i zbrke oko stvaranja tzv. jedinstvene jugoslavenske nacije.

S tim u vezi zaoštavana je borba protiv raznih nacionalističkih pojava; istaknuta je lenjinska parola da je borba najefikasnija »ako se svatko okrene prije svega prema vlastitom području«. Podstaknuti su naponi za sužavanje prostora državno-etatiističkim metodama u razvijanju međunarodnih odnosa. Posebno je naglašen jednak položaj svih radnih ljudi bez obzira na nacionalnu pripadnost, na veličinu nacije kojoj pripadaju. Stalo se na stanovište da se pripadnicima nacionalnih manjina sa razvitkom sistema samoupravljanja obezbijede sva prava i pruže realne mogućnosti za njihovo ostvarivanje – da se u praksi prevlada pojam nacionalna manjina, u smislu ravnopravnosti da se u SFRJ niko ne osjeća neravnopravan.

Isticano je kao progresivna pojava da jugoslavenska socijalistička zajednica kao cjelina preuzme na sebe i određene uzajamne obaveze jednako ekonomskog kao i političkog značaja. Jedna je od takvih obaveza federacije da brine za ubrzani razvoj nedovoljno razvijenih dijelova zemlje.

Široko je tada razmatrano pitanje rada Saveza komunista Jugoslavije u uvjetima razvitka samoupravnih društvenih odnosa. Kritizirana su shvaćanja prema kojima je u uvjetima samoupravljanja zastario princip demokratskog centralizma. Braneci demokratski centralizam, Kongres se zauzeo za demokratsku atmosferu i borbu mišljenja koja treba osigurati da svaki napredan stav i inicijativa pojedina ili grupa može postati predmet rasprave, a zatim i stav većine. Naglašen je princip javnosti rada Saveza komunista. Istaknuto je i to da, iako Savez komunista postaje sve masovnija organizacija, treba inzistirati na njegovom idejnom i akcionom jedinstvu.

Sredinom 1965. godine prihvaćen je niz ekonomskih mjera, koje su nazvane privrednom a zatim i društvenom reformom. Intencija je bila da se dâ razmah samoupravljanju, da se proširena reprodukcija više prenese na neposredne i udružene proizvođače, da se vodi računa o eko-

nomskim zakonima robne proizvodnje te da se zaoštre problemi platne i trgovačke bilance. Raspodijeljen je i nacionalni dohodak u korist privrede. Tako je od 44.8 odsto u 1963. godini u 1964. privreda raspolagala sa 52 odsto nacionalnog dohotka. Devalviran je i denominiran dinar. smanjena je carinska zaštita domaće proizvodnje, odlučeno je da se vodi politika realnog kursa radi stimuliranja racionalnog privređivanja i uspješnijeg uključivanja u međunarodnu podjelu rada. Smanjen je kredit i novčana masa. ograničena je investicijska potrošnja. Smanjena je ili ograničena budžetska potrošnja i ostali neprivredni troškovi, smanjene su porezne i još neke obaveze privrede, smanjeni su regresi, dotacije, premije, inzistiralo se da osobni dohoci ne rastu iznad produktivnosti rada.

Nove privredne mjere zaoštrile su uvjete privređivanja. To je pridonijelo da se i u poljoprivredi postignu značajni rezultati, naročito je poboljšan prinos u društvenom sektoru. Relativno su se stabilizirale cijene i troškovi života te vrijednost nacionalne valute. Povećao se udio neto osobnih dohodaka u nacionalnom dohotku.

Pokazalo se, međutim, i to da je transformacija iz etatizirane na tržišno-plansku privredu mnogo teža nego što se to predviđalo. Tako je slijedio jedan od najtežih socijalnih problema – ubrzano smanjivanje broja zaposlenih. Problem je donekle ublažen odlaskom mnogo radnika u inozemstvo. Dakle, osim mnogih pozitivnih kretanja, bilo je i onih negativnih – i predviđenih i nepredviđenih.

To je pospjelo da se u Savezu komunista otvori rasprava o reorganizaciji i demokratizaciji političkog života, o razvijanju demokratskih metoda u rješavanju objektivnih društvenih proturječnosti. Kardelj je istakao potrebu takvog osposobljavanja sistema da kadrovske i još neke promjene u društvu ne bi izazivale političke i druge potrebe. Trebalo je mnogo vremena, angažiranja i razjašnjavanja da bi se održao status Saveza komunista kao revolucionarne a ne dogmatsko-centralističke organizacije ili nekog kluba za raspravljanje.

Unatoč mnogim dobrim rezultatima, problemi su se

produbljavali. Velika su sredstva bila koncentrirana u bankama, veletrgovačkim i vanjskotrgovačkim organizacijama.

U odlukama Devetog kongresa (1969) inzistira se na racionalnosti društvene reprodukcije, na samoupravljanju i neposrednoj socijalističkoj demokraciji, na razvoju nauke kao motorne snage cjelokupnog društvenog kretanja. Zahtijeva se integracija i povezivanje udruženog rada, naročito velikih sistema. Izrečena je kritika centara otuđene moći, naglašeno je jačanje, i u Partiji i u društvu uopće, osobne i kolektivne političke odgovornosti. Poslije Devetog kongresa i dalje se zaoštrava sukob samoupravljanja s etatizmom te tehnobirokratskim i unitarističko-centralističkim tendencijama, etatizmom na republičkim i nižim nivoima. Rasla je moć tehnokracije u privredi.

Jačao je i nacionalizam, pojedina rukovodstva republika i pokrajina, naročito Hrvatske, Slovenije, Makedonije izričito su zahtijevala da se rješavaju sistemska pitanja, što je poprimilo razne oblike pritiska, utjecalo na neprincipijelnu kofrontaciju između rukovodstava republika i saveznih organa.

U redove Saveza komunista i dalje je prodirao nacionalizam pod parolom liberalizma kao načina mišljenja, ideologije i političkog ponašanja, čiju socijalnu osnovu predstavlja tehnokratizam i sitnovlasnička svijest.

Napori rukovodstva Saveza komunista Jugoslavije bili su usmjereni na afirmaciju samoupravnog produkcijskog odnosa zasnovanog na društvenom vlasništvu. U Ustavu je rečeno: kao što radnik u udruženom radu treba odlučivati o uvjetima, sredstvima i rezultatima svoga rada, tako i narod i narodnosti trebaju odlučivati o uvjetima svog društvenog, ekonomskog, kulturnog razvitka, da republike i pokrajine imaju odgovornost da na osnovi samoupravnog produkcijskog odnosa uređuju svoje međusobne odnose i ravnopravno odlučuju o zajedničkim poslovima u federaciji. Pošlo se od toga da je Socijalistička Jugoslavija i državna i društvena politička zajednica u kojoj postoji jedinstven tip produkcijskog odnosa, gdje radnička klasa u socijalističkom samoupravljanju jedinstveno ostvaruje svoj hi-

storijski interes vezan za proces oslobađanja rada. Spoznalo se da se jedinstvo može efikasnije osigurati ravnopravnim položajem čovjeka u udruženom radu i upravljanju društvenim poslovima. Intencija je bila razviti takve odnose u društvu kojima radni ljudi u udruženom radu, narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u republikama, odnosno autonomnim pokrajinama, i u federaciji. Naročito je istaknuta oblast zajedničkih interesa – odbrana i nezavisnost, borba za mir u svijetu, osnova politike nesvrstavanja, jedinstven samoupravni socijalistički sistem, jedinstvena osnova za razvoj društveno-ekonomskih odnosa i političkog sistema, osiguravanje jedinstvenog jugoslaven-skog tržišta.

Nastojalo se da se odnosi među nacijama uspostave na istim principima na kojima se uspostavljaju i odnosi unutar radničke klase, te da se ostvarivanje ravnopravnih odnosa u Federaciji poveže s razvojem samoupravljanja u cjelini u društvu, gdje republike i pokrajine trebaju biti naglašeno samoupravne društveno-političke zajednice.

Dalje je razrađeno shvaćanje diktature proletarijata u uvjetima razvoja socijalizma kroz samoupravljanje, s obzirom na društveno-historijsko značenje otvaranja procesa oslobodañja rada.

Istaknuto je da društvena sredstva za proizvodnju i društveni rad nisu vlasnička prava državnih organa, ni federacije, ni republike, ni autonomnih pokrajina, ni općina, da oni ne mogu biti vlasnici društvenih sredstava, odnosno kapitala, da se treba otvoriti proces deetatzacije društvene reprodukcije. Te su se postavke sporo afirmirale. Naprotiv, nosioci proširene reprodukcije postale su republike, pokrajine i druge društveno-političke zajednice, iako je intencija bila da se prevlada etatizam na svim nivoima, a ne da se on prenosi s federacije na republike, pokrajine i niže.

Osim starih klasnih odnosa, nacionalizam potkrepljuju i birokratsko-tehnokratske sprege i društvene moći zasnovane na otuđenim sredstvima društvene akumulacije. Nacionalisti u Jugoslaviji imaju oslonac u starim produkcijskim odnosima, a i uporišta u nekim rukovodstvima Saveza ko-

munista. Povezali su se sa snagama kontrarevolucije, anti-komunizma i neostaljinizma u pojedinim zemljama. Tim pitanjima bavilo se Predsjedništvo CK SKJ te druga rukovodstva i organizacije.

Kritiziran je prodor građanske ideologije u Savez komunista. Aktivnost je usmjerena na ostvarivanje idejno-političko jedinstvo na temelju Programa Saveza komunista. Istaknuto je da je nacionalizam osnova okupljanja svih anti-komunističkih snaga, da on potkopava jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije te da ugrožava jedinstvo u rukovodstvu Saveza komunista Jugoslavije. Unatoč tomu nacionalizam je i dalje prodirao u dijelove Saveza komunista.

Predsjednik Saveza komunista Jugoslavije i Izvršni biro poslali su 18. septembra 1972. godine pismo partijskom članstvu tražeći od Saveza komunista da razvija revolucionarnu akciju, da pozove članstvo u borbu protiv negativnih pojava i tendencija. Zahtijevalo se odlučno suprotstavljanje svakoj tendenciji koja vodi idejnoj dezorijentaciji.

U pripremama za Deseti kongres, na osnovi Platforme, odvijala se jedna faza konsolidacije Saveza komunista. Doneseni su novi ustavi republika i pokrajina, i novi Ustav SFRJ 1974. godine. Radničko-klasno uporište političkog sistema po Ustavu postaje udruženi rad. To je trebalo olakšati afirmaciju historijskog interesa radničke klase i udruženog rada u svim sferama društvenog života te afirmirati jedinstvo Saveza komunista kao partije revolucionarne akcije. Na temelju političke analize raznih ideoloških kolebanja zauzeti su jasni principijelni stavovi. Deseti je kongres odlučno reafirmirao klasnu suštinu socijalističkog samoupravljanja, na radničko-klasnoj sadržini razvijao je viziju specifičnog oblika diktature proletarijata, izraženu kroz samoupravne socijalističke proizvodne odnose. Dalje su razrađene neke postavke Programa SKJ.

Razrađen je princip demokratskog centralizma na osnovi ocjene da je to princip organiziranja i djelovanja Saveza komunista kao jedinstvene organizacije, a ne koalicije republičkih i pokrajinskih partija; Savez komunista mora se

boriti za cjelinu interesa radničke klase i radnog čovjeka, svih naroda i narodnosti, bez obzira na pojedine teritorijalno-političke granice.

S druge strane, naglašena je demokratska priroda socijalističkih samoupravnih odnosa, samoupravno usklađivanje objektivnih različitih interesa u društvu.

Dvanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije prvi je poslijeratni Kongres bez Tita i Kardelja. Kongres je afirmirao revolucionarne vrijednosti jugoslavenskog socijalizma. Po svojoj orijentaciji bio je jedinstven u privrženosti Programu Saveza komunista Jugoslavije, afirmirao je historijski interes radničke klase, samoupravljanje, nacionalnu ravnopravnost, nezavisnost i nesvrstanu politiku socijalističke Jugoslavije.

Na Kongresu je kritički analiziran privredni razvoj. Konstatirano je da su pred Savezom komunista ozbiljni ekonomski, društveni i politički problemi, što je više puta isticano i poslije Kongresa. Savez komunista nije se u praksi još počeo odlučno boriti za to da se ostvari politika ekonomske stabilizacije, još se nije valjano uhvatio u koštac s različitim idejnim i političkim otporima samoupravnog socijalističkom kursu u sadašnjoj etapi revolucije. Ti otpori nisu izraz snage protivnika, nego u prvom redu određenih slabosti Saveza komunista i njegovih rukovodstava, nedovoljne sposobnosti da se efikasno djeluje unutar socijalističkog samoupravnog sistema. To najbolje potvrđuju mnoge slabosti ekonomske politike.

Možemo reći da se javila određena idejno-politička dezorijentacija kod mnogo kadrova. Birokratske strukture svoju funkciju osiguravaju u prvom redu u proširenoj reprodukciji, u općoj i zajedničkoj potrošnji zanemarujući pri tom ekonomske zakone. Tako se stvaraju uvjeti u kojima antisocijalistički stavovi lakše dolaze do izražaja, u kojima su naglašeniji međunacionalni konflikti. U suštini, radi se o klasnim sukobima između samoupravljanja s jedne te birokratizma, tehnokratizma i buržoaskog egoizma s druge strane. To se u jugoslavenskim uvjetima manifestira i kao nacionalni problem.

Jaki državno-vlasnički elementi, a u posljednjem desetljeću naročito republički i pokrajinski, na sektoru proširene reprodukcije ali i na svim nivoima u oblasti opće i zajedničke potrošnje, potiču konzervativnu svijest da je socijalizam jednak državnom ili grupnom vlasništvu. Sve to pogoduje općoj klimi koegzistencije različitih ideologija i u SK – od marksističke do nacionalističkih. Brkaju se primarne i sekundarne pojave. Nije dovoljna dinamika prave društvene akcije koja bi jačala moć radničke klase u skladu s njezinim historijskim interesom.

Idejna zbrka i izlazak klasnog neprijatelja šire na scenu nisu slučajni. Oni su rezultat i opće klime iz koje izbija dosta jaka antikomunistička propaganda povezana s ekonomskom i političkom krizom u suvremenom svijetu – to je klima rivalstva i međusobne konfrontacije velesila i blokova za sfere utjecaja. Sve to nije novo. Socijalistička Jugoslavija stalno se suočavala s različitim aktivnostima vanjskog i unutrašnjeg neprijatelja. I ništa nemoralnog nema u tome što od takve aktivnosti danas nije pošteđena. Zato snage koje su odgovorne za dalji razvoj revolucije u Jugoslaviji najmanje pravo imaju da budu u defanzivi na idejni front, odnosno da zanemaruju potrebu za neprekidnim razvijanjem vjere u progres, u socijalizam.

II.

Razvoj i aktualnost revolucionarne misli u jugoslavenskim zemljama o nacionalnom i internacionalnom

Historijski gledano, borba za socijalno i nacionalno oslobođenje bila je istodobno i klasna borba povezana s mijenjanjem vlasničkih i društvenih odnosa. U rušenju feudalizma i formiranju suvremenih nacija glavni subjekt bila je građanska klasa, odnosno buržoazija koja je vodila seljake i druge slojeve. Unutar građanske klase značajni su bili intelektualci, naročito francuske buržoaske revolucije, kao ideolozi u pripremama revolucije. Dok su stvarane suvremene nacije u mnogim evropskim zemljama nosilac nacionalne afirmacije bila je građanska klasa sa svojom inteligencijom. Branioци starog i nosioci kontrarevolucije bili su feudalna klasa i crkvena hijerarhija.

Socijalistička revolucija donosi socijalno-klasne promjene i mijenja položaj društvenih klasa. Socijalističku revoluciju vodi radnička klasa u savezu sa seljaštvom i drugim slojevima stanovništva, uz veće ili manje angažiranje inteligencije. Stoga marksizam postaje ideologija radničke klase, koju su artikulirali intelektualci od kojih neki potječu iz građanske klase.

Osim sličnosti, borba svakog jugoslavenskog naroda za nacionalno i socijalno oslobođenje, imala je svoje specifičnosti. U jugoslavenskim zemljama kao nosioci nacionalnog pokreta javljali su se mlado građanstvo, inteligencija i omladina. Tada još nije postojala suvremena radnička klasa. U zapadno-evropskim zemljama borba za nacionalnu nezavisnost i konstituiranje u sklopu nacionalnih država završena je prije, a razvijala se istodobno s procesom formiranja kapitalizma i imperijalističke ekspanzije na kolonije.

Nacionalno konstituiranje i stvaranje nacionalnih država na jugoslavenskom prostoru događalo se poslije. Vjekovna strana okupacija, nerazvijenost, vjerski i politički antagonizmi te druge nedaće otežavali su pozitivne procese, koji su imali različite uspone i padove.

Povezanost klasnih i nacionalnih interesa i ciljeva u svakom klasnom društvu karakteristični su za svaki narod pojedinačno i za sve narode zajedno i u jugoslavenskim zemljama. Nacionalno-socijalni pokreti povezivali su se s borbom ostalih pokreta na jugoslavenskom i balkanskom prostoru, a često i razilazili od nje. Različiti klasni i nacionalni interesi, pored jedinstva, u nekim razdobljima uzrokuju i stalnu diferencijaciju i različita shvaćanja u sklopu određenih klasnih, nacionalnih i socijalnih borbi – sve do danas.

U svakoj naciji, dok god postoje klase, postojat će i različiti pristupi rješavanju nacionalnih pitanja. Strategija i taktika borbe su različite. Nacionalno je pitanje bilo i ostaje klasno političko pitanje. U početku su njegovi nosioci bili pojedini intelektualci, omladina, a poslije su ga koristile razne političke partije.

Jednako kao što to radi svaka klasa, i buržoazija je na jugoslavenskom području iskoristila nacionalno pitanje da bi ostvarila svoje klasne interese. Svaka klasa proglašava svoje klasne za općenacionalne interese. Buržoazija i buržoaske partije u rješavanju nacionalnog pitanja motivirani su ostvarivanjem svojih klasnih interesa, ne zanemarujući u određenim razdobljima ni nacionalne interese. Ali, da bi sačuvala svoje klasne interese, buržoazija pravi različito oportunističko sporazumaštvo sa stranim osvajačima mijenja i napušta svoje osnovne programe o nacionalnom pitanju.

Uz nacionalnu afirmaciju javlja se i ideja jugoslavenstva – u različitim razdobljima, u različitim oblicima, s različitim konkretnim manifestacijama i političkim sadržajem. Ta ideja šire političko značenje dobiva u razdobljima kad se zaoštravaju nacionalno-oslobodilačke borbe i kad se različitim akcijama nastoji riješiti nacionalno

pitanje, osloboditi od okupatora i ujediniti jugoslavenske narode.

U doba stvaranja suvremenih nacija na jugoslavenskom prostoru u sklopu raznih građanskih struktura, razvijala se teza o jedinstvu jednog naroda s dva plemena – srpsko-hrvatskog.

Istodobno se javljaju suprotne separatističko-hegemonističke ideje – velikosrpske i velikohrvatske – o stvaranju velikosrpske, odnosno velikohrvatske nacije i njima odgovarajuće države na čitavom ili na većem prostoru jugoslavenskih zemalja.

Srpski građanski program, čiji je nosilac bio Ilija Garašanin (»Načertanije«), u suštini je bio velikosrpska ideja, preteča kasnijih buržoaskih stavova. Srpska buržoazija i monarhija nastojali su ujediniti Srbe na taj način što će širiti prostor srpske države. Naime, namjeravali su srpskoj državi pripojiti sve krajeve u kojima žive Srbi, ne priznajući Makedoncima nacionalnu samostalnost, a Turcima i Albancima negirajući ravnopravnost. Orientacija srpske buržoazije bila je stvaranje velike Srbije, a na njezinom se programu razvijao i razvija se velikosrpski nacionalizam. Da bi postigli svoje ciljeve služili su se i ideologijom, kulturom, štampom dokazujući da su Makedonija, Kosovo i Novopazarski Sandžak kao stara feudalna Nemanjićka država postojbina srpstva i da na osnovi historijskog prava trebaju pripasti Srbiji.

Jednako tako smatrali su da dio Srbije treba biti Bosna i Hercegovina, koja je naseljena srpskim narodom pravoslavne, muslimanske i katoličke vjere, koji govore srpskim jezikom. Na tome je i četnički pokret Draže Mihailovića zasnivao svoj program čišćenja tih područja od nesrba. Ta se politika sukobljavala s velikohrvatskom tezom i njezinom pretenzijom na Bosnu, Hercegovinu, dijelove Vojvodine i Crne Gore, pa i Slovenije. Glavni protagonisti i ideolozi ideje svehrvatstva bili su Ante Starčević i Eugen Kvaternik, koji su željeli okupiti sve Južne Slavene u sklopu homogenog hrvatskog naroda. Frankovačka šovinistička ideologija naročito je izražena za vrijeme drugog

svjetskog rata u Pavelićevoj tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj kad se provodio genocid nad srpskim i ostalim nehrvatskim stanovništvom.

Na temelju programa građanskih političkih partija Srbi i Hrvati su u različitim razdobljima izražavali različite težnje – od jugoslavenstva do velikosrpstva i velikohrvatstva, koji su u raznovrsnim varijantama i intenzitetima bili stalno prisutni u društveno-političkom životu jugoslavenskih zemalja. Građanske su partije da bi ostvarile klasne interese težile nastanku »velikih« država pozivajući se pri tom na historijska, državna, etnička, geografska i slična prava. Kad je riječ o jugoslavenstvu neka vodstva građanskih partija i njihovi ideolozi isticali su nacionalne interese određene nacije na principu zapadne logike: jedna nacija – jedna država. Zapravo svatko je smatrao da njegova nacija treba biti vladajuća u državi.

Bilo je u građanskim strukturama političara i ideologija, pokreta i stranaka koji su u određenim razdobljima uzimali u obzir nacionalne individualnosti pri rješavanju jugoslavenskog pitanja kroz federativno uređenje u zajedničkoj državi. Članovi Jugoslavenskog odbora u Londonu u prvom svjetskom ratu, kao i još neki buržoaski predstavnici iz Austro-Ugarske, zauzimali su se za federativno uređenje buduće države. Taj federalizam, po pravilu, je ostajao u sklopu buržoaskog sistema.

U teoriji i praktičnoj politici građanskih partija, ideja jugoslavenstva nije bila konzistentna. Postojala su različita shvaćanja i različiti politički programi o stvaranju jugoslavenske države. Jedna takva idejno-politička orijentacija, iako kroz različite oblike i manifestacije, izražavala se u shvaćanju o jedinstvenoj naciji s tri plemena – Srbima, Hrvatima i Slovencima, koja nije priznavala Makedonce, Crnogorce, Muslimane, čak ni kao posebna plemena. Druga orijentacija nije, razvijajući ideologiju jedinstva, zanemarila postojeće razlike i uvažavala je formiranje suvremene nacije. I jedne i druge idejno-političke orijentacije i snage izradile su konkretne planove o stvaranju južnoslavenačke države. Dok su jedni unitarističke težnje željeli

ostvariti u centralističkoj državi koja bi bila organizirana na principu »jedna država – jedna nacija«, drugi su željeli riješiti nacionalno pitanje kroz formu države koja bi bila izgrađena na »federalističkoj osnovi«. U političkoj borbi za stvaranje jugoslavenske države u prvom svjetskom ratu i neposredno poslije njega razvijana je mnogovrsna aktivnost, a pobornici unitarističke i federalističke koncepcije iskazali su različite suprotnosti u vezi sa stvaranjem i uređenjem nove države.

Unitarističku koncepciju zastupala je srpska vlada, koja je u početku rata decembra 1914. godine donijela svoj program ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca. To je bio nastavak prijašnje vanjske politike buržoaskih partija.

Neki srpski građanski političari isticali su da je Srbija nosilac ujedinjenja s ostalim Jugoslavenima i tvorac njihove buduće države, da daje razne ustupke zbog jedinstva, da buduća država mora biti unitarna, jer su Srbi, Hrvati i Slovenci jedinstven narod.

Radikalna stranka postavila je kao glavni i najsvjetliji zadatak »ujedinjenje raskomadanih dijelova svoje zemlje na Balkanskom poluotoku u prirodnim, etnografskim granicama, kako na političkom tako i na crkvenom polju«, poistovjećujući vjersko i nacionalno. Pozivanje na prirodne, etnografske granice sukobljavalo se sa sličnim pretenzijama drugih buržoaskih partija i njihovih pokreta.

Građanski ideolozi branili su koncept unitarizma vanjsko-političkim i unutarnjim potrebama za jedinstvenom i jakom državom koja bi se mogla uspješnije braniti od pretenzija susjeda da šire svoj teritorij.

Druge federalistička koncepcija Jugoslavenskog odbora sa sjedištem u Londonu suprotstavila se unitarističkim planovima srpske vlade u nastojanju da se izbore za jednakost i ravnopravne odnose sa Srbijom. Smatrali su da se to može osigurati federativnim uređenjem u kojim bi postojale široke nacionalne autonomije u sklopu buržoaskog sistema.

Neki hrvatski predstavnici Jugoslavenskog odbora, boreći se protiv unitarizma, za federalizam, polazeći od pozi-

cija hrvatske buržoazije nisu bili oslobođeni hrvatskog nacionalizma.

U okolnostima prvog svjetskog rata, pogotovo kad se misli na neizvjesnost njegova ishoda, pobjede Antante i raspada Austro-Ugarske monarhije, druge političke grupacije i stranke u jugoslavenskim zemljama nastojale su postići ravnotežu između nacionalnih interesa koje su one zastupale te zajedničkih ciljeva i težnji. Postizale su razne sporazume političke nagodbe s jačim strankama ovisno o mogućnostima njihova učešća u vlasti.

Djelatnost građanskih političkih krugova Slovenije, naročito klerikalnih, izražena je u doba stvaranja država Srba, Hrvata i Slovenaca, a posebno nakon toga. One su, iako različito, nastojale u postojećem političkom režimu naći svoje mjesto i podržavale su koncepciju unitarističkog uređenja, jer su smatrale da tako mogu sačuvati ekonomski interes vlastite buržoazije i nacionalni kulturni identitet. Iskorištavali su težnje slovenskih masa ka jugoslavenstvu da bi osigurali interese slovenskog kapitala. Neke su građanske političke grupacije u suštini zastupale interes svoje buržoazije, koja je u vezi s jugoslavenskim pitanjima u prvi plan isticala svoj ekonomski interes.

Među raznim političkim strankama koje su aktivno sudjelovale u životu buržoaske Jugoslavije jest i Jugoslavenska muslimanska organizacija. Ona preko režima nastoji sačuvati svoje klasne interese prihvaćajući različite kompromise i s ostalim građanskim političkim strankama. Kao i ostale buržoaske organizacije i ona je interese muslimanskog naroda podređivala vlastitim klasnim interesima. Tako je raznim kombinacijama, a ističući svoje jugoslavenstvo te zastupajući interese i feudalnih snaga kroz pogodbe sa srpskom i hrvatskom buržoazijom nastojala osigurati utjecaj na Muslimane.

Da bi ostvarile klasni interes buržoazije vode istodobno političke borbe za »ujedinjenje« i za vlastitu dominaciju. Organizacija nove države bila je područje razdora i nacionalističkih sukoba, naročito srpskih i hrvatskih građanskih partija.

Većina srpskih, hrvatskih i slovenskih pobornika koncepcija o rješavanju jugoslavenskog pitanja i karakteru zajedničke države zastupao je stav da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, ili tri plemena istog naroda. Druge narode i narodnosti nisu smatrali posebnim etničkim ni nacionalnim individualitetima.

U integralnom unitarizmu, u teoriji i politici, zastupa se troimeni narod, jedinstvena država i jugoslavenska nacija. Ta teorija i praksa priznaju samo plemenske razlike između Srba, Hrvata i Slovenaca, a sve ostale razlike treba ukloniti stapanjem kultura, navika i običaja.

Neke građanske ideološke i političke orijentacije imale su dodirne točke u troimenom narodu i »integralnom«¹ jugoslavenstvu, a suština im je bila nacionalni unitarizam i centralistička država. Ta koncepcija isticala je u prvi plan državu, državnost, njezinu moć, identifikaciju države s nacijom. Poslije buržoaska vodstva nekih partija napuštaju ideju nacionalnog jedinstva, ne ističu samo nacionalne nego kroz nacionalizam jačaju separatističke orijentacije i kolaboriraju s fašističkim krugovima u zemlji i inozemstvu, što je bilo katastrofalno za državu te za sve narode i narodnosti Jugoslavije u drugom svjetskom ratu.

Kad su ti problemi u zemlji između dva rata bili najviše zaoštreni, režim je na čelu s monarhijom proglasio da je nacionalno pitanje u Jugoslaviji »konačno riješeno«, osuđivao sve ideje i pokrete i njihove nosioce koji nisu prihvatili njegov stav i sistem. Tako su pod parolom »konačnog rješenja nacionalnog pitanja«² proklamirali »integralno jugoslavenstvo«, odnosno »jugoslavensku naciju«, što se institucionalno ozakonilo kao izmjena naziva države »Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«³ u »Kraljevinu Jugoslaviju«⁴.

Argumenti za tezu integralnog jedinstva u prvom su redu isticali jezik, koji je građanska teorija nazivala jugoslavenskim. Isticana je teza da svi Srbi, Hrvati i Slovenci govore istim jezikom, da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan jugoslavenski narod, a ostali se narodi i narodnosti ne priznaju.

Nacionalne i jugoslavenske ideje o povezivanju južnoslavenskih i drugih naroda na jugoslavenskom i balkan-

skom prostoru razvili su socijalisti i socijalistički pokreti. U dužem historijskom razvoju i tu su se mogle izdvojiti razne koncepcije koje su, također, oscilirale u različitim historijskim periodima i različitim socijalnim uvjetima i uslijed dugog življenja u različitim državama na jugoslavenskom prostoru.

U Srbiji i srpskoj naciji izdvajaju se dvije koncepcije – jedna integralna unitaristička, velikodržavna i druga radničko-socijalistička, federativna, revolucionarna, marksistička. Razvila su i dva klasna stava o nacionalnom pitanju – buržoaski i radnički.

Socijalisti su ideju nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja jugoslavenskih naroda povezivali s borbom socijalnog oslobođenja za demokratsku državu. U socijalnom i nacionalnom programu radničkih partija izražava se i povezivanje interesa svih narodnih revolucionarnih težnji radničke klase i seljaštva, povezuju se socijalno i nacionalno oslobođenje kao vlastito revolucionarno djelo.

I buržoaska i socijalistička ideja izraz su klasnih pozicija. I jedna i druga su za jedinstvo na istom prostoru i istih naroda. Buržoaska želi ostvariti svoje eksploatatorske i hegemonističke ciljeve, a radnička povezati eksploatirane društvene klase i slojeve, ona se zauzima za njihovo socijalno oslobođenje koje smatra pretpostavkom za nacionalno oslobođenje.

Građansko jugoslavenstvo je zapravo povezivalo buržoaske interese različitih nacija u klasnu eksploatatorsku cjelinu. Buržoazija se u suštini jedinstveno suprotstavila radničkoj klasi i drugim eksploatiranim društvenim slojevima, ali je bilo rivalstva zbog osvajačkih pretenzija prema drugim narodima.

Jugoslavenska radnička misao polazi od internacionalističke solidarnosti eksploatiranih društvenih klasa i porobljenih naroda. Pod parolom jedinstva jugoslavenskih radnika i seljaka dana je prava alternativa buržoaskoj orijentaciji. Ta je alternativa ostvarena u internacionalizmu radničke klase na čemu će se razvijati i internacionalizam na-

roda i narodnosti, koji je kroz NOB utjelovljen u bratstvu i jedinstvu.

Klasni interes dijeli buržoasku i radničku koncepciju jugoslavenstva. U narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji radilo se o istim narodima, istim zemljama, istom prostoru – kao i prilikom ujedinjenja stare Jugoslavije kad je pobijedila buržoaska, monarhistička linija, koja nije bila u stanju da otvori perspektivu i ostvari istinsko jedinstvo. U drugom svjetskom ratu marksistička koncepcija neprikosnoveno zastupa historijski interes radničke klase i istinskog jugoslavenstva koje ne ugrožava ničiji individualitet, nego potiče zajedničku afirmaciju svih naroda i narodnosti i svima omogućava da se vrednuju nacionalne osobitosti na osnovama jedinstvenosti radničko-klasnog i nacionalnog interesa.

Ideja jugoslavenstva pojavila se prije no što je stvorena suvremena radnička klasa i radnički pokret. No, pokazalo se da jedino historijski interes radničke klase može povezati jugoslovenske narode i narodnosti te ostvariti solidarnost i uzajamnost ravnopravnih naroda i narodnosti u socijalističkoj Jugoslaviji. Koncept historijskog interesa radničke klase i na njemu razrađen program i koncept Komunističke partije o internacionalističkoj povezanosti radničke klase i jugoslavenskih naroda negacija je eksploatatorskih društvenih odnosa. Istodobno s otvaranjem procesa socijalnog i nacionalnog oslobođenja ideja jugoslavenstva poprima nov sadržaj afirmacijom društvenih sredstava za proizvodnju, razvojem samoupravljanja, povezujući radničko-klasno i nacionalno.

Budući da buržoazija na jugoslavenskom prostoru nije mogla obaviti svoju misiju u rješavanju nacionalnog pitanja, te je probleme rješavao radnički pokret u teškim uvjetima drugog svjetskog rata, u doba borbe protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika.

Suprotno buržoaziji, radnički je pokret u međunarodne odnose, u međunarodnu povezanost unosio osobine koje proizlaze iz karaktera i položaja radničke klase i njezinog historijskog interesa da prevlada klasno društvo.

Međusobna povezanost jugoslavenskih naroda i narodnosti nije se zatvarala u pojedine nacionalne okvire ni u okvire jugoslavenske države, nego je imala internacionalni karakter, karakter solidarnosti s revolucionarnim i oslobodilačkim pokretima u čitavom svijetu.

U radničkom pokretu uopće, pa i na jugoslavenskom podneblju, bilo je lutanja u vezi s rješavanjem nacionalnog pitanja. Isticane su koncepcije o »čistoj« klasnoj borbi, a pri tom su zanemareni problemi nacionalne emancipacije. Neki socijalisti i komunisti gajili su iluzije da se nacionalno pitanje može zanemariti, da je ono u osnovi buržoasko i ustavno pitanje.

Kako se radnički pokret dalje razvijao i sazrijevao u svijetu se sve više nameće spoznaja da proletarijat borbom za klasnu emancipaciju može postići i nacionalno oslobođenje. Engels smatra da je za uspjeh klasne borbe važno nacionalno oslobođenje te ističe kako radnički pokret može biti internacionalan samo među ravnopravnim nacijama.

U toku razvoja radničke klase i radničkog pokreta bilo je raznih reakcija na pojave nacionalizma. Jugoslavenski su narodi dugo živjeli pod stranom dominacijom Turske i Austro-Ugarske, pa su se i radnički pokreti, političko organiziranje i djelovanje radničke klase razvijali u različitim uvjetima i različitim državama, što je bitno utjecalo i na različit intenzitet pokreta i na političku organizaciju radničke klase. Socijalistički pokreti u Srbiji i Crnoj Gori razvijali su se u uvjetima nezavisnih nacionalnih država, apsolutističkih režima i raznih idejnih strujanja, a socijalistički pokret u jugoslavenskim zemljama koje su bile pod Austro-Ugarskom razvijao se pod neposrednim utjecajem austrijske socijaldemokracije, utjecajem austromarksista. To je djelovalo i na njihove različite stavove prema naciji i nacionalnom pitanju, pa su u radničkom pokretu formirani različiti pogledi o rješavanju nacionalnog i jugoslavenskog pitanja.

Budući da su djelovale u različitim historijskim uvjetima, socijaldemokratske partije jugoslavenskih zemalja različito su prilazile jugoslavenskom pitanju. Srpski socijalisti Svetozar Marković i Dimitrije Tucović smatrali su da je

rješenje nacionalnog pitanja u Savezu slobodnih balkanskih država, zapravo balkanska federacija koja bi bila djelo balkanskih naroda. Tucović kaže da je »grupisanje i uzajamnost zemalja i naroda na Balkanu jedini put koji vodi pravednom, nacionalnom i političkom oslobođenju«. Savez zajednica slobodnih balkanskih naroda treba biti cilj svih onih koji nisu zadovoljni sadašnjim stanjem. Tu bi zajednicu oduševljeno prihvatili i socijaldemokrati na Balkanu, jer njihov rad i uspjeh ovise o općem narodnom napretku. »Na taj način mi stojimo na istom stanovištu na kojem stoji i Socijalistička internacionala.«*

Socijaldemokrati Slovenije i Hrvatske zauzimali su se prije prvog svjetskog rata za to da se nacionalno pitanje jugoslavenskih naroda riješi u sklopu Austro-Ugarske. Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine oponirala je tome stavu, a makedonski su socijalisti vjerovali kako se nacionalno pitanje može riješiti stvaranjem makedonske federativne republike. Do prvog svjetskog rata jedni su tražili jedinstvo na balkanskom prostoru, a drugi u jugoslavenskim zemljama u sklopu Austro-Ugarske. U ratu i neposredno poslije njega većina je prihvatila ideju o državnom jedinstvu svih Jugoslavena, čiji je nosilac bila Ljubljanska socijaldemokratska stranka.

Na socijaliste u Austro-Ugarskoj utjecala je austro-ugarska socijal-demokracija i njihovi teoretičari nacije i nacionalnog pitanja (Oto Bauer, Karl Renner i Viktor Adler) koji su, kao predstavnici vladajuće austrijske nacije, smatrali da se nacionalno pitanje može riješiti kulturnom autonomijom. Godine 1910. održana je Prva balkanska socijaldemokratska konferencija na kojoj se, između ostalog, raspravljalo i o nacionalnom pitanju.

Dimitrije Tucović iznosi koncepciju nacionalnog pitanja na liniji uzajamnosti i povezivanja zemalja i naroda Balkana, što je put ka pravednom nacionalnom i političkom oslobođenju, savezu i zajednici slobodnih balkanskih na-

* Dimitrije Tucović. *Izabrani spisi*, knjiga II. Prosveta, Beograd. 1950, str. 23.

roda. Na toj Balkanskoj konferenciji uspostavljeni su kontakti između svih socijalista jugoslavenskih zemalja. I tom su prilikom izraženi različiti stavovi o rješavanju nacionalnog pitanja. Predstavnici socijaldemokracije jugoslavenskih zemalja pod Austro-Ugarskom naglašavali su da se nacionalno pitanje može riješiti jedino kao jugoslavensko pitanje.

Srpska socijaldemokratska partija smatrala je da se unutar Balkanske federacije može rješavati i jugoslavensko pitanje.

Tucović u referatu, ističući potrebu jedinstva jugoslavenskih naroda, polazi od priznavanja nacionalnih posebnosti i prava nacija na samoopredjeljenje, stvaranja zajedničke države balkanskih, odnosno jugoslavenskih naroda na demokratskom uređenju i na osnovi ravnopravnosti naroda. Na Prvoj balkanskoj konferenciji Tucović kao zadatak socijaldemokracije određuje da pomaže: »Svaku težnju ka potpuno demokratskom samoupravljanju naroda i samostalnosti nacija. Jer time će biti stvoreni preduslovi za oslobođenje svih naroda od stranih i domaćih reakcionarnih gospodara i biće otvoren put onom približavanju koje zahteva savremena privredna i politička samostalnost«.*

Tucović je idejno i politički objasnio svrsishodnost potrebe za povezivanjem balkanskih naroda. Isticao je kako zajednica slobodnih naroda treba biti za one koji su u nepovoljnom položaju i povezivati radničko-seljačko, klasno i nacionalno. Naglašava da proletarijat ne može očekivati ništa dobro od tuđeg ropstva te da se ne može sam osloboditi dok ne budu slobodni svi ljudi, narodi i klase.

Neposredno prije ujedinjenja 1918. godine i poslije u socijalističkim i Komunističkoj partiji dominirao je stav da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod s jedinstvenim jezikom i jedinstvenom kulturom. Jugoslavenstvo radničkih boraca i organizacija razlikovalo se od jugoslaven-

* Dimitrije Tucović, *Izabrani spisi*, knjiga II, Prosveta, Beograd, 1950, str. 37.

stva buržoazije, ali je i ono imalo bitan nedostatak što je zanemarilo suvremene historijske uvjete i formirane suvremene nacije, pa nije moglo dobiti podršku različitih nacionalnih snaga i artikulirati nacionalne interese s marksističkih radničko-klasnih pozicija.

Polazeći od shvaćanja socijaldemokracije da su Srbi, Hrvati i Slovenci plemena jednog naroda i novostvorena Radnička partija Jugoslavije (komunista) prihvatila je to kao polaznu osnovu svoga programa. Zauzimala se za to da u jednonacionalnoj državi treba dati širu samoupravu oblastima, okruzima i općinama te ravnopravnost nacionalnim manjinama.

Na Prvom osnivačkom kongresu u Beogradu i Drugom u Vukovaru zanemareni su nacionalni problemi, a prevladala su shvaćanja da je to pitanje riješeno, da se radnički pokret oslobodio od toga balasta te da ima široko polje za »čistu« klasnu borbu. Kad se kritički govori o toj orijentaciji, valja imati na umu sva društveno-politička zbivanja u Jugoslaviji u to doba.

Zbog nejasnoća u prilazima nacionalnom pitanju značajan dio jugoslavenskih komunista u početku se kolebao između unitarizma i separatizma. Većina je prihvaćala ideju jugoslavenskog nacionalnog jedinstva, koja je razvijana pod utjecajem etničke bliskosti, sličnih ili istovjetnih ciljeva borbe za oslobođenje od tuđinske dominacije, sličnih privrednih, obrambenih, kulturnih, nacionalno-oslobodilačkih i socijalističkih interesa. Neravnomjeran razvitak, koji je karakteristika suvremenog svijeta a posebno kapitalizma, nedovoljna nacionalna pa i šira kulturna izdiferenciranost a naročito jedinstvo jezika Hrvata, Srba, Crnogoraca i Muslimana, nerazvijena teorija nacije i težnja ka »čistoj« klasnoj borbi – pridonijeli su da radnički pokret zapostavi nacionalno pitanje te da ga ne povezuje sa socijalnom revolucijom.

Mnogi su bili opterećeni jednostranim shvaćanjem da je nova država nastala samo kao rezultat velikih imperijalističkih ratova u Evropi i na Balkanu, a ne i historijskih potreba i težnji naroda. Komunistička partija Jugoslavije

u to je doba isticala gotovo isključivo klasnu borbu, a nacionalno je pitanje svodila na humano pitanje prema nacionalnim manjinama i ravnopravnosti građana u državi. Time je nacionalno pitanje zapravo pomaknuto u okvire države, koja ga nije mogla uspješno riješiti.

Budući da nije bilo jasno izgrađenog stava o nacionalnom pitanju, a nacije su društvena realnost, nesporezumi u vezi s time pogodovali su frakcijskoj borbi, kao što su i frakcijske borbe otežavale ispravan pristup nacionalnom pitanju. U Rezoluciji Drugog vukovarskog kongresa piše da će KPJ ostati na »braniku ideje nacionalnog jedinstva i ravnopravnosti sviju nacionalnosti u zemlji«. Pod pojmom svih nacionalnosti tu se s jedne strane podrazumijeva ravnopravnost Južnih Slavena kao jednog naroda s tri plemena i s druge nacionalnih manjina (Mađara, Albanaca, Nijemaca i drugih etničkih grupa). Rezolucija naročito naglašava da »će uložiti sve sile da spriječi poništavanje političkih i građanskih prava stranim nacionalnostima koje su sastavni dio jugoslavenske države«.

Lenjin je u Komunističkoj internacionali naglasio »balgarsko iskustvo« kao potrebu borbe proletarijata za zbacivanje buržoazije, da se ne smije ignorirati nacionalno pitanje niti mu se smije prilaziti apstraktno. Lenjin u to uključuje sve komponente nacionalnog pitanja, od ekonomskih do kulturnih i historijskih. Na Drugoj zemaljskoj konferenciji KPJ napušten je stav o »nacionalnom jedinstvu«, iako još nije izrađen ispravan stav o nacionalnom identitetu. I dalje se ističe problem plemenskih, a ne nacionalnih sukoba i teza o Jugoslavenima kao naciji u procesu stvaranja, govori se o pravu nacije na samoopredjeljenje.

U KPJ su vodene intenzivne teorijske diskusije 1923. i 1924. godine, izrađivan je marksistički stav o nacionalnom pitanju. Izdiferencirala su se dva idejna i politička stava koja su produbljivala nejedinstvo u Partiji. Jedan je i dalje teoretski objašnjavao da je nacionalno pitanje produkt konkurentskih odnosa između nacionalnih buržoazija te da se ono može riješiti Ustavom u sklopu određenog buržoaskog sistema i države. Za taj stav nije bitno postoji li u Jugosla-

viji jedna ili više nacija, jer je to stvar buržoazije. Negirali su nacionalno pitanje kao interes radničke klase. Zarobljenost shvaćanjima o »čistoj klasnoj borbi« direktno se suprotstavljala Lenjinovom stavu: »Tko čeka čistu socijalnu revoluciju, taj je nikad neće dočekati. Taj je revolucionar na riječima koji ne shvata stvarnu revoluciju«.*

Drugi stav koji se razvijao u Partiji i pobijedio jest da je nacionalno pitanje u konkretnim socijalno-historijskim uvjetima bitno za komunistički pokret. August Cesarec je u svojim raspravama polemizirao s kvazimarksističkim teorijama o »čistoj« klasnoj borbi, posvetio pažnju i stvaranju nove države ističući da ona nije samo rezultat prvog svjetskog rata, nego mnogih činilaca, specifičnog historijskog razvoja i nacionalno-oslobodilačke borbe jugoslavenskih naroda, koju je, stjecajem historijskih okolnosti predvodila buržoazija. Uočio je razliku između stvarnih potreba radnih masa, potreba revolucije, stvaranja zajedničke države i vladajućih reakcionarnih snaga u državi. To je značajno pridonijelo izgrađivanju marksističkog stava, potaklo KPJ da se pravilnije postavi prema nacionalnom pokretu, koji treba rješavati u sklopu postojeće države, mijenjanjem društvenih odnosa u državi.

Cesarec naglašava da nova država nije konstituirana na principima dobrovoljnosti, da politički sistem ne izražava interese najširih radnih slojeva. To je i državni prostor u kojem buržoazija provodi svoj klasni interes. Cesarec uvida pozitivne elemente ujedinjenja, afirmativno se odnosi o zajednici, smatra da su potrebne izmjene u zajednici koja pruža šire mogućnosti radničkom pokretu. Zauzima se za federalizam, cijeni nacionalne individualnosti, zauzima se za ravnopravnost među narodima, ističe da u zemlji ne postoji samo jedan »troimeni« ni »troplemeni« narod, nego više naroda i nacionalnih manjina. Federalizam smatra »prelaznim oblikom potpunog jedinstva trudbenika raznih

* (Vladimir Ilić Lenjin, *Irski ustanak 1916. godine*, Izabrana djela, sv. X, Kultura, Beograd, 1960. str. 78).

nacija«, koji će se u višenacionalnim zajednicama zadržati nakon pobjede socijalističke revolucije.

Stvaranju teorije partije o nacionalnom pitanju značajno su pridonjeli Rajko Jovanović, Moša Pijade, Simo Miljuš i drugi komunisti.

U evoluiranju partijskog stava povezuju se revolucionarna borba proletarijata i narodnooslobodilačka borba. Upozorava se na značenje povezivanja revolucionarnog radničkog pokreta s oslobodilačkim pokretima ugnjetenih naroda i ističe se uloga seljaštva.

Treća zemaljska konferencija KPJ (Beograd, januara 1924) raspravljala je o nacionalnom pitanju i zauzela prema njemu ispravan stav. U Rezoluciji te Konferencije ističe se potreba za jedinstvenom frontom radnika i seljaka te povezanosti borbe za socijalno i nacionalno oslobođenje.

Polazi se od priznavanja prava na samoopredjeljenje do otcjepljenja, ali se istodobno ističe i drugi Lenjinov stav da otcjepljenje nije uvijek svrsishodno. Nacionalnom se pitanju prilazi sa stanovišta historijskih konkretnih uvjeta. Prevladava se shvaćanje o nacionalnom pitanju samo kao kulturnom ili pak samo kao ustavnom državnom pitanju, interesi nacija povezuju se s radničkim pokretom.

Rezolucija se zauzima za udruživanje i zajedničku federativnu državu, za »pravo svakog naroda u državi da suvereno, slobodno, narodnom voljom i na osnovi nacionalnog jedinstva odlučuje o svojoj sudbini«. Ističe se da je ravnopravna demokratska zajednica interes svake jugoslavenske nacije posebno te da je istodobno u skladu s interesom radničke klase i njezine borbe za socijalizam. Razrađuju se prava nacionalnih manjina koje, osim političke i građanske jednakosti, imaju neograničeno pravo na upotrebu materinjeg jezika u komunikaciji sa svim vlastima te u obaveznom školovanju djece. O makedonskoj, crnogorskoj i muslimanskoj nacionalnosti još nisu zauzeti ispravni stavovi. Komunistička internacionala dala je »načelnu« podršku stavovima Treće konferencije KPJ o pravu nacije na samoopredjeljenje, istodobno je tražila da se to pretvori u obavezu,

da se to mora »izraziti u formi izdvajanja Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije i stvaranje od njih nezavisnih država«. U suštini to je anuliranje stavova Treće konferencije KPJ. Stavovi Kominterne i stalno inzistiranje na stvaranju separatističkih država te svodenje nacionalnog pitanja na seljačko, pogodovali su daljem rasplamsavanju frakcijske borbe unutar KPJ, slabili borbu za jedinstvo. Prema tadašnjim stavovima Kominterne radnički pokret mora tražiti otcjepljenje pojedinih nacija i raditi na slomu jugoslavenskih država, što je radnički pokret udaljavao od stvarnih interesa svih jugoslavenskih naroda. U tome se izražavalo nerazumijevanje suštine Lenjinova principa o pravu nacije na samoopredjeljenje do otcjepljenja, brkanje samoopredjeljenja s obavezom odcjepljenja bez uzimanja konkretnih uvjeta. Stavove KPJ treba ocjenjivati u kontekstu konkretnih socijalno-historijskih uvjeta i okolnosti pod kojima je djelovao jugoslavenski komunistički pokret u zemlji te prema položaju Komunističke partije Jugoslavije u međunarodnom komunističkom pokretu u Trećoj internacionali.

S jedne strane radilo se o reakciji na unitarističko-centralističku koncepciju, na despotsku državnu organizaciju zasnovanu na vladavini buržoazije. S druge strane posrijedi je bio pritisak Komunističke internacionale da je odnos prema jugoslavenskoj državi, s gledišta interesa vanjske politike sovjetske vlade, trebao ovisiti o interesu međunarodnog proletarijata. Takvi su stavovi imali teške posljedice na unutrašnje odnose u Komunističkoj partiji Jugoslavije. Trebalo je dosta napora i vremena da Partija ponovno zauzme stav kako pravo nacije na odcjepljenje ne znači i obavezu otcjepljenja, što je prevladano na Splitskom plenumu 1935. godine.

U Rezoluciji Plenuma CK SKJ 1936. godine ističe se: »KPJ istupa protiv razbijanja sadašnjeg državnog područja Jugoslavije, jer hoće da to (njezino, D. D.) preuređenje postigne mirnim putem na osnovu nacionalne ravnopravnosti. Kod današnjih prilika pokret za otcjepljenje potla-

čenih naroda išao bi na ruku samo fašističkim imperijalistima i njihovim ratnim ciljevima».*

Afirmiran je stav radničkog pokreta koji je KPJ istaknula 1923. i 1924. godine, prema kojem se treba zauzeti za zbližavanje jugoslavenskih naroda u ravnopravnoj zajednici.

Tito je marksističko-lenjinski stav KPJ izrazio ovim riječima: »Nikad se Komunistička partija nije odrekla niti će se odreći svog principa koji su postavili naši veliki učitelji Marks, Engels i Lenjin, principa da svaki narod ima pravo na samoopredjeljenje do otcjepljenja. Ali, u isto vrijeme, Komunistička partija Jugoslavije nikad neće dozvoliti i boriti se protiv toga da to pravo iskoriste neprijatelji naroda».**

To su značajni stavovi i zadaci KP i radničkog pokreta da čuva integritet zemlje od vanjskog neprijatelja. Da bi se sačuvala zajednička država, potrebna je revolucionarna akcija za nacionalno oslobođenje i ravnopravnost svih naroda i narodnosti. Historija je verificirala taj stav i omogućila razvoj jugoslavenskog socijalističkog patriotizma naroda i narodnosti SFRJ. Taj je stav izgrađen u narodnooslobodilačkoj borbi, a idejno-politički definiran u Programu Saveza komunista Jugoslavije. Zajedničkom borbom afirmira se marksistički stav o ravnopravnosti naroda i ljudi te potvrđuje da mogu biti povezani i ujedinjeni samo ako su ravnopravni. Ti se stavovi konkretiziraju u mnogim proglasima i u konkretnoj revolucionarnoj akciji prilikom obrane zemlje od fašizma. Komunisti moraju biti dosljedni i odlučni u borbi protiv fašizma i imperijalizma, a istaknut je zahtjev da se ne smije dopustiti da fašisti nesmetano prelaze granice države. To je razdoblje kad buržoazija na čelu sa Stojadinovićem, poslije Cvetković-Maček, paktira sa silama osovine, prodaje nezavisnost i samostalnost Jugoslavije.

* Istarski arhiv KPJ

** *Nacionalno pitanje u svjetlosti NOB-a*, u: Govori i članci, Naprijed, Zagreb, 1959, knjiga 1, str. 56.

Posebno je značajna Peta zemaljska konferencija, održana 1940. godine na kojoj su razrađeni i konkretni marksistički stavovi o svim bitnim pitanjima, uključujući i nacionalno pitanje. Istaknuta je optimalnost jugoslavenskog okvira za organizaciju otpora fašizmu. Neposredno poslije okupacije zemlje u Proglasu CK SKJ od aprila 1941. godine ističe se da će se na »istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije stvoriti slobodna bratska zajednica«. A u Prvomajskom proglasu CK KPJ pozivaju se svi narodi Jugoslavije na suradnju, na bratstvo i jedinstvo, na borbu »protiv raspirivanja nacionalne mržnje, za bratstvo naroda Jugoslavije i svih naroda Balkana za bolju i sretniju budućnost«. Za razliku od buržoazije Partija ne priznaje okupaciju. Ona buržoasko-fašističkoj paroli raspirivanja nacionalne mržnje i genocida suprotstavlja parolu bratstva i jedinstva. Dosljedno marksističnim stavovima izražava socijalne i nacionalne interese svih radnih ljudi te svih naroda i narodnosti. Komunistička partija Jugoslavije uspjevala je stvoriti antifašističku frontu u jugoslavenskim okvirima ne priznajući okupaciju. Svi narodi i narodnosti Jugoslavije prihvatili su stav KPJ da svojom borbom oslobode, stvore i učvrste socijalističku Jugoslaviju. Borbom za novu Jugoslaviju KPJ uspijeva spriječiti međusobno istrebljenje, povezati narode i narodnosti, stvoriti bratstvo i jedinstvo kao bitan činilac za uspjeh narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

U oslobodilačkoj i socijalnoj revoluciji afirmiraju se narodi i narodnosti te njihova ravnopravnost, ostvaruje se ideja o međuovisnosti i povezanosti. Ostvarivanje ravnopravnosti i slobode, uz priznanje posebnosti i specifičnosti, postalo je bitan integrativni činilac u jugoslavenskoj višenarodnoj zajednici. Za to zajedništvo, jedinstvo i posebnost Tito je rekao da granice između republika u federaciji »treba da budu nešto kao one bjele crte na jednom marmornom stubu. Granice federativnih jedinica u Federa-

tivnoj Jugoslaviji nisu granice razdvajanja, nego granice spajanja».*

Socijalističko, nacionalno i jugoslavenko međusobno se prožimaju i čine jedinstvo, što potvrđuje suštinu i nacionalnog i jugoslavenkog suvereniteta. Ti jasni stavovi narodnooslobodilačke borbe i revolucije u pojedinim su razdobljima izloženi iskušenjima, pogotovo ako se nacionalizam probije u Savez komunista i njegovo rukovodstvo. Kad slabe socijalno-klasni elementi, kad erodira društveno vlasništvo sredstva za proizvodnju, kad nazaduje samoupravljanje, na scenu izbijaju razne nacionalističke težnje.

Ideja bratstva i jedinstva kao revolucionarna ideja ne dopušta da se u ime nekog apstraktnog zajedništva razvija neravnopravnost bilo kojeg naroda, niti da se u ime bilo kojih posebnih uskonacionalnih interesa potkopavaju zajednički socijalistički interes i revolucija. Takav internacionalizam utemeljen je još u Komunističkom manifestu, gdje Marx kaže da je sloboda svakog naroda preduvjet za slobodu svih.

Primjenjujući taj Marxov stav na jugoslavenske uvjete zaključujemo da je sloboda svakog naroda preduvjet slobodnog razvitka svih. U vezi s time Tito je rekao da nijedna naša republika ne bi bila ništa da nismo svi zajedno.

Međutim, ti se stavovi često narušavaju, pa nastaje diskontinuitet između nacionalnog i radničko-klasnog, s čim se borimo i u ovim, osamdesetim godinama. Granice između naših pokrajina i republika, umjesto »crta na mermoru« postaju opasne pukotine. Izražen je nacionalizam svih predznaka, a budući da je proširena reprodukcija, u osnovi, u rukama republičkih i pokrajinskih državnih etatiziranih struktura slabi klasni radnički i samoupravni elemenat, jačaju državni, grupni i privatno-vlasnički odnosi.

Zaustavljen je proces područstvljenja državnih funkcija i u jednakoj proporciji slabi efikasnost države u funkciji samoupravljanja, jača materijalna osnova etatizma, slabi

* Govor u oslobođenom Zagrebu, 21. 5. 1945. u: Govori i članci, Naprijed, Zagreb, 1959, knjiga 1, str. 114.

društveno-politički samoupravni karakter svih društveno-političkih zajednica – od mjesne zajednice do federacije. Etatizam je naročito razvijen na nivou republike i pokrajine, a kao osnova raznih nacionalizama postaje sve dezintegrativniji i opasniji za radničku klasu i udruženi rad. Razvoju separatizma i unitarizma istodobno pogoduje partikularizam. Separatizam je u odnosu prema Jugoslaviji kao i centralizam u odnosu prema manjim narodima i narodnostima koji žive u određenoj pokrajini i republici – jednako opasan za socijalizam. Partikularizam je neosjetljiv za ravnopravnost, čuva privilegije, neosjetljiv je za zaštitu društvene imovine, nije u stanju izgraditi ekonomsku politiku i mjere koje će rentu i ekstraprofite usmjeriti u razvoj. Naprotiv, on omogućava da se to privatizira i da se razvijaju slojevi slični buržoaziji koji se bogate na račun društvenog i tako produbljuju socijalne razlike koje i kad same po sebi ekonomski ne bi bile odlučujuće, politički postaju opasne.

Različite socijalne suprotnosti unutar nacije i među nacijama moguće je prevladati prevladavanjem klasa i klasnih suprotnosti. Nestankom klasne eksploatacije prestat će i nacionalna ugnjetavanja i hegemonizam.

Konflikti koji žive u jugoslavenskom društvu i koji se u prvom redu manifestiraju kroz nacionalizam imaju uvjete u datim materijalnim i društvenim snagama i odnosima. Snaga antisocijalističkih i antisamoupravnih tendencija jest u etatističkoj proširenoj reprodukciji, u grupno-vlasničkom i privatnom elementu. Da bi im se uspješno suprotstavilo, mora se ojačati materijalna snaga samoupravljanja i time iskoristiti ogromna kreativna moć radničke klase, radnih ljudi i nauke. Tu potencijalnu energiju treba usmjeriti ka razvoju socijalizma, socijalističke demokracije i humanizacije međuljudskih i međunacionalnih odnosa.

Budući da je osnova klasne borbe u odnosima ljudi u proizvodnji i raspodjeli, dato stanje ne može se mijenjati građanskom teorijom »socijalne stratifikacije«. Ta teorija nastoji zapravo otupiti klasnu borbu, zanemariti produkcijski odnos i njegove društvene karakteristike, pa umjesto

na klase težište stavlja na društvene slojeve, na način života ljudi i potrošnju. U suštini ona apstraktno kritizira potrošačko društvo, ne vidi njegove prave izvore i nije sposobna da se uspješno bori protiv njih. Ta se teorija oslanja na pojavne oblike, a ne na bit produkcijskog odnosa. Ona se može uspješno iskoristiti u metodološkom istraživanju, za sagledavanje socijalnih razlika, koje su sada u Jugoslaviji vrlo izražene. Protiv njih se mora odlučnije boriti, a pri tom se ne smije zaboraviti da su one samo posljedica te da ta borba neće biti uspješna ako se suština i uzroci ne vide u društvenoj reprodukciji, ako se proširena reprodukcija ne bude prenosila na one koji su historijski pozvani da prevladavaju klasno društvo, to jest na radničku klasu, udruženi i integrirani rad.

Ravnopravnost među ljudima i ravnopravnost među narodima su povezani. Nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije samo isključivo ekonomsko ili kulturno, nego je to pitanje ukupne jednakosti i ravnopravnosti svih ljudi i naroda. Ravnopravnost među narodima čvrsto je povezana s ravnopravnošću među ljudima. Stalno treba povezivati borbu za socijalno i nacionalno te razvijati socijalnu i nacionalnu ravnopravnost u borbi za oslobođenje čovjeka od svih oblika otuđenja u procesu rada. Samoupravljanje na bazi društvenih sredstava za proizvodnju najsigurniji je oblik revolucionarne prakse za ravnopravnost radnih ljudi i naroda, što vodi oslobođenju radničke klase unutar svake nacije i oslobođenju svih naroda i narodnosti.

Socijalističko samoupravljanje na osnovi društvenih sredstava za proizvodnju, udruženog, integriranog i povezanog rada rješenje je za prevladavanje klasnih i nacionalnih suprotnosti. Ni klasno ni nacionalno pitanje ne može u jugoslavenskim uvjetima biti uspješno riješeno izvan samoupravljanja. Danas su najveća opasnost za to razvoj etatizma, etatizirana proširena reprodukcija i razni oblici privatizacije, dakle ono što čini suštinu nacionalizma i nacionalističke eskalacije te slabi unutrašnju i vanjsku sigurnost i ugled Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u svijetu. Etatizam je istodobno i osnova za unošenje

federalističkih elemenata u Savez komunista Jugoslavije. Jugoslaveniska federativna socijalistička samoupravna država i društvena zajednica može se uspješno razvijati isključivo s jedinstvenim Savezom komunista Jugoslavije.

Revolucionarna ideja bratstva i jedinstva povezuje radničko-klasno i nacionalno, ona je postala idejnopoliitička snaga ujedinjavanja svih naroda i narodnosti Jugoslavije u socijalističkoj revoluciji i stvaranju međunacionalne kohezije u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Socijalizam može afirmirati sve ljudske i nacionalne vrijednosti ako dokida one klasne uvjete koji su osnova za razne nacionalne i međunacionalne sukobe.

Zadatak Saveza komunista Jugoslavije nije negiranje postojećih niti stvaranje nekih novih nacija, nego jačanje područstvljene općeljudske zajednice. U tom smislu Jugoslavija je socijalni i geografski okvir u kojem se ostvaruje emancipacija svih naroda i narodnosti u SFR Jugoslaviji.

Pošto su nacije svojevrsne historijske zajednice, postoje i određene zakonitosti u emancipaciji svih nacija, pa i u odnosima između njih. Prema tome borba SKJ za jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njihovu socijalističku patriotsku svijest polazi od humanog zbližavanja i povezivanja.

Jugoslavenski socijalistički samoupravni sistem zasnovan na društvenom vlasništvu sredstava za proizvodnju i samoupravljanju, na područstvljenju državnih funkcija predpostavlja pomicanje nacije od države u samoupravljanje. Kriza jugoslavenskog društva 80-ih godina ima korijene i u tome što je to pomicanje naginjalo na suprotni smjer. Zbog toga oživljavaju čak rasističke teorije o homogenim nacionalnim državama u kojima su »problematicni« narodi ili narodnosti, koji u republici ili pokrajini ne pripadaju većinskoj naciji. Otuda upućivanje manjinskog naroda da imaju nacionalnu državu izvan republike u kojoj žive, a narodnosti da im je »matica« i nacionalna država izvan Jugoslavije.

To se teško odrazilo na narodnosti Jugoslavije i danas posebno na albansku narodnost. Specifični su historijski,

ekonomski, kulturni i drugi elementi identiteta te narodnosti u SFRJ. Albanski nacionalisti ne prihvaćaju Socijalističku Republiku Srbiju ni Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju kao svoje države. S jedne strane zahtijevaju »svoju« kosovsku, albansku republiku u Jugoslaviji do otcjepljenja Kosova i drugih dijelova gdje žive Albanci od Jugoslavije i njihova priključenja Albaniji. Toj separatističkoj velikoalbanskoj tezi suprotstavlja se nacionalistička, velikosrpska i velikojugoslavenska da je Jugoslavija država južnih Slavena, a ne i narodnosti. Jedna i druga teza imaju kosovski mit. Prva ga »temelji« na prvenstvu u ilirskom porijeklu, a druga na feudalnoj državi Nemanjića. Obe su šovinističke i suprotne nacionalnim interesima svih naroda i narodnosti u SFRJ.

Na jugoslavenskom teritoriju nije moguće stvoriti bilo koju »čistu« nacionalnu republiku i pokrajinu, ni Jugoslaviju samo kao državu južnoslavenskih naroda. Problem se ne može riješiti ako jedni »iz inata« traže isključivo svoju nacionalnu republiku ili pokrajinu, a drugi im to osporavaju, jer su to nacionalističke teze. U socijalizmu i samoupravljanju svi imaju jednaka prava nad društvenim sredstvima za proizvodnju, na upravljanje u svakoj društvenopolitičkoj zajednici – svi zajedno. Granice zemalja ne mogu se mijenjati, jer bi nastao kaos, rat u kojem bi opet svi izgubili. Pitanje je u potrebi povezivanja svih naroda i narodnosti i u Jugoslaviji, i njih sa susjedima i svim narodima u Evropi i u svijetu.

Za socijalizam u Jugoslaviji problem nije bio niti je to sada postojanje relativne nacionalne homogenosti određenih dijelova jugoslavenskog teritorija, niti pak njihova nacionalna izmiješanost, a nije postavljan ni problem većih i manjih. Problem je u tome kako osigurati ravnopravnost jednako svima i otvarati socijalističku perspektivu. Činjenica da su pojedini krajevi, republika ili Jugoslavije više ili manje nacionalno homogeniji ili više izmiješani, nema nikakvog značenja. Za socijalizam sa stanovišta ravnopravnosti nije bitno koliko je pripadnika koje nacije, nego kakvi su kao ljudi, koliko izgrađuju ljudske i druge vrijednosti,

kako se razvija ravnopravnost sviju. To je ono na čemu bi trebalo da počiva jugoslavenstvo u samoupravnoj socijalističkoj zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti.

.

III.

Pojam i sadržaj jugoslavenstva

O pojmu i sadržaju jugoslavenstva postojala su i postoje različita shvaćanja, prilazi i koncepcije. U jugoslavenskom, još klasnom, društvu i danas se različitim klasnim i drugim motivima pokušavaju tumačiti i rješavati društvene pojave, pa i one oko nacionalnog i jugoslavenskog. Problemi nastaju u ispoljavanju različitih shvaćanja, suštine nacije. Tako su na jednoj strani marksistička shvaćanja koja polaze od historijsko-socijalne uvjetovanosti nacije. Druga shvaćanja kategoriju nacije tumače emotivno, polazeći od pozitivističke i dogmatske teorije i prakse. Pojam jugoslavenstva često se poistovjećuje s pojmom »ujedinjenja«, što podsjeća na buržoaski sistem, pa se često poistovjećuje s unitarizmom i velikodravljem.

U paroli bratstva i jedinstva, tom geslu narodnooslobodilačke borbe, naroda i narodnosti Jugoslavije sadržana je suština socijalne i nacionalne ravnopravnosti, radnički internacionalizam unutar Jugoslavije te nacionalni i jugoslavenski socijalistički patriotizam i jugoslavenska socijalistička oslobodilačka solidarnost, sa snagama slobode, progressa i mira svuda u svijetu. Ta je ideja ovladala masama u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, jer se kroz njezino ostvarivanje povezao historijski interes radničke klase i oslobodilačka borba. Ona se mogla ostvariti tek kada je postala nerazdvojni dio oslobodilačke borbe i socijalne revolucije na jugoslavenskom prostoru. Rješavajući nacionalne i međunacionalne odnose KPJ je polazila od marksističkog, od radničko-klasnog stava.

Buržoaska orijentacija i program nisu mogli stvarno

ujediniti narode i narodnosti Jugoslavije. U klasnom društvu postoje klasni interesi, pa i klasna ideologija koja određuje nacionalni interes.

Jugoslavenstvo kao ideologija staro je i značajno, ali odvojeno od radničko-klasnog i nacionalnog nije moglo biti bitna pretpostavka jedinstva jugoslavenskih naroda i narodnosti. Naime, ono nije bilo zasnovano na mijenjanju društvenih odnosa, pa je ostalo u okviru romantičarsko-ideološkog. Jugoslavija je bila i ostaje okvir za socijalno i nacionalno oslobođenje, ali je u njega trebalo unositi socijalistički sadržaj kako bi se našlo jednako i prihvatljivo rješenje za ravnopravnost svih južnih Slavena i svih pripadnika ostalih naroda koji žive na prostoru Jugoslavije kao države.

Socijalni sadržaj jugoslavenstva artikulacija je historijskog interesa radničke klase kao interesa svih naroda i narodnosti u jugoslavenskoj socijalističkoj zajednici. Ideja jugoslavenstva koja se javljala u različitim socijalno-historijskim uvjetima, u različitoj klasnoj slojevitosti društva na jugoslavenskom prostoru, u različitim kulturnim i etničkim prilikama dijelila je sudbinu sličnih ideja o stvaranju novog te povezivanju i ujedinjavanju naroda i zemalja. Ideja je evoluirala, bila ispunjavana raznovrsnim sadržajem ovisno o tome čiji je klasni interes pri tome bio zastupljen.

Socijalne, političke, kulturne i druge promjene u različitim historijskim uvjetima mijenjale su sadržaj i borbu za ostvarenje ideje jugoslavenstva i utjecale na tu promjenu. To je, kao i druge društvene pojave, moguće promatrati i tražiti u sklopu društveno-političkih i socijalnih uvjeta, određenih kulturnih prilika u kojima dolazi do preobražaja feudalnog društva, njegove klasne evolucije i revolucionarnih promjena u buržoasko društvo, do nacionalog budenja i konstituiranja suvremenih nacija u SFRJ.

Suvremene nacije nastale su kroz historiju, uvjetovane konkretnim socijalnim i političkim zbivanjima u razvoju jugoslavenskih naroda i narodnosti na određenom tlu i imale su različite oblike svoga ispoljavanja ovisno o tome tko su bili idejni nosioci tih procesa. Veliki je raspon od pleme-

nitih, često utopističkih omladinskih ideja do reakcionarnih buržoaskih, eksploatatorskih, hegemonističkih i onih radničko-klasnih, koje su se ostvarivale kroz narodnooslobodilačku borbu te socijalističku revoluciju i izgradnju.

Različite su bile nacionalne težnje pojedinih jugoslavenskih naroda, različitih klasa, socijalnih i društvenih grupa u toku njihove borbe za stvaranje zajedničke države. Kad su se u Evropi razvile buržoaske revolucije (posebno francuska) koje su slamale socijalno-klasnu osnovu feudalnog društva, kad se u Zapadnoj Evropi konstituiraju nacionalne buržoaske države, na Balkanu i u jugoslavenskim zemljama feudalizam je i dalje ostao dominantan društveni sistem u kojem su još snažni apsolutističko-diktatorski režimi koji eksploatiraju i potčinjavaju narode i narodnosti.

Socijalno-historijski uvjeti u kojima se širi kapitalizam, u kojima su se stvarale nacije i nacionalne države, nisu mimoišli ni Balkan, odnosno južnoslavenske zemlje i narode. Elementi nacionalnog i nacije i na Balkanu su nastajali i prije konačnog rušenja feudalnog sistema. Dakle, i u velikim feudalnim imperijama koje su vladale jugoslavenskim prostorom razvijaju se nacije.

Feudalizam je bio sve nemoćniji da povezuje pojedine narode, odnosno etničke zajednice i nacije. Svijest o nacionalnoj zajednici bila je suprotna feudalnoj svijesti. Budući da buržoazija nije bila dovoljno snažna, dio plemstva je i na jugoslavenskim prostorima i u pojedinim narodima utjecao na formiranje nacija, unatoč tome što je nastanak i razvitak nacija u suprotnosti s feudalnim sistemom. Nijedno područje, pa ni područje jugoslavenskih zemalja, nije moglo ostati izvan tog historijskog razvoja i preobražaja. Naprotiv i njega je zahvatio razvoj kapitalizma – različite socijalne, društvene i političke promjene utjecale su na razvoj novih socijalnih odnosa i pridonosile klasnoj diferencijaciji društva. Tako razvoj robno-novčanih odnosa i razvijanje kapitalističkog tržišta postaju ekonomsko društvene osnove nacionalnog razvoja. Uslijed toga nastale su promjene unutar postojećih slojeva društva. Sve više su se stvarali uvjeti za

razvoj buržoazije kao klase koja je postajala nosilac ekonomske i društvene moći.

Usprikoš stranom pritisku, ugnjetavanju, zavađenosti naroda i čestim ratovima na konfesionalnoj i na etničkoj osnovi, narodi u jugoslavenskim zemljama razvijali su se i nacionalno konstituirali. Ovisno o općim uvjetima i nivou društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja jačao je socijalni otpor, povezan s nacionalnim, što je pridonijelo raspadu feudalnog sistema. Zbog specifičnih uvjeta nacionalna svijest i nacionalno buđenje naroda i narodnosti Jugoslavije imalo je antifeudalni karakter, a zatim je postupno dobivalo i antikapitalistički karakter.

Borba za nacionalnu nezavisnost u jugoslavenskim zemljama pod okupacijom velikih feudalnih imperija Turske i Austro-Ugarske odvijala se u specifičnim uvjetima, koje su iskoristavali nosioci buržoaskog interesa. Tako su oslobodilačku borbu jednih naroda iskoristili za osvajačku politiku prema drugim narodima na istom prostoru. Nacije će pridonijeti formiranju a neke će i formirati svoje nacionalne države u epohi prijelaza iz feudalizma u kapitalizam. Nacionalna se država javlja kao historijski sklop one klasne političke organizacije koja povezuje i ujedinjuje naciju i državu. Buržoazija poistovjećuje naciju i državu, a budući da su nacije izmiješane, država se iskorištava kao instrument eksploatatorske klase za eksploataciju svoje nacije, ali i za ekspanziju i hegemonizam prema drugim nacijama. To je pridonijelo međunacionalnoj i međukonfesionalnoj borbi na Balkanu, što su kroz historiju iskorištavali razni okupatori, uključujući i fašizam.

Nastojanja da se na jugoslavenskom prostoru formira jedna nacionalna država kao zajednica ljudi srodnih etničkih osobina, jezika i kulture, nisu mogla biti ostvarena kao u Zapadnoj Evropi. Kao ni čitav društveni razvitak ni proces razvitka kapitalizma i konstituiranja nacionalnih država i nacija na jugoslavenskom prostoru nije tekao ravnomjerno. Nacionalni pokreti različitih naroda međusobno se razlikuju vremenski, prostorno, oblikom i sadržajem. Iako su se nacionalni elementi razvijali kod svih, neki su se

uspjeli osloboditi i nacionalno afirmirati tek u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji (Makedonci, Crnogorci, Muslimani).

Poznato je da je rano razdoblje razvoja kapitalizma bilo povezano s nacionalnim pokretima. I sve antikolonijalne revolucije bile su nacionalno-oslobodilačke, a pokretale su ih različite snage: napredna inteligencija, negdje vojska, a svuda je masovna vojska tih pokreta bila seljaštvo. Temelj mnogih antikolonijalnih pokreta bila je marksistička ideologija. Budući da je ukupan društveni razvoj sve više povezivao svijet, mnoge socijalne promjene koje su se događale u Evropi i svijetu utjecale su i na jugoslavenske zemlje i sredine, pa i na ideju jugoslavenstva. Tako su i promjene na jugoslavenskom prostoru različito odjeknule među drugim narodima.

Feudalno plemstvo, više stranog nego domaćeg porijekla, nije moglo spriječiti suvremeni društveni razvoj i buđenje potlačenih naroda na jugoslavenskom prostoru. To nije mogla spriječiti ni narastajuća svijest da tobože zbog etničke izmiješanosti i pritisaka moćnih imperija, ti narodi ne mogu ostvariti, svaki za sebe, svoje oslobođenje, da se na tom prostoru ne mogu stvoriti homogene nacionalne države koje ne bi porobile druge ili dijelove drugih naroda. Tako se, usprkos hegemonističkim težnjama mlade buržoazije i monarhije, razvijala ideja da se samo zajednički može izboriti nezavisnost i ravnopravnost svih južnoslavenskih naroda i svih onih koji žive na istom prostoru. Stoga su se i narodi na jugoslavenskom i balkanskom prostoru željeli povezati u borbi protiv stranih osvajača. Istodobno s razvojem kapitalizma, sa socijalnim i nacionalnim buđenjem, s razvojem nacionalno-oslobodilačkih pokreta naroda i narodnosti na jugoslavenskom tlu, javile su se i razvijale ideje o kulturnom, ekonomskom i političkom povezivanju.

Uz buržoasko-klasni stav rano se razvio i socijalistički stav, koji je objašnjavajući specifičnosti nastajanja i postojanja nacionalno nehomogenih teritorija, upozoravao na potrebu da se stvore federativne ili konfederativne nacionalne države i različite autonomije, upozoravao na razvoj

samouprave koja može buržoaziju i monarhije spriječiti da putem nacionalne države porobe druge narode, što bi značilo da nitko ne bude slobodan, jer samo oni koji su ravnopravni mogu biti i slobodni.

Društveni uvjeti, raspored društvenih i klasnih snaga, jake imperije koje su potčinile južnoslavenske narode i narodnosti, konfesionalni i nacionalni mozaik, uvjetovali su različite ideje – od hegemonističkih do onih koje su isticale povezivanje i ujedinjavanje na ravnopravnoj osnovi. Dio buržoazije i njezini ideolozi sastavili su programe za potčinjavanje drugih naroda, za širenje svojih država – Velike Srbije, Velike Hrvatske, Velike Albanije, Velike Slovenije, Velike Makedonije, Velike Crne Gore. Nasuprot njima socijalistički radnički pokreti isticali su programe ujedinjavanja temeljene na ravnopravnosti. Nacionalisti su, međutim, egoistički inzistirali na stavu da sve što je na jugoslavenskom prostoru treba prisvajati za bilo koju pojedinačnu naciju. To je vodilo otvorenim sukobima, po kojima je Balkan bio poznat kao »bure baruta«, – sinonim opasnosti i nesigurnosti. Na jugoslavenskom je prostoru živjelo nekoliko naroda i svaki za sebe bili su toliko mali da se pojedinačno nisu mogli uspješno oduprijeti stranom osvajaču. Buržoazija i nacionalisti to nisu mogli i ne mogu ispravno uobličiti, a još manje ostvariti. To je radnički pokret kroz narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju na najbolji način povezao i rješavao.

Nacionalističke varijante i ideje jugoslavenstva, čiji je cilj bio širiti svoju hegemonističku nacionalnu državu i ugnjetavati druge, nisu se mogle ostvariti. Uspješno se mogla razvijati i konačno ostvariti samo ona ideja koja je težila slobodi i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti povezanih jedinstvenim radničko-klasnim interesom, ukidanjem eksploatacije unutar svakog naroda i među narodima. Na tim različitim socijalnim kriterijima dalje se razvijala klasna diferencijacija i rješavani su problemi naroda i narodnosti na jugoslavenskom tlu.

Različite ideje o ujedinjenju Balkana ili područja jugoslavenskih zemalja na platformi nekog historijskog prava.

etničkog, ekonomskog, kulturnog i jezičnog, težile su da se ostvare određeni socijalni i ekonomski uvjeti na većem geopolitičkom prostoru kako bi se sačuvala i širila ekonomska i druga moć pobornika takvih ideja. U borbi protiv feudalizma i rušenja Turske imperije, uz učešće ogromne većine naroda, mlade balkanske kraljevine posvadaale su se zbog podjele drugih naroda u borbi za veliku Bugarsku, Srbiju, Crnu Goru, Grčku. Prekrajale su kartu Balkana, porobljavale različite narode i međusobno ratovala te postajale žrtve velikih imperijalističkih sila. Glorificirajući nacionalne interese određeni pokreti i njihovi ideolozi željeli su nametnuti hegemonizam s nadnacionalnim parolama. Bez obzira na to što su motivi bili različiti, u tom prostoru i u to doba ništa nije moglo biti izvan nacija i izvan klasa. Pitanje je čiji je klasni interes zastupljen u naciji i državi. Pokazalo se da se u suvremenim uvjetima na jugoslavenskom prostoru nacionalni problemi ne mogu rješavati ako se zanemare nacije i njihova ravnopravnost, ali ti se problemi ne mogu uspješno rješavati ni bez radničko--klasnih osnova, bez socijalne ravnopravnosti. Što su različiti nosioci ideje ujedinjenja manje vodili računa o socijalnim i nacionalnim interesima, sve je više raslo neslaganje i neraspoloženje u društvu. U klasno-buržoaskoj, građanskoj varijanti, te su se ideje gubile, jer nisu mogle voditi oslobođenju južnoslavenskih naroda i narodnosti. Izražene su bile neke socijalne pretpostavke s hegemonističkim aspiracijama buržoasko-nacionalističkih struktura, koje su nastojale ostvariti svoj klasni ugnjetački interes.

I u radničkom je pokretu bilo lutanja, romantizma i neshvaćanja suštine nacionalnih problema. Tako su se primjerice javljali pokreti koji su težili jedinstvu Slavena na Balkanu, ujedinjenju naroda jugoslavenskih zemalja u sklopu Austro-Ugarske monarhije na kulturnoj i etničkoj srodnosti, zatim ujedinjenju slavenskog zapadnog dijela i čitavog Balkana. Ilirski pokret u Hrvatskoj, specifičan u odnosu prema sličnim pokretima u Evropi, imao je svoje socijalne i političke pretpostavke, koje je uzrokovalo kašnjenje razvoja kapitalističkih društvenih odnosa te spora

transformacija feudalnog društva, čiji su predstavnici, suradujući s okupacijskim snagama, držali vladajuće feudalno plemstvo u službi okupatora. Pokret nije imao širu socijalnu osnovu, pa stoga, iako je bio i plemenit, nije mogao prerasti u širi socijalni i politički pokret. Osim što je popularizirao ideju jugoslavenstva, pokret je ostavio značajne tragove na kulturnom i jezičkom polju, posebno u standardizaciji jezika Srba i Hrvata – hrvatskosrpskog odnosno srpskohrvatskog kojim govore Srbi, Hrvati, Muslimani i Crnogorci.

Taj pokret, značajan u Hrvatskoj, nije se razvio u ostalim jugoslavenskim zemljama niti je u njima imao odgovarajući utjecaj. U Sloveniji nije prihvaćen, jer nije priznavao slovensku posebnost, kulturu, jezik, nego je tražio da se Slovenci odreknu svog nacionalnog individualiteta. Negirao je slovensku naciju i nije bio povezan sa seljaštvom u borbi za oslobođenje od feudalizma.

Dio Hrvata smatrao je da ilirski pokret zapravo nastoji stvoriti i širiti hrvatsku državu polazeći od hrvatskog državnog historijskog prava, historijskih granica.

U Bosni i Hercegovini ilirizam su djelomice prihvatili samo Hrvati.

Srbija je u tom razdoblju ostvarila nacionalnu nezavisnost, stvorila je nacionalnu državu. Vladajuće snage srpske buržoazije željele su širiti srpsku državu. U Srbiji je postojao drugi, perspektivniji pokret koji je polazio od marksističkih stajališta. Njegovi nosioci bili su srpski socijalisti Svetozar Marković, Dimitrije Tucović i još neki, čije su se ideje neprekidno razvijale i konačno počele ostvarivati u zajedničkoj narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji svih naroda i narodnosti Jugoslavije u drugom svjetskom ratu pod rukovodstvom KPJ.

Ideja o ilirskoj narodnosti kao nacionalnoj karakteristici svih jugoslavenskih naroda polazila je od pretpostavke da se radi o jednom narodu, koji ima jedinstven jezik i jednu državu. Tako je ilirski pokret imao i određena politička obilježja, pretpostavljao je da se narodna svijest može buditi i razvijati ako se pojedini narodi odreknu nekih

bitnih nacionalnih elemenata. u prvome redu ilirska jugoslavenska sinteza može se ostvariti ako se odreknu svoga jezika.

Slično kao i ostali pokreti u tom razdoblju i poslije, ilirski je isticao ideju ujedinjenja Južnih Slavena u jednu državu s jednim imenom i jezikom. Tako je i taj pokret značio neku vrstu panslavizma na balkanskom prostoru. Kod slavenskih naroda u Austriji razvijao se u osnovi pozitivan stav o nacionalnom buđenju, ali je bilo i mnogo tendencija za hegemonijom nad drugim narodima. Kao tada tako se i poslije pokazalo da nije mogla niti može uspjeti ideja ilirizma ni ideja bilo kojeg drugog pokreta koji je zanemarivao zakonitosti formiranja narodnosti. Jednako tako nije se mogla između dva svjetska rata, ostvariti ideja »integralnog jugoslavenstva«, jer nije priznavala postojeće suvremene nacije na južno-slavenskom prostoru. U doba kad su se formirale suvremene nacije, jedinstvo i suradnja mogli su se postići samo u njihovoj afirmaciji, u ravnopravnosti, autonomiji i međusobnoj zavisnosti. Historijski razvoj je istodobno potaknuo dva procesa – autonomnost i recipročnu uzajamnu povezanost.

Sve ideje koje su negirale postojanje drugih nacija te separatističke ideje imale su ograničen utjecaj u masama. Neke od njih bile su pogubne u Jugoslaviji za vrijeme drugog svjetskog rata, naročito u početku okupacije. Istodobno se pokazalo da samo one ideje o povezanosti i jedinstvu naroda i narodnosti Jugoslavije čiji je cilj afirmacija pune ravnopravnosti mogu uhvatiti široko i duboko korijenje u narodu te pogoditi pravi historijski interes.

Radnički pokret predvođen marksističkom ideologijom pošao je od potrebe da se nacije afirmiraju kroz svoju ravnopravnost, bez obzira na to koliko su velike i međusobno izmiješane i na tome je gradio njihovo jedinstvo u jednoj socijalističkoj zajednici, u SFRJ. Iskustva su potvrdila da se u južnoslavenskim zemljama može postići zbližavanje, povezivanje i ujedinjenje naroda pod uvjetom socijalne i nacionalne ravnopravnosti na historijskom interesu radničke klase, likvidaciji eksploatacije unutar svakog i svih zajedno

naroda i među narodima, uz razvoj društvenih sredstava za proizvodnju i samoupravljanje, uz radnu socijalističku solidarnost, uz povezivanje proizvodnih, radnih i upravljačkih funkcija, uz podruštvljavanje državnih funkcija i pomicanja nacionalnog potvrđivanja u potvrđivanje u samoupravljanju.

KPJ je polazila od Lenjinove postavke o samoopredjeljenju do otcjepljenja. Lenjin je isticao da to načelo ne treba pretvarati u obavezu. Naš radnički pokret je to, nakon dugog lutanja, shvatio i rukovođen KPJ uspješno realizirao u NOB-u i socijalističkoj izgradnji. Borio se protiv iredentizma, separatizma i unitarizma. Interesi naroda na tlu Jugoslavije nikada nisu bili istovjetni s interesima buržoazije i nacionalista.

Nijedan pokret koji temelji svoju ideologiju isključivo na etničko-kulturnoj srodnosti jugoslavenskih naroda – ako imamo na umu socijalno-historijske uvjete i političke prilike – ne uvažava stvarne interese najširih slojeva naroda, ravnopravnost svih naroda i narodnosti i stoga ne može biti uspješan. Pokreti koji imaju čvrstu socijalnu i ekonomsku osnovu, koji polaze od historijskog interesa radničke klase da afirmiraju istinske nacionalne i socijalne vrijednosti svakog pojedinačno i svih zajedno, nemaju šansu samo da pobijede, nego i da predvode progres društva. Krize koje su nastajale i nastaju u jugoslavenskom društvu u pojedinim razdobljima poslije oslobođenja, nastaju kad zaostaje razvoj društvenog karaktera sredstava za proizvodnju, samoupravljanja i podruštvljenja državnih funkcija. Tad se javljaju različiti nacionalizmi i izražava se velikodržavlje.

Često su se isticali etnički elementi južnoslavenskih naroda. Njih dakako ne treba negirati, ali oni ne mogu biti jedini faktor u međunacionalnim odnosima. Pokazalo se na primjeru buržoaske vladavine u Jugoslaviji da samo etnički činilac ne može osigurati čvrstinu i koheziju Jugoslavije. Etnička srodnost sama po sebi, bez obzira na to koliko je relevantna – pogotovo u jako miješanim sredinama kakva je Jugoslavija u kojoj žive i mnoge narodnosti koje nemaju nikakve etničke srodnosti ni među sobom ni s južnoslaven-

skim narodima – ne može biti presudan činilac u ostvarenju jedinstva. Naprotiv, da bi se ostvarilo pravo jedinstvo, mora biti zadovoljen radničko-klasni interes. To se potvrdilo i prilikom ujedinjenja 1918. godine i u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji u novoj Jugoslaviji.

Pojam jugoslavenstvo imao je i ima, kao što se vidjelo, više značenja. Kao i drugi pojmovi koji označavaju određene pojave, stanja i procese, pojam jugoslavenstvo upotrebljavan je u humane, progresivne svrhe, ali je i zloupotrebljavan. One upotrebe tog pojma koje potječu iz apsolutizirane etničke sadržine, otežavaju ravnopravnost neslavenskih narodnosti u Jugoslaviji, istodobno otežavaju otvorenost Jugoslavije prema drugim zemljama. Zato je ispravnije govoriti o narodima i narodnostima socijalističke Jugoslavije, nego o jugoslavenskom narodu. Kad se govori o narodima i narodnostima u SFRJ, onda se ne misli na Slavene nego sve one koji u njoj žive. To je otvorenost zajednice za sve koji žele u njoj živjeti, kao što je otvorena prema svim drugim zajednicama svijeta. Iako se ne postavlja pitanje izražavanja u svakodnevnom govoru niti preciznosti pojma u različitim kontekstima, bitno je poimanje sadržaja pojma jugoslavenstva u humanim odnosima koji se stvaraju među ljudima bez obzira na to kakva su njihova nacionalna ili druga opredjeljenja.

Socijalistička zajednica povezuje se kroz ravnopravnost, kroz osjećaje solidarnosti ljudi i naroda. Jedinstvo naroda ne zasniva se samo na etničkoj srodnosti, jer se onda Jugoslavija u sadašnjim okvirima i granicama ne bi mogla ni stvoriti ni opstati. Ona se u prvom redu razvija u zajedničkim interesima, na zajedničkoj borbi za socijalističke odnose među ljudima i narodima. Unutar SFRJ ima mjesta za sve narode i narodnosti bez obzira jesu li slavenski ili neslavenski.

I staro jugoslavensko buržoasko društvo i novo socijalističko potvrdilo je da se Jugoslavija ne može ujediniti na unitarnim osnovama, ali da i separatizam jednako šteti svakom narodu Jugoslavije. Komunistička partija Jugosla-

vije, kad je postala samostalnija i kad je prevladala negativan utjecaj Kominterne, odredila je kao svoj cilj obranu Jugoslavije kao cjeline, i to je dosljedno činila, suprotstavljajući se separatističkim nacionalističkim pokretima i prije rata i u njemu i poslije njega. Na taj je način ispravno prišla i ravnopravnosti i pravu nacija na samoopredjeljenje, a suprotstavila se i zloupotrebi otcjepljenja.

I danas se zbog nekih nejasnoća i neshvaćanja apsolutizira to pravo naroda, osporava se ravnopravnost narodnosti u učešću u republičkoj i saveznoj državnosti. Kao da je za opstanak Jugoslavije jedina opasnost iredentizam pojedinih narodnosti, a ne i separatizam južnoslavenskih nacija. I jedno i drugo je opasno. Sve to treba gledati ne samo na unutrašnjim odnosima u Jugoslaviji, nego povezano sa svijetom. Nije perspektiva ni naroda ni narodnosti da se mijenjaju granice, da se ratuje za granice sa susjedima zbog narodnosti ili nacionalnih manjina, nego treba razvijati dobrosusjedsku suradnju i prevladavati granice u današnjem smislu. Nije slučajno što kod nas i danas tamo gdje se odstupa od suštine historijskih interesa radničke klase, jačaju separatističke, unitarističke, iredentističke ideje koje su pretrpjele historijski poraz, ali koje još žive i mogu potresati Jugoslaviju ako SKJ čvrsto ne stoji na socijalističkim pozicijama.

Ono što sve narode i narodnosti Jugoslavije povezuje u jedinstvenu društvenu zajednicu jest koncepcija novog socijalističkog društva, socijalistički društveno-politički sistem na osnovi samoupravljanja.

Uvjerenje o potrebi zajedničkog življenja narodnosti s narodima Jugoslavije ima bitnu pretpostavku: izgradnju socijalizma, socijalno i nacionalno oslobođenje, spoznaju da socijalističko samoupravno društvo osigurava uvjete za jednak slobodan razvitak svih, tj. da svi jednako imaju i svoju državu – u republikama u kojima žive i u SFRJ. U uvjetima socijalizma i samoupravljanja kulturne i etničke različitosti i specifičnosti ne razdvajaju.

nego na međusobnom uvažavanju i ravnopravnosti zbližavaju, povezuju kroz zajednički interes. U tome je zapravo sva logika osjećanja jugoslavenstva.

Narode i narodnosti Jugoslavije, bez obzira na to jesu li ili nisu etnički srodni, ujedinjuje i učvršćuje socijalistička revolucija i društveni napredak. Historijski interes radničke klase i ciljevi izgradnje socijalističkog samoupravnog društva bili su i ostaju pokretačka osnova i snaga dobrovoljnog ujedinjenja naroda i narodnosti u Jugoslaviji, ostvarenog kroz narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju. Osnovne elemente povezivanja i ujedinjenja naroda i narodnosti SFRJ ne možemo, ili ne prije svega, tražiti samo u prošlosti, jer ćemo ih tamo malo naći. Naći ćemo ih u nekim značajnim idejama, u kontinuitetu socijalističkog pokreta, ali ih, nastavljajući revoluciju, možemo potpuno ostvariti i afirmirati u sadašnjim potrebama i interesima društva progresivno usmjerenog prema budućnosti.

U smislu trajnog kontinuiteta revolucije, narode i narodnosti Jugoslavije može čvrsto povezivati jedinstven interes radničke klase, izgradnja socijalizma koja osigurava građansku, radnu, ljudsku, samoupravnu i nacionalnu afirmaciju i ravnopravnost. Samo na tim osnovama moguće je razvijati jedinstvo kao višu kvalitetu solidarnosti i uzajamnosti, kako se u Programu Saveza komunista kaže, razviti osim nacionalnog ponosa i jugoslavenski socijalistički patriotizam naroda i narodnosti Jugoslavije. U tome je zapravo sva suština pojma i sadržaja jugoslavenstva, koje – kako je formulirano u Programu SKJ, – ne teži asimilaciji naroda i narodnosti.

Nacionalno i jugoslavensko paralelan je proces humanističkog povezivanja i ujedinjavanja ljudi koji su udruženi socijalističkom revolucijom, ciljevima socijalističke izgradnje i idejom klasno-revolucionarne suštine bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.

U Programu Saveza komunista se u vezi s tim kaže:

»... Socijalističko jugoslavenstvo kao oblik socijalističkog internacionalizma i demokratska nacionalna svijest, koja prožeta duhom internacionalizma, nisu odvojene po-

jave, već dve strane jedinstvenog procesa. Svako apsolutiziranje jednog ili drugog, nužno bi moralo dovesti do skretanja bilo ka reakcionarnom nacionalizmu i šovinizmu, bilo ka isto toliko reakcionarnom velikodržavnom hegemonizmu i negaciji principa samoopredjeljenja i ravnopravnosti naroda.«

Ono što je idejni i politički izraz socijalne i nacionalne i međunacionalne kohezije jugoslavenskog društva jest jedinstven interes radničke klase i zajednički interes naroda i narodnosti Jugoslavije. Novi socijalistički društveni produkcionni odnos osigurava materijalnu sadržinu nacionalne slobode svakog posebno i svih zajedno.

IV.

Klasna suština borbe za humanističke ciljeve jugoslavenske revolucije

Zamke kontrarevolucije

S pojavom klasnog društva nastaju i klasni antagonizmi. U njima su se, u osnovi, formirala dva društveno-ekonomska, politička i ideološka stava koji su međusobno suprotstavljeni i vode borbe s različitim ekonomskih, idejnih, socijalnih, političkih i drugih pozicija. Snagama koje se bore za oslobođenje rada i radnog čovjeka od tlačenja i eksploatacije suprotstavljaju se one snage koje su za društvo klasne eksploatacije, socijalne i nacionalne neravnopravnosti i dominacije.

Golem dio čovječanstva još vodi oslobodilačku i klasnu borbu postupno stvarajući pretpostavke za bolji život ljudi uopće. Tim nastojanjima progresivnih snaga odupiru se razne antisocijalističke i antikomunističke snage, koje imaju veliku državnu, ekonomsku, vojnu, crkvenu, propagandnu i drugu moć. One organizirano i precizno djeluju nastojeći diskreditirati, zastrašiti te fizički spriječiti i ugroziti socijalističke, oslobodilačke i ostale napredne pokrete i snage.

Nekad je antikomunističku i antisocijalističku propagandu razvijao fašizam, a danas je nastavljaju i sve ofenzivnije rasplamsavaju najreakcionarnije snage u svijetu, koje financijski, idejno i politički podržavaju moćne multinacionalne kompanije, neke buržoaske vlade raznovrsne klerikalne organizacije te vojno-industrijski kompleksi.

Antikomunistička ofenziva neposredno je u funkciji blokovskog nadmetanja i nekih cjelovitijih strateških zamisli pojedinih buržoaskih vlada, političara i ideologa s namjerom da se destabiliziraju socijalistički poreci

i zemlje koje su se oslobodile od kolonijalizma i koje se bore protiv neokolonijalizma i ostalih oblika dominacije. Antikomunizam je konstanta strateških opredjeljenja, a i praktične politike nekih kapitalističkih vlada i prema socijalističkoj Jugoslaviji. To nije samo izraz puke ideološke orijentacije reakcionarnih snaga. Socijalistička Jugoslavija izložena je antikomunističkoj propagandi sa svim obilježjima specijalnog rata. Geopolitički položaj Jugoslavije i neke njezine društveno-ekonomske teškoće potiču antikomunističke snage da jačaju pritisak na zemlju. One pokušavaju stvoriti jednu vrstu opozicije u zemlji, koja potpomognuta izvana nastoji izboriti svoj legalitet i ostvariti političko suparništvo prema SKJ i ostalim organiziranim socijalističkim snagama. Pokušava poticati i idejno-politički pluralizam u Savezu komunista. Jedna vrsta kvazidemokratski motiviranog oportunizma u jugoslavenskom društvu, a što je najgore i u Savezu komunista, slabi borbu protiv nosilaca takvih aktivnosti. Stvara se osjećaj da je tobože u trenutnim okolnostima riskantno otvoreno se suprotstaviti nekim agresivnim grupama, koje djeluju s antisocijalističkih pozicija. To potiče dezorijentaciju u idejnoj sferi u Savezu komunista time što se ispravna idejna i politička orijentacija na energičnu borbu protiv antikomunističke aktivnosti ocjenjuje kao birokratska manipulacija, kao pojava neostaljinizma.

U funkciji hladnog i specijalnog rata je i velika kampanja tzv. pokreta za ljudska prava početa 70-ih godina, koja je imala nekih uspjeha te pokazala određenu sposobnost pojedinih kapitalističkih vlada, naročito vlade Sjedinjenih Američkih Država, da za svoj ekspanzionizam pridobiju i znatan dio inteligencije. Ta kampanja, obično vrlo žestoko i uporno jača baš u vrijeme kada njezini protagonisti ugrožavaju slobodu drugih država i naroda ne birajući sredstva, izazivajući krvoprolića i zločine. Pridržavajući se izreke »napad je najbolja odbrana« takve se kampanje pokreću da bi se spriječila ili ublažila kritika i kapitalističkog sistema i njegovih ekspanzionističkih i izrabljivačkih ciljeva. Pri tome golem dio njihove nauke, publicistike i novi-

narstva treba osigurati da se uzroci mnogim društvenim pojavama i događajima ne traže u postojećem kapitalističkom sistemu, nego naprotiv u socijalističkom i drugim sistemima, oslobodilačkim pokretima i idejama.

Ni za trenutak se ne bi smjela potcijeniti aktivnost desnice, ni njezina angažiranost u cjelokupnim svjetskim zbivanjima, pa i u jugoslavenskim. Vanjske hegemonističke i unutrašnje reakcionarne snage traže saveznike u nosiocima raznih nacionalizama i klerikalizma.

Ideologija izrabljivačkih klasa u suvremenom svijetu, koja ima dugu tradiciju i veliku materijalnu podršku, koja se oslanja na brojna kadra i dobro organizirane institucije uspijeva biti vrlo prisutna i agresivna. Naročito je izražena u stvaranju podloge za pojave i razvoj rasizma i neofašizma, polazeći od teorije »čiste rase«, »životnog prostora«, »države i državnosti« kao tobože emancipacije nacije te izraza narodnog duha i volje, vješto manipulirajući nacionalnim osjećajima, mitovima prošlosti, historijskim događajima i nasljedem. Fašizmu su takve teorije i demagoške parole omogućile da manipulira masama.

Taj crni element mitološke svijesti nije nestao pobedom nad fašizmom u drugom svjetskom ratu, niti u poslijeratnom razvoju. On još živi i ne pripada samo prošlosti i »primitivnoj psihologiji« prošlosti. Napredna politička misao uvijek je kritizirala reakcionarnu politiku i mitologiju. Napredne snage u jugoslavenskim uvjetima borile su se i još se bore za ekonomsku, kulturnu, socijalnu, političku i drugu emancipaciju i ravnopravnost čovjeka. To se najuspješnije ostvarivalo razvojem socijalizma, socijalističke revolucije, socijalističkog samoupravljanja – te neposredne socijalističke demokracije.

Istodobno sa socijalizmom razvija se ravnopravnost naroda i narodnosti, učvršćuje bratstvo i jedinstvo među narodima. Izgradnja socijalizma, razvoj idejne i političke borbe kroz revoluciju – osnova su za likvidaciju eksploatacije. Svi su se narodi i narodnosti u Jugoslaviji pod rukovodstvom Komunističke partije u oružanoj revoluciji obračunali s fašizmom, njegovom teorijom i praksom. Zato oni i ne tre-

baju samozvane »nacionalne vođe«, koji zapravo pokušavaju umanjiti zlodjela fašista i ponovo krčiti put nacionalizmu, šovinizmu i rasizmu. Ti samozvani nacionalni dušebrižnici, kakvih ima u svim narodima i narodnostima, za svaki jugoslavenski narod i svaku narodnost izmišljaju formulu kompleksa krivnje, koju im tobože pripisuju drugi, a oni, eto, upravo skidaju tu krivnju s namjerom da umanje zlodjela okupatora, izdajica i kvislinga.

Narodi i narodnosti Jugoslavije iako različito zajedno su se borili protiv fašizma i bratoubilačkog rata, pa zbog izdajnika i kvislinga iz svojih sredina i nemaju nikakvog kompleksa. Ali, malograđanski elementi i politikanti usmjeravaju svoju aktivost na raspirivanje mržnje i stvaranje netrpeljivosti među narodima.

U svakom narodu i narodnosti bilo je kvislinga, a budući da su oni provodili genocid nad drugima, svi su narodi Jugoslavije bili stvarno ili potencijalno izloženi genocidu. Od toga ih je spasila zajednička borba pod vodstvom jedinstvene Komunističke partije Jugoslavije. Da nije bilo NOB-a i revolucije, bratomrznja bi se završila fatalnim i totalnim genocidom. Zato je svaka pojava rasizma, nacionalizma, kleronacionalizma pogubna za interese slobode, demokracije, bratstva i jedinstva.

Reakcionari sami po sebi ne priznaju da su reakcionari. Naprotiv, svi se oni pozivaju na općepoznata i prihvaćena načela o pravima i slobodama, o demokraciji i napretku baš zato da bi prikrili svoje retrogradno djelovanje i ponašanje suprotno tim načelima. Stoga, barem na prvi pogled, nije uvijek lako odrediti pravu političku pozadinu upotrebe tih pojmova i kategorija te tko i kakvu aktivnost njima prikriva, što pod njima podrazumijevaju napredne, a što konzervativne i reakcionarne snage. Pojmovima demokracija, sloboda, pravda, istina, jednakost, kojim se izražavaju visoke političke i moralne vrijednosti, služe se različite klase, partije, pokreti i snage. Otuda i pitanje sposobnosti da se u svakom trenutku odredi aktualan politički kvalifikativ tih pojmova, kvalifikativ motiva, vremena i mjesta njihove upotrebe.

Radničko-oslobodilačka istina, demokracija i ravnopravnost kao univerzalne ljudske vrijednosti šire se u sve dijelove svijeta i čine pokretačku snagu revolucija i socijalizma – neizbježnog procesa suvremenog svijeta. Snaga jugoslavenske revolucije bila je i ostaje u radničkoj i oslobodilačkoj istini. Njezina je suština u slobodi, ravnopravnosti, bratstvu i jedinstvu – tim velikim tekovinama jugoslavenske narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Vlastita, autohtona revolucija pod rukovodstvom Komunističke partije omogućila je radnim ljudima Jugoslavije da lakše shvate kako originalnost svake istinske revolucije nije ništa drugo do dio opće borbe za oslobođenje od eksploatacije i hegemonizma u zemlji i svuda u svijetu. Ravnopravnost ljudi, naroda i narodnosti bila je i ostaje bitan kriterij za ocjenu svakog političkog sistema, posebice za ocjenu socijalizma. U socijalizmu bi sva ekonomska, politička, kulturna i druga postignuća trebalo valorizirati prema marksističkim načelima, što podrazumijeva i polazište od svega značajnog kroz historiju bilo kojeg naroda i uopće čovječanstva. Sve što je postignuto u historiji svakog naroda kao doprinos negaciji eksploatatorskog u svakom narodu, negaciji hegemonističkog duha i sile, zajednička je vrijednost. To je suština morala radničke klase i radničke istine, to je jedan od nezaobilaznih predujeta ravnopravnosti među ljudima, među narodima, državama, partijama i pokretima.

Za SFRJ kao višenacionalnu zajednicu, bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti na osnovama ravnopravnosti – najznačajnije je pitanje. Uspješna izgradnja socijalizma i samoupravljanja u Jugoslaviji nije se mogla niti se može zamisliti bez svjesne i organizirane afirmacije bratstva i jedinstva i ravnopravnosti. Stoga Tito, taj marksistički vizionar i borac, nikada i nigdje nije javno istupao a da nije, po ko zna koji put, istaknuo potrebu neprekidne borbe za ravnopravnost naroda i narodnosti u Jugoslaviji i svuda u svijetu. Kad god i gdje god je u Jugoslaviji takva revolucionarna tenzija popustila, pokazalo se kako se svaki normalan društveni problem u višenacionalnoj zajednici može

manifestirati kao nacionalni i tako omogućiti djelovanje nacionalizmu. Osim toga budući da je jugoslavensko društvo klasno, ima uvjeta i za djelovanje klasnih protivnika, za jačanje birokratskog etatizma, pa i za buđenje snaga koje se zauzimaju za buržoaski politički sistem. Zatim, nasuprot ustavnim načelima o slobodi savjesti i vjeroispovijesti, o religiji kao privatnoj stvari građana, odvajanju crkve od države, u različitim razdobljima bila je prisutna, a u posljednje vrijeme i naglašeno prisutna klerikalistička aktivnost.

Različiti ideolozi građansko-liberalističke, desne varijante, i ne samo nje, stalno nameću tezu da Jugoslavija u borbi sa staljinizmom tobože nije ostala dosljedna kursu izgradnje socijalizma, pa da je nju, takvu, moguće usmjeravati prema restauriranju višepartijskog buržoaskog sistema. I neostaljinisti, kritizirajući samoupravljanje i ističući neke njegove slabosti, priželjkuju i proriču povratak Jugoslavije na pozicije neostaljinizma.

Različiti protivnici jugoslavenskog socijalističkog samoupravnog sistema i ravnopravnosti naroda i narodnosti već dugo spekuliraju »postitovskim« razdobljem u Jugoslaviji. Sistematski su se i dugo za to pripremali da bi, naročito u posljednje vrijeme, eskalirali kroz aktivnost u obliku borbe za ljudska prava, kroz »zabrinutost« za Jugoslaviju, za njezinu unutrašnju i vanjsku politiku. U suštini dio su antikomunističke euforije najreakcionarnijih snaga u svijetu. Njihova aktivnost nije ništa novo, ali su nove neke metode te aktivnosti. Savez komunista Jugoslavije uspijevaao je da različitu neprijateljsku aktivnost savladava i u najtežim situacijama, baš zato što je ostao dosljedan svom osnovnom revolucionarnom kursu. Istrajnost u izgradnji na osnovama samoupravljanja i ravnopravnosti, nezavisnosti i nesvrstanosti onemogućila je da se ostvari bilo čija, vanjska ili unutrašnja, rušilačka namjera.

Ipak, neke nedosljednosti u izgradnji socijalizma olakšavale su i olakšavaju aktivnost vanjskog i unutrašnjeg klasnog neprijatelja. To je pridonijelo da se i posljedice nekih negativnih privrednih i drugih kretanja, a posebno

aktivnosti nacionalističkih snaga, ne sagledavaju i ne ocjenjuju sa stanovišta ostvarivanja historijskog interesa radničke klase. Otuda ono golemo značenje inzistiranja na radničko-klasnoj suštini strategije politike SKJ.

Uslijed inertnosti nosilaca ekonomske politike, dramtizacije nekih problema u zemlji, u kojoj učestvuju i članovi SK, Savezu komunista ne polazi za rukom da efikasnije izlazi iz defanzive. Ne uviđa se dovoljno da borba za demokraciju može biti uspješna djelotvorna samo ako se istinski bori za socijalizam i samoupravljanje. Zbog toga nisu rijetki primjeri da se olako primaju razne pseudorevolucionarne fraze koje nemaju ništa zajedničko s progresom.

Reakcionarne snage i kriza u svijetu, koji jačaju, sve više ugrožavaju sve napredne snage, pa i u Jugoslaviji. To više što je jugoslavensko društvo društvo prelaznog tipa, sa osobinama klasnog društva i sa sve jačim elementima državno-birokratskog. Baš u tome razni protivnici socijalističke Jugoslavije, izvana i iznutra, vide svoju šansu. Hoće li je iskoristiti ili uopće polaziti u otvorenu bitku da je ostvare, ovisit će o konsolidaciji svih organiziranih socijalističkih snaga u cijeloj Jugoslaviji, o njihovu jedinstvu u zajedničkoj borbi za očuvanje i produbljivanje tekovina narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

V.

Nacije, nacionalno, nacionalističko i ravnopravnost u jugoslavenskoj stvarnosti

Izgradnja socijalizma, ostvarivanje historijskog interesa radničke klase, likvidacija klasa i različitih klasnih, nacionalnih i drugih suprotnosti problemi su čitave epohe. U suvremenom svijetu, u kontekstu revolucija i revolucionarnih kretanja, sve značajniji postaju nacionalna ravnopravnost i socijalistički internacionalizam. Različite teškoće i pragmatizam često iskrivljuju socijalističku orijentaciju, pa se pod nacionalnim često zastupa i razvija nacionalizam, kao i pod internacionalnim hegemonizam.

Za svaki revolucionarni pokret, tako i za jugoslavenski i za Savez komunista, bitni su stav i odnos prema unutrašnjim i međunarodnim pitanjima nacionalnog i internacionalnog. To je posebno značajno za jugoslavensku višenacionalnu i još nedovoljno razvijenu zajednicu. Različite društvene teškoće i različitost društvenog života u višenacionalnoj zajednici u suvremenom svijetu često se izražavaju kroz međunacionalne odnose, pa i trvenja, pogotovo ako zaostaje razvoj revolucije, ako nacionalna politika nije jasna i određena, ne samo u globalu nego i u svakoj sredini i na svakom mjestu. Mnoge društvene proturječnosti i problemi u višenacionalnoj zajednici mogu se izraziti i izražavaju se kroz nacionalizam čak i kad nemaju veze s nacionalnim problemima. Zbog toga u višenacionalnoj zajednici, pa i uopće u suvremenom svijetu, u vezi s međunacionalnim odnosima ne postaje sve značajnija samo dugoročna programska, nego i dnevna politička orijentacija i praksa. Nacionalna ravnopravnost, demokratske, ekonomske, političke, kulturne i druge veze, kao i međunaci-

onalne obaveze, imaju posebnu važnost u višenacionalnoj zajednici. Nacionalizam u određenim uvjetima, pa i onda kada je reakcija na različite velikodržavne birokratske tendencije, postaje izraz zaostale svijesti, partikularizma i egoističnog shvaćanja nacionalnih interesa, a može poprimiti i različite manifestacije buržoaskog nacionalizma i restauracije starog klasnog sistema.

U suvremenim uvjetima nacionalizam u jugoslavenskoj socijalističkoj zajednici uglavnom ometa i sprečava razvoj socijalizma. U mnogonacionalnoj strukturi Jugoslavije to u određenim prilikama može postati dominantan oblik antisocijalističke aktivnosti, kao što se to i dogodilo u nekim razdobljima, naročito sedamdesetih i osamdesetih godina.

Potvrdilo se da borba protiv nacionalizma nije samo parola ni ponavljanje principijelnih stavova protiv nacionalizma. Dosljedna borba protiv nacionalizma mora imati i ostvarivati pozitivan program razvoja ravnopravnosti, razvijati osjetljivost i na velikodržavni hegemonizam i na separatizam. U suprotnom se nacionalizam lako može manifestirati kao stihijska obrana od velikodržavnih hegemonističkih ili pak separatističkih tendencija, pa u takvim uvjetima i puka osuda nacionalizma može postati obrana hegemonizma ili separatizma.

Borba protiv nacionalizma s pozicija hegemonizma ne samo da ne može biti uspješna, nego ona produbljava krizu u međunacionalnim odnosima. Borba protiv pojava koje potiču bilo koju vrstu nacionalizma, bitna je da bi se sprečavao nacionalizam i u odnosu prema manifestacijama svih mogućih društvenih proturječnosti, koje u višenacionalnoj zajednici mogu imati i nacionalistički karakter. Inače, društvo bi se brzo našlo pred nerazrješivim konfliktima.

Marksisti su redovno bili osjetljivi na nacionalnu ravnopravnost i afirmirali su ravnopravnost svih naroda i narodnosti. Lenjin je u vezi s tim rekao: »Ništa toliko ne zadržava razvitak i učvršćenje proleterske klasne solidarnosti koliko nacionalna nepravda i na ništa nisu tako osjetljivi i povređeni pripadnici male nacije kao na osjećanje nejednakosti i narušavanje te jednakosti, makar čak i iz nemarnosti, makar

čak u obliku šale, na narušavanje te jednakosti od strane svojih drugova proletera. Eto zašto je u datom slučaju bolje presoliti na stranu popustljivosti prema nacionalnim manjinama nego nedosoliti. Eto zašto u datom slučaju osnovni interes proleterske solidarnosti, a prema tome i proleterske klasne borbe, zahteva da se nikada prema nacionalnom pitanju ne odnosi formalno.«*

Na temelju toga je Lenjin razvio poznati stav da komunisti u centru višenacionalne zajednice moraju naročitu pažnju obratiti razvijanju nacionalne ravnopravnosti i poštivanju nacionalne individualnosti, te da se moraju odlučno boriti protiv državnog šovinizma i hegemonizma, a komunisti na čelu pojedinih naroda moraju u prvom redu zbližavati narode i boriti se protiv nacionalističko-separatističkih reakcija.

Ti stavovi su i danas aktualni u svakoj višenacionalnoj zajednici, no njih ne možemo šablonizirati i pojednostavniti na neku podjelu rada između komunista koji rade u centru i onih u pojedinim federalnim jedinicama. Naprotiv, zadatak je svih komunista da se jedinstveno bore protiv svakog nacionalizma i to je uvjet za uspješnu borbu svih komunista protiv svakog i svih zajedno nacionalizama, bez obzira na to ima li on hegemonistički ili separatistički predznak. Naime, ako se komunisti u centru ne bi borili protiv određenog separatističkog nacionalizma, izgubili bi ugled i sposobnost u borbi za zajedništvo, kao što bi i komunisti koji se ne bi borili protiv hegemonizma u pojedinim narodima izgubili ugled u vlastitom narodu i kod drugih naroda te prestali biti ozbiljan politički činilac u svom narodu i u društvu u cjelini. Sprečavanje nacionalizma je stalan zadatak naprednih društvenih snaga unutar svake sredine, unutar svakog pojedinog naroda.

U suvremenim uvjetima Jugoslavije bitno je na nivoima i Federacije i republika osigurati da se dosljedno

* V. I. Lenjin: *Izabrana dela*, »Kultura«, Beograd, 1960. godine, sv. X, str. 577.

ostvaruje utvrđena nacionalna politika SK. Kadrovi u Federaciji odgovorni su za funkcioniranje federacije u cjelini, jer ona nije samo aparat državne vlasti, a i personalno je sastavljena od republičkih delegiranih kadrova. Prema tome, ti su kadrovi odgovorni za pojedine dijelove te pojedine narode i narodnosti, ali i za cjelinu, jer SFRJ ne bi trebala biti klasična federacija niti konfederacija. Ona na osnovi socijalističkog programa samoupravljanja i udruživanja rada osigurava jedinstvo sistema, garantira i specifičnosti, štiti nacionalnu ravnopravnost, što je najbolji način borbe protiv pojava i manifestacija nacionalizma.

Program Saveza komunista i Ustav SFRJ načelno su osigurali ravnopravnost i jedinstvo naroda i narodnosti. Radi se o tome koliko se i kako u praksi provode ta načela. Komunističkoj partiji i Savezu komunista Jugoslavije, kao organizaciji radničke klase te boraca za ostvarivanje njezinih historijskih interesa, uvijek je rastao ugled kada su se istodobno u praksi izražavali i nacionalnim i jugoslavenkim i internacionalnim. Baš po tome se SKJ razlikovao od raznih drugih partija, naročito građanskih.

U pojedinim razdobljima i na pojedinim točkama društvenog razvoja bilo je, a i danas ima, lutanja, nejasnoća i pasivnosti te stihijskog i nesvjesnog ili čak svjesnog narušavanja ispravne nacionalne partijske politike. Program Saveza komunista Jugoslavije polazi od činjenice da je za svaku naciju bitno ekonomsko i političko pitanje, što znači da naciju sagledava kroz cjelinu društvenih stanja, kretanja i odnosa, za razliku od austro-marksista s kojima su Lenjin i Tucović polemizirali zbog toga što su nacionalno pitanje svodili samo na područje kulture, pa prema tome i na područje kulturne autonomije. Višenacionalne zajednice feudalnog, polufeudalnog i kolonijalnog tipa propale su na nacionalnim pitanjima. Teških problema u vezi s nacionalnim pravima naroda ima u mnogim kapitalističkim državama. Nije slučajno da se u suvremenim uvjetima ta pitanja zaoštravaju i u nekim socijalističkim zemljama, kao i u odnosima između socijalističkih država kada se ne pošti princip ravnopravnosti.

Za suvremeni društveni razvoj karakteristične su dvije historijske tendencije u nacionalnom pitanju.

Prva afirmira naciju kao objektivno dan socijalno-historijski realitet i nosioca društvene integracije unutar jedne nacije sa bitnim nacionalnim elementima bez obzira na državne i druge granice unutar pojedine zemlje ili u svjetskim okvirima.

Istodobno se razvija druga tendencija, koja nastoji povezati nacije, lomiti nacionalne ograničenosti i nacionalne partikularizme te stvoriti međunacionalnu ovisnost i povezanost. Obje se tendencije kao svjetski proces međusobno dopunjuju, prožimaju i povezuju.

U pravilu nacionalni sukobi izbijaju tamo gdje postoji nacionalno ugnjetavanje, gdje je ugrožena nacionalna ravnopravnost kad se historijski objektivno dan proces povezivanja nacija iskorištava za podčinjavanje manjih i nerazvijenih nacija i narodnosti.

Uklanjanje nacionalne neravnopravnosti jest preduvjet za slobodno internacionalno povezivanje radničke klase svih nacija i narodnosti a također u Jugoslaviji afirmira internacionalističke parole bratstva i jedinstva uz razvijanje nacionalnog i jugoslavenskog patriotizma.

Historijski zadatak radničke klase jest da povezuje narode i narodnosti na osnovi svoga historijskoga klasnog interesa – prevladavanja eksploatacije. Da bi se narodi ujedinjavali, interesi im moraju biti jedinstveni, a oni to mogu biti ako su utemeljeni na interesu radničke klase, ako im se podudaraju i ciljevi klasne borbe te ako uključuju i nacionalno oslobođenje. U vezi s tim marksizam polazi od toga da je ukinuće buržoaskog odnosa vlasništva koje uzrokuje eksploataciju unutar naroda i među narodima, uvjet koji vrijedi za proletarijat svih nacija te za samoupravno i dobrovoljno povezivanje i ujedinjenje naroda. Da bi se čvršće povezali narodi i narodnosti u Jugoslaviji, da bi se prevladali nacionalni antagonizmi bitno je prevladati i buržoaske i državne odnose vlasništva, područstvljavati državne i društvene funkcije te povezivati radnu i upravljačku funkciju.

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija stvo-

rena je na bazi revolucionarnih demokratskih principa, to je zajednica kojoj su se narodi dobrovoljno ujedinili da bi osigurali potpunu ravnopravnost i zajednički interes, svoju unutarnju stabilnost i vanjsku sigurnost. To im omogućava da ostvare svoj socijalni, ekonomski i kulturni prosperitet i to svakog člana zajednice, svakog građanina, svake nacije i narodnosti, jer samo tako svi mogu pridonijeti suradnji i povezivanju i sa susjedima i u svjetskim razmjerama. Sve zajednice nastale na nedemokratski način postaju izvor raznih nedemokratskih odnosa i sukoba, one ne mogu rješavati međunacionalne suprotnosti u okviru svojih granica, a istodobno uzrokuju sukobe s drugim, u prvom redu, susjednim zemljama.

Zbog toga što je komunistička partija, odnosno SK Jugoslavije, polazila od unutrašnjih principijelnih odnosa, od ravnopravnosti svih bez obzira na to jesu li veći ili manji, slavenski ili neslavenski, SFRJ postala je činilac sigurnosti i uspješne suradnje sa susjedima, pa i onda kada vlade tih susjeda nisu bile principijelne prema Jugoslaviji.

Težak je put do potpunog ostvarenja principa »prava naroda na samoupravljanje« na svim poljima, uključujući i ekonomsko, gdje su veliki problemi i izvorišta nacionalističkih teorija i tendencija. Rješavanje ekonomske zaostalosti SFRJ i u njoj nerazvijenih područja – republika i pokrajina umnogome slabi nacionalizam iako im ekonomija nije i jedini uzrok.

Koliko je Lenjin imao pravo kada je kao marksist u središte pažnje postavio nacionalne probleme, a naročito njihov ekonomsko-politički aspekt, pokazao je dalji razvoj društvenih odnosa u svijetu. Kapitalizam i kolonijalizam izazvali su golem ekonomski antagonizam između razvijene Evrope i Sjeverne Amerike te nerazvijenih zemalja Azije, Afrike i Južne Amerike. I danas je to glavni problem suvremenog svijeta. Ekonomske su teškoće bile i ostaju bitne i sa stajališta nacionalne politike u socijalističkim zemljama i njihovim međusobnim odnosima.

Specifična pozicija prve zemlje socijalizma – Sovjetskog Saveza – s obzirom na nizak nivo proizvodnih snaga, kapi-

talističko okruženje i poslije zbog prijetnji fašizma zahtijevala je veliku koncentraciju sredstava. Osnovna greška Staljina nije bila u tome što je provodio centralizaciju, naročito u prvim godinama poslije oktobra, nego u tome što je takav sistem kao model proglašen jedino ispravnim i općom zakonitosti socijalizma, zbog čega su nastali teški problemi u odnosima između komunističkih partija i socijalističkih zemalja. To je jedan od osnovnih uzroka teorijsko-idejnih pa onda i političkih sukoba između marksista i staljinista. Napuštanje lenjinske nacionalne politike i golema koncentracija viška rada u Sovjetskom Savezu uzrokovali su, uz velike ekonomske rezultate, i krupne strukturne poremećaje i teškoće, koje su se negativno odražavale i na druga društvena područja. Na slične teškoće nailazile su i ostale socijalističke zemlje, jer su se razvijale pod utjecajem staljinističke prakse i po uzoru na nju.

I u Jugoslaviji su uvjeti bili takvi da su tražili veliku materijalnu centralizaciju, što je u početku davalo goleme rezultate. Međutim, i u Jugoslaviji je bilo, i još ima, tendencija da to postane opći princip. Ali, zbog otvaranja procesa samoupravljanja nužno su se sukobili centralizam i etatizam sa samoupravljanjem a to je uzrokovalo pozitivne procese, koji su omogućavali i teoretsku razradu i razvijanje takve prakse koja je potiskivala etatizam, a razvijala samoupravljanje kao osnovnu pretpostavku i za nacionalnu ravnopravnost.

Od početka socijalističke revolucije u Jugoslaviji republička ekonomska samostalnost bila je proklamirana i ozaakonjena, ali je to u praksi narušavano kroz centralizaciju akumulacije administrativnim putem. U suvremenim uvjetima jugoslavenskog razvoja bitno je da dohodak postane sastavni dio samoupravljanja i udruženog rada u cijeloj zemlji. U suprotnom, umjesto centralističkog akumuliranja na nivou Federacije, dohodak se raspodjeljuje na više administrativnih centralističkih sistema, što pored razvoja republičkog etatizma, ugrožava jedinstvo privrednog sistema i tržišta, a u suštini zadržava centralistički sistem na nivoima republika.

Program SKJ i Ustav SFRJ utemeljuju proces udruživanja rada, potiču integraciju na osnovi samoupravljanja, što omogućuje zbližavanje radnih ljudi i kolektiva kako unutar nacije, republike i pokrajine tako i među narodima Jugoslavije, a to je opet suštinska pretpostavka za udruživanje rada u duhu Marksova poimanja. Integracija je svjetski fenomen, ali je bitno u kakvim se društvenim odnosima ona obavlja, odnosno da li ti procesi reproduciraju eksploataciju, privatni i državni monopol ili isključuju eksploataciju i udružuju rad i sredstva u interesu radnih ljudi, najšire gledano.

Za Jugoslaviju je značajno – ne potcjenjujući etničku sličnost većine njezinih naroda, historijske i neke druge činioce – da njezina revolucionarna socijalistička orijentacija unapređuje jedinstveni društveni, ekonomski i politički interes. Različiti specifični elementi koji potiču nacionalizam bili su, a i danas jesu, u nekim proturječnostima na polju proširene reprodukcije, jer u njoj još nije zavládala logika udruženog rada. U prijašnjem sistemu s naglašenim federalnim etatizmom u proširenoj reprodukciji osnovni uzroci pojavama nacionalizma bili su različiti investitori, među njima i neki rukovodeći komunisti. Još je više takvih ponašanja u republikama. Ako ta tendencija nije otklonjena, prevladava logika starih odnosa u sistemu koji, umjesto zbližavanja i ravnopravnosti, još više pogoduje različitim pojavama i prodorima nacionalizma u ekonomskim i ukupnim društvenim odnosima.

Dio građanske kritike jugoslavenskog sistema često nastupa s nacionalnih, u suštini nacionalističkih pozicija. Ona nastupa pod parolom borbe protiv hegemonizma sa separatističkih pozicija ili hegemonističkih protiv separatizma s hegemonističkih pozicija. I jedna i druga su suprotne Programu SKJ.

U pojedinim razdobljima i u pojedinim trenucima razvoja nije bilo jedinstvenog otpora birokratsko-etatističkim koncepcijama, pa su oživljavale stare i rađale se neke nove unitarističke teorije i praksa, koji su u suštini pothranjivali i nacionalističke reakcije u pojedinim narodima i narodno-

stima. Tako je i birokratska praksa u pojedinim republikama i pokrajinama, polazeći od istih birokratsko-centralističkih tendencija a pod utjecajem nacionalnog hegemonizma kojem je osnova etatističko vlasništvo, utjecala i utječe na to da i neki članovi Saveza komunista pa i njegovi funkcionari objektivno pomažu nacionalizam, a neki od njih postaju i njegovi nosioci.

Različita ispoljavanja nacionalizma, bilo s hegemonističkih ili separatističkih osnova, svoje materijalne korijene imaju u etatističko-vlasničkim ili birokratsko-centralističkim odnosima koji su nužni pratioci socijalističkog društva kao prijelaznog razdoblja sa značajnim elementima državnog, privatnog i grupnog vlasništva i na osnovi toga različitih monopola, različitih oblika rente, profita, kapitalodnosa, spekulacija i privatizacija. Državno vlasništvo jača elemente centralizma, vlast državnog aparata i etatizam, kao što i grupno i kapitalističko vlasništvo podržava razne elemente laissez fairea, privatizacije, malograđanske svijesti. Oni se i u jugoslavenskim suvremenim uvjetima često iscrpljuju u besprincipijelnim raspravama o centralizaciji i decentralizaciji, zapravo o integraciji i atomizaciji. Javljaju se lažne dileme o tome tko je za integraciju, a tko za osnovnu organizaciju udruženog rada, što otežava i usporava proces udruživanja rada i unapređivanje društvenog karaktera sredstava za proizvodnju i društvenog upravljanja njima.

Mnoga lutanja u ovim bitnim društvenim pitanjima podržavaju i različite klasne buržoasko-nacionalističke pozicije koje se istodobno manifestiraju u obliku nacionalnog separatizma i unitarizma.

Robna proizvodnja, relativno još nerazvijene proizvodne snage, nepotpuna zaposlenost, sitno-vlasnički odnosi te drugi objektivni i subjektivni nedostaci, pogoduju različitim manifestacijama nacionalističke svijesti. Upravo zbog toga što socijalističko društvo još nije na vrlo visokom nivou materijalne, tehničke, kulturne razvijenosti, što socijalizam još nije postao sveobuhvatan i savršen, iako postaje svjetski proces, on sam po sebi još ne može reproducirati

samo socijalističke materijalne i društvene elemente. Naprotiv, zbog nivoa razvijenosti socijalizma i zbog još relativno snažnog kapitalizma, te drugih različitih oblika proizvodnje i svijesti nastaju problemi unutar svake socijalističke zemlje i među socijalističkim zemljama, uključujući i nacionalne i međunacionalne sukobe. Javljaju se problemi i u odnosima među socijalističkim državama, komunističkim partijama i pokretima, a to uzrokuje stalnu borbu između snaga koje su za ravnopravnost i autonomiju i onih koje su za hegemonizam – i to u prvom slučaju pod nacionalnom ravnopravnošću, a u drugom pod internacionalizmom. Sve to dakako ne znači da se, općenito gledano, gubi socijalistička perspektiva. Naprotiv, jugoslavenska praksa pokazuje da socijalističko društvo može uspješno savladavati različite društvene proturječnosti i uspješno se boriti protiv raznih reakcionarnih ideja i tendencija. Ali, jugoslavenska praksa pokazuje i kontrarevolucionarne tendencije. Jednako tako, bilo bi pogrešno ako bi se sve te proturječnosti potcjenjivale.

Svestrani razvoj socijalizma osigurava nacionalnu ravnopravnost i takve međunacionalne odnose koji su izraz zajedničkih potreba i interesa svih naroda i narodnosti. U suvremenom društvu svaki politički sistem i praksa koji ne bi osigurali i razvijali socijalnu i nacionalnu ravnopravnost postali bi smetnja demokratskom, ekonomskom, političkom i kulturnom razvoju, pa prema tome i smetnja razvoju socijalizma. Jednako tako bez razvoja socijalizma nema ni nacionalne ravnopravnosti ni unapređenja međunacionalnih odnosa, suradnje i bratstva i jedinstva.

Razvoj proizvodnih snaga i njihov najsvrsishodniji raspored unutar svakog naroda i u sklopu SFRJ važna je pretpostavka skladnih međunacionalnih odnosa i optimalnog uključivanja u međunarodnu podjelu rada. Uspješan razvoj privrede, izmjena njezine strukture i pravilan razmještaj proizvodnih snaga bitni su za prevladavanje i velikih razlika u privrednom razvoju između regija, republika i pokrajina, što je jedno od vrlo važnih međunacionalnih pitanja, a istodobno je presudno za pravilnu nacionalnu politiku.

Pri tome je važno tko je nosilac najprogresivnije društvene funkcije – proširene reprodukcije. Ako je to udruženi rad i ako se dohoci oslobađaju od različitih klasnih elemenata, to je i veća sigurnost da će socijalna i nacionalna politika biti ispravna. Dohoci oslobođeni klasnih elemenata kapitalističkog i državnog prisvajanja i raspodjele osnova su za prevladavanje neradnih dohodaka i za likvidaciju eksploatacije unutar naroda kao bitne pretpostavke za likvidaciju eksploatacije među narodima. Oslobođenje dohotka od monopola pojedinca, grupa i države moguće je samo ako se oslobađa rad, kao što je moguć i udruženi rad samo ako se prevladaju različiti oblici vlasništva koji potiču izrabljivanje i nacionalnu neravnopravnost.

U jugoslavenskoj se praksi pokazalo da nije samo klasično kapitalističko vlasništvo osnova eksploatacije unutar naroda i među narodima, nego da je i državno vlasništvo razvijalo i razvija razne monopole, a jedno i drugo razvijaju i podržavaju razne oblike eksploatacije i nacionalizma, od hegemonističko-centralističkog do egoističko-partikularističkog. Društveni karakter sredstava za proizvodnju jest osnova udruživanja rada, oslobađanja dohotka klasnih elemenata, afirmacije radnih dohodaka i jednakosti radnih ljudi u udružnom radu, što je istodobno i osnova za nacionalnu ravnopravnost.

Da bi se ukinula eksploatacija među narodima, potrebno je prvo ukinuti eksploataciju unutar naroda. To je osnova za odumiranje države, odnosno podruštvljenje različitih državnih funkcija, a također omogućava proces prevladavanja klasnih i nacionalnih suprotnosti te odumiranja klase. To su početni koraci s mnogo neriješenih problema, koje Program SKJ i praksa stavljaju u središte pažnje dugoročne društvene aktivnosti. Zato se i ne bi smjelo brkati perspektivu s tekućom praksom. Otvaranje perspektive jest pretpostavka za uspješnu realizaciju tekuće politike, kao što je i tekuća politika bitna za dugoročni razvoj društva na globalnim programskim osnovama.

Egoističan odnos u rasporedu proizvodnih snaga šteti i pojedinom narodu i društvu u cjelini. Ako se problemi

neravnomjernog razvoja ne rješavaju efikasno, razbukta-
vaju se suprotnosti između pojedinih regija, republika i po-
krajina. To se događa čak i unutar pojedinih razvijenih
gradova ako se u njima forsiraju one proizvodne snage koje
ne mogu podnijeti troškove velikog grada a drugdje bi,
s ekonomsko-tehnološkog stanovišta, mogle biti korisne.
Tako se u svakoj pojedinoj sredini mogu stvarati, i stvaraju
se, krupne proturječnosti ako se ne mogu osigurati po-
trebni uvjeti za život i rad radnih ljudi koji tamo žive. Sve to
u postojećim uvjetima prate posebne političke i društvene
osobitosti, koje utječu na nacionalne i međunacionalne od-
nose. Stoga jednostrani računi o tome što se daje za razvoj
nerazvijenih krajeva i kritika toga mogu izazvati rast naci-
onalizma; Nasuprot tome uspješnije rješavanje tih pro-
blema može bitno pridonositi skladnijem razvoju me-
đunacionalnih odosa i biti materijalna pretpostavka inter-
nacionalizma.

Državno vlasništvo i razni monopoli u višenacionalnoj
zajednici osnova su za hegemonizam, unitarizam i naciona-
lizam. To je potvrdila praksa, naročito u nekim socijali-
stičkim zemljama gdje je državno vlasništvo nasilno namet-
nuto kao vlasništvo socijalističke nacije, a zapravo se ok-
troira državna nacija. Za jugoslavensku praksu i budućnost
vrlo je važno usmjeravati društvenu energiju radnih ljudi ka
prevladavanju buržoaske i državne vlasničke pozicije te na
njima temeljenih odnosa i raspodjela. Radi se dakle o ori-
jentaciji na radne dohotke, na borbu za efikasniju proši-
renu reprodukciju i u funkciji na raspodjelu koja će ubrzati
prevladavanje klasnih elemenata. To je bitno i da bi se
savladale različite klasne suprotnosti, posebno suprotnosti
između umnog i fizičkog rada.

Socijalističko društveno vlasništvo nad sredstvima za
proizvodnju jest materijalna osnova ravnopravnosti udruži-
vanja radnih ljudi u udruženom radu, što je značajna pretp-
postavka za uspješnu borbu protiv privilegija pojedinaca,
klasa, nacija ili država. Savezu komunista je Programom
određen preciziran zadatak da se bori protiv svih privile-
gija. Što je revolucionarna borba protiv privilegija dosljed-

nija, sve se više radnih ljudi mobilizira na njezinom ostvarivanju. Nasuprot tome, popustljivost prema privilegijama mnogima omogućava da postanu privilegirani, što se i materijalno i moralno negativno odražava na razvoj revolucije. Borba za ukidanje klasnih privilegija istodobno je borba protiv nacionalnih privilegija, tj. sprečava se nacionalni egoizam. Razne nacionalističke tendencije i snage imaju u osnovi isti cilj: osigurati materijalne privilegije. One su reakcionarne, egoističke i izrabljivačke, u prvom redu prema vlastitom narodu, koji im služi samo da bi osigurali svoje osobne vlastoljubive interese. Takvi danas kritiziraju jugoslavenski sistem i vanjsku politiku zbog toga što je u »društvu slabih«, zapravo u društvu onih koji razvijaju revoluciju i bore se za ravnopravnost. Reakcionarne su snage stalno u opoziciji politike koja podržava nerazvijene, kako unutar zemlje tako i prema vani. One napadaju SKJ da razvija socijalističku revoluciju i pomaže oslobodilačke, antikolonijalne i socijalističke pokrete u svijetu. Razvoj samoupravnog socijalizma može držati Jugoslaviju u središtu svjetskih revolucionarnih zbivanja. Kao što je zastoj u razvoju socijalizma potiskuje na periferiju. To je za nacionalističku, birokratsku i malograđansku psihologiju neshvatljivo.

U međunarodnom radničkom pokretu, a posebno u komunističkom, danas je aktualan odnos između nacionalnog i internacionalnog, između hegemonizma i nacionalizma. Ispravna marksistička nacionalna i internacionalna politika pretpostavka je socijalističkog i radničkog internacionalizma, jer je internacionalizam moguće razvijati između ravnopravnih. Savez komunista Jugoslavije se za primjenu toga principa treba stalno boriti unutar Jugoslavije kao višenacionalne zajednice. Za njega se treba boriti i u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu. Istinska nacionalna ravnopravnost naroda i narodnosti, republika i pokrajina, nije suprotna jugoslavenskom patriotizmu. Nacionalna je ravnopravnost pretpostavka za skladne odnose u Jugoslaviji i time za jugoslavenski socijalistički patriotizam.

U Jugoslaviji se neke snage tome suprotstavljaju po-

nekad s nacionalističko-šovinističkih pozicija, nekada zbog nesnalaženja u politici, a ponekad je to i produkt naivnog idealizma. I na polju kulture pojedinci smatraju da se svi ti nacionalni i međunacionalni problemi mogu lako riješiti, da se jugoslavensko jedinstvo na kulturnom planu može postići unificiranjem kulturnih kriterija, primjerice ideje o »jedin-stvenom državnom jeziku«. Za njih je nacija nešto što smeta ostvarivanju tih, po njima »progresivnih ideja«. Neodlučni i nejasni stavovi o naciji kao »nužnom zlu«, bez obzira na to koliko ih neki opravdavaju internacionalizmom, u suštini su hegemonističko-nacionalistički i potiču onu drugu vrstu nacionalizma koji se izražavaju u republičkom i pokrajinskom egoizmu, partikularizmu i nacionalnom separatizmu.

Teorije o državnoj jezičnoj prinudi nisu socijalističke, one su također građanske, poznate iz doba konstituiranja velikih nacionalnih država, iz doba poistovjećivanja države i nacije. Njima se neizbježno zanemaruju vrijednosti manjih i nerazvijenih nacija, a cijene se samo dostignuća najbroj-nijih ili pak najrazvijenijih nacija.

Jugoslavenska revolucija i razvoj socijalizma mogli su biti uspješni jer su na jedinstvenim ciljevima boreći se protiv fašizma i okupatora te jačajući socijalizam razvijali slobodu svih nacionalnih vrijednosti, bratstvo i jedinstvo kao novi internacionalizam koji podrazumijeva priznavanje realnosti nacionalnog individualiteta. Program SKJ polazi od toga da se u socijalističkoj Jugoslaviji socijalizam jednako uspješno može razvijati na svim jezicima i u svim narodima i narodno-stima.

Socijalistička revolucija nije mogla i ne može promijeniti sadržaj i ulogu nacije koja je društveno-historijska katego-rija, jer je nacija u nekim svojim oblicima univerzalna, a ne uvjetovana određenim političkim sistemom. Za socijalizam su bitni slobodno ljudsko stvaralaštvo i slobodan rad. Oslo-bađanje rada i stvaralaštva, svih socijalnih subjekata i na-roda i narodnosti čine bitnu vezu između tih subjekata na svim područjima života. Omogućava im da svaki pojedinačno i svi zajedno izražavaju i afirmiraju svoje nacionalne vrijednosti.

Da bi opravdale svoju kapitulantsku ulogu, nacionalne su se buržoazije počele sukobljavati – jedne optužujući druge narode za propast, a druge veličajući svoje zaslude u razbijanju Jugoslavije. Ni jedno ni drugo nije istina. Pete kolone same po sebi nikada nisu mogle srušiti nijednu zemlju, pa ne bi mogle ni staru Jugoslaviju. Ali, Pete kolone postale su opasne uz izdajničku ulogu velikog dijela vodstva građanskih partija te povezane s fašističkim agresorima i okupatorima. Za poraz u ratu, naročito u prvo vrijeme, a to je i danas prisutno, velikosrpski šovinisti optuživali su nesrpske narode, u prvom redu Hrvate, Muslimane, Makedonce pa i Slovence.

U memoarima Save Kosanovića kaže da je 17. aprila u Ateni u posljednji trenutak spriječeno da se u novinama objavi da je hrvatska izdaja kriva za slom. Zanimljivo je kako Kosanović kao građanski političar, ali patriot, rezonira i reagira. Još neki građanski političari i aktivisti u izbjeglištu, naročito iseljenici, isticali su da treba nastaviti borbu protiv okupatora i fašizma, razvijati bratstvo i jedinstvo, jer se tako može sačuvati Jugoslavija za koju Kosanović tvrdi, iznoseći mnoge argumente, da je bila osuđena na propast i od vodećih političara antifašističke koalicije.

U afirmaciji nacionalnog osiguravaju se prava ljudima da se nacionalno iskazuju i opredjeljuju sasvim slobodno na osnovi vlastitog osjećanja. Nasuprot tome, nacionalističke su snage i za popisa stanovništva u Jugoslaviji različitim pritiscima utjecali na građane u vezi s nacionalnim opredjeljivanjem. Tako su se primjerice u nekim sredinama pojedinci pod prisilom upisali kao Muslimani, ili pak kao Jugoslaveni. Program Saveza komunista i Ustav SFRJ osiguravaju slobodu građanima da se u tom pogledu slobodno izjašnjavaju. Hoće li se za određenu naciju opredijeliti još neki pojedinac ili grupa, to neće učiniti neku od njih brojnjom i velikom. Ako se to postiže prisilom, šteta može biti nanesena samo onim nacijama u ime kojih se takav pritisak vrši, ali i svima u SFRJ.

Prema tome, za socijalističku Jugoslaviju kao cjelinu jednako su štetne antirepubličke i antipokrajinske orijenta-

cije kao i republički partikularizam i nacionalizam. A kada je riječ o odumiranju države, jednako je važno ponašanje i prema saveznoj i prema republičkoj državi. Podružtvljenje državnih funkcija, od općine do Federacije, u suštini jača jugoslavenski socijalistički samoupravni politički sistem, pa i socijalističku državu, u odnosu prema klasnom protivniku u zemlji i inozemstvu. Ono garantira istinsku nacionalnu ravnopravnost svim narodima i narodnostima, jer im jednako na svim razinama omogućava da upravljaju društvenim i državnim poslovima. Dosljedna izgradnja socijalizma na osnovama samoupravljanja najbolja je garancija za zbližavanje i povezivanje naroda i narodnosti. Svako nasilno stvaranje neke nove državne nacije koja bi negirala postojeće, ugrozilo bi jugoslavensku socijalističku zajednicu.

Pokazalo se da etnička srodnost jugoslavenskih naroda sama po sebi nije odlučujuća za jedinstvo Jugoslavije. Na to upozorava činjenica da su ti isti narodi u staroj Jugoslaviji bili razjedinjeni i međusobno antagonizirani. Zbog toga se u jugoslavenskoj svijesti i praksi mora postaviti jasna razlika između buržoaskog »integralnog jugoslawenstva« kakvo je služilo buržoaskom hegemonizmu i neravnopravnosti nacija s jedne strane i radničke socijalističke samoupravne ravnopravnosti jednako suverenih svih naroda i narodnosti u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji s druge strane.

Jedinstvo u SFRJ može se ostvarivati samo na radničko-klasnoj socijalističkoj perspektivi svakog naroda i narodnosti, što može osigurati socijalistička ravnopravna zajednica naroda i narodnosti. Nacionalnu ravnopravnost širokih slojeva naroda, ni u Jugoslaviji ni u bilo kojoj višenacionalnoj zajednici u svijetu, ne može potpuno osigurati ni buržoaski ni etatistički sistem, jer je u njima svojstvena eksploatacija unutar svakog naroda, unutar svih zajedno i među njima.

U suvremenom svijetu razvija se intenzivna kulturna suradnja između zemalja, što neizbježno vodi ka pozitivnom prožimanju kulturnih vrijednosti i sadržaja kao

općeljuskog dobra. Razvoj proizvodnih snaga i široka razmjena roba, ideja, tehnike, nauke, kulture i ljudi karakteristika je suvremenog čovječanstva. Te procese ne mogu spriječiti nikakve državne granice, a ako se to privremeno i dogodi, najviše štete imaju oni koji se zatvaraju. Intenzivna razmjena i povezivanje ne negiraju nacionalne kulture ni stvaralačke i nacionalne individualnosti. Sloboda svakog naroda bitan je uvjet kulturnog zbližavanja i povezivanja, kao što je i djelovanje neslobode suprotno. Kulturno povezivanje i integracija u jugoslavenskim socijalističkim uvjetima nisu usmjereni ka stvaranju neke »jugoslavenske kulture« kao negacije nacionalnih kultura. Povezivanje i uzajamni utjecaj nacionalnih kultura u Jugoslaviji ne negiraju nacionalne kulture niti ih izoliraju od suvremenih procesa u svjetskoj kulturi. Slobodan kulturni razvoj bitan je za međusobni utjecaj i povezivanje nacionalnih kultura Jugoslavije, ali istodobno i za povezivanje s kulturama svih naroda suvremenog svijeta. Zatvaranje kultura u uske nacionalne okvire izraz je uskogrudnosti, provincijalizma i inferiornosti. Obje su tendence malograđanske.

Za komuniste, socijalističko društvo i njegove različite društvene organizacije bitno je da se bore za socijalističko humani karakter kulture u sklopu svakog nacionalnog kulturnog stvaralaštva. To pretpostavlja i stalnu borbu protiv zloupotrebe kulture tj. protiv iznošenja raznih politikantskih konstrukcija pod njezinim okriljem. Istinska nacionalna kultura može se razvijati samo tada i tamo gdje se kulturni stvaraoci uklape u kulturno stvaralaštvo čovječanstva. Sve to ne negira ni »jugoslavenske kulturne činioce« ni one attribute zajedničke historijske srodnosti i općečovječka kretanja u kulturi, a također ni specifične oblike zajedničke socijalističke revolucije.

U kulturama naroda i narodnosti Jugoslavije postoje različite ideje i političke tendencije, još ima idejnih i političkih ostataka epohe buržoaskog nacionalizma, još nisu prevladani kapitalistički način proizvodnje i građanska svijest koja se ogleda pa i reproducira u nadgradnji.

Drugi oblik tog negativnog nasljeđa jest birokratsko-

centralističko shvaćanje, razvijeno pod utjecajima etatizma, velikodržavnosti i specifične varijante nacionalnog hegemonizma koji se javlja na različite načine u kulturama naroda i narodnosti Jugoslavije.

Za Jugoslavenske narode karakteristično je da su im nacije relativno mlade. Socijalistička revolucija i socijalistička izgradnja stimulirali su i razvili stvaralaštvo na svim poljima aktivnosti naroda i narodnosti i to za nekoliko desetljeća, za što su nekim susjednim i drugim evropskim narodima trebala stoljeća. Sve je to pobudilo i određene nacionalne osjećaje i senzibilitet te pogodovalo razvoju samosvijesti, koja je pozitivna kad je realna, kao što može biti i štetna ako je nerealna, pretenciozna, sama sebi dovoljna, uskogrudna i neinternacionalistička.

Nije slučajno to što neki sada tvrde da se pretjeralo kad je nacionalnim manjinama dan status narodnosti, čime su postale ravnopravne s južnoslavenskim narodima u Jugoslaviji i dobile pravo da jednako, ravnopravno sudjeluju u državnosti. U pozadini toga nije teško uočiti reakcionarni panslavizam.

Neki ističu da SFR Jugoslavija, socijalističke republike i nisu države narodnosti, i dalje ih tretiraju kao nacionalne manjine. Po tome su oni zaostali od bivših građanskih političara, ma koliko pri tome isticali svoju navodnu principijelnost. Time se, faktički potkopavaju sami temelji revolucije i njene tekovine – bratstvo i jedinstvo, internacionalizam i sve ono po čemu je Jugoslavija poznata u svijetu kao primjer naprednih stremljenja.

Ima i onih koji se zauzimaju isključivo za većinsko odlučivanje u skupštini, ali su istodobno u suštini protiv demokratskog centralizma u Savezu komunista kad im osobno ne odgovara ili bi pak demokratski centralizam i većinsko odlučivanje iskoristili za hegemonizam. Ravnopravnost naroda i narodnosti u SFRJ je *conditio sine qua non* njezinog uspješnog razvoja i opstanka.

Efikasnije rješavanje onih društvenih problema koji su izvoriste nacionalizma te razvoj onih društvenih agenasa koji će poticati svakodnevno zajedničko povjerenje, učvrš-

čivati bratstvo i jedinstvo među narodima i narodnostima od prvorazredne su političke važnosti. Bitan i ujedno sastavni dio borbe za socijalizam uopće jest stalna idejna i politička borba subjektivnih socijalističkih snaga, svakog naroda i narodnosti protiv nazadnjaštva za njegov napredak i sposobnost da ukazuje na perspektivu zajedničkog interesa i na potrebu međusobnog zbližavanja. Tako se razvija internacionalizam, bratstvo i jedinstvo, odlučno se suprotstavljajući nacionalističkoj praksi, gdje god se ona pojavi. Važno je da se komunisti u republikama i pokrajinama uzdignu iznad uskih provincijalnih interesa, da se u vezi s društveno-ekonomskim razvojem ne ponašaju samo kao mali privrednici, investitori koji znaju i kreirati i razvijati sistem kojim se omogućuje da svaki republički, odnosno pokrajinski centar bude istodobno i jugoslavenski.

Pristupanje s unitarističkih ili separatističkih pozicija nikada nije vodilo rješavanju nacionalnih pitanja, a u današnjim uvjetima ono je zavjesa za prikrivanje različitih antisocijalističkih tendencija kojima je cilj kontrarevolucija. Da bi savladali društvene proturječnosti, neki elementi pribjegavaju nacionalizmu, stvaraju različite iluzije radi prikrivanja stvarne nemoći i neznanja u rješavanju društvenih problema. Ne treba zaboraviti da su nacional-fašisti, naročito u Njemačkoj, prikrivali unutrašnje probleme kriveći za sve teškoće Židove, komuniste, obećavajući blagostanje posredstvom pokoravanja drugih naroda, posebno slaven-skih. Nacionalističko-fašističke snage u Jugoslaviji stvarale su iluzije da su za probleme određenoj naciji krive, osim Židova još neke nacije – Hrvatima Srbi, Srbima Hrvati itd. I danas nacionalisti raspiruju nacionalizam, jedni kriveći za teškoće Federaciju, drugi republike ili pokrajine, odnosno druge narode. Tako primjerice nacionalisti u razvijenim nacijama krive nerazvijene nacije, jer im uzimaju veliki dio akumulacije, a nacionalisti nerazvijenih nacija krive razvijene nacije, jer im eto nedovoljno daju za njihov razvoj. To su reakcionarni pokušaji manipulacije masama i napadi na revoluciju.

Razvoj socijalizma najbolje je i najuspješnije sredstvo

protiv svakog oblika kontrarevolucije, pa i onog koji se očituje kao nacionalizam. Odgovornost organiziranih socijalističkih snaga u ostvarivanju historijskih interesa radničke klase, kao njezinog sastavnog dijela i dijela svoga naroda, odgovornost je ujedno za cjelokupnu narodnu ekonomsku, političku i kulturnu afirmaciju. Nikakve ekonomske, političke i druge teškoće ni u jednom trenutku ne mogu biti izgovor za napad na dugoročne interese jugoslovenskih naroda i narodnosti i na jedinstvo socijalističke Jugoslavije. Jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije u interesu je svakog od njih, to je historijska nužnost Jugoslavije u cjelini i svakog naroda posebno.

VI.

Strategija i rezultati razvoja u socijalističkoj Jugoslaviji

Putovi i stranputice

Praksa pokazuje da u postojećem rasporedu društvenih snaga unutar zemlje i u svijetu nije lako savladati materijalnu i opću zaostalost. Stvaranje ekonomske i društvene osnove razvijenog samoupravnog društva dugotrajan je i težak zadatak.

Socijalistička Jugoslavija je u materijalnom, političkom i socijalnom pogledu značajno napredovala. U materijalnom pogledu, po bruto produktu i nacionalnom dohotku Jugoslavija je neposredno poslije drugog svjetskog rata bila za jednu trećinu ispod svjetskog prosjeka dohotka po glavi stanovnika. U godini 1980. je bila za jednu trećinu iznad svjetskog prosjeka.

Dinamičan društveno-ekonomski i socijalni preobražaj karakterističan je za poslijeratno razdoblje od 1950. do 1980, nakon što je zemlja djelomice obnovljena i nakon uvođenja samoupravljanja.

Stopa privrednog rasta u tom razdoblju jedna je od većih u svijetu. Nepoljoprivredno stanovništvo na selu stalno se smanjivalo. Više od 6,5 milijuna zaposleno je u društvenom sektoru, gdje se stvara više od 80 posto ukupnog društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka. U Jugoslaviji ima više od dva milijuna penzionera. Sa zaposlenim u poljoprivredi, zanatstvu i drugim tercijarnim djelatnostima privatnog karaktera gotovo 50 posto stanovništva aktivno privređuje i ostvaruje dohodak u društvenom sektoru na osnovi tekućeg ili minulog rada, ili pak u privatnom sektoru ili kombinacijom jednog i drugog.

Rezultati i iskustva stečena u dosadašnjoj socijalističkoj

izgradnji, i pozitivna i negativna, pokazuju da su radnička klasa, narodi i narodnosti socijalističke samoupravne Jugoslavije uporno razvijali svoju revoluciju. Savez komunista bio je na visini historijskog zadatka kao vodeća idejno-politička snaga, iako je u pojedinim razdobljima u nekim njegovim dijelovima i u rukovodstvu bilo kolebanja u razvoju socijalističke revolucije i samoupravljanja, nastupala su krizna stanja najčešće manifestirana raznim predznacima i oblicima nacionalizma.

Neposredno poslije uspješno završenog oslobodilačkog rata u Komunističkoj partiji Jugoslavije, kao rezultat tadašnjih revolucionarnih promjena i rješavanja različitih teoretskih pitanja, uočeno je da je neophodno što prije reafirmirati jednu od bitnih marksističkih postavki – proces odumiranja države, podruštvljavanja njezinih funkcija, tj. reafirmirati široku osnovu revolucije. Tako je iz zaborava izvučena ta osnovna marksističko-lenjinistička postavka, koju je staljinizam uspio potisnuti apsolutizacijom države i partije, jačanjem državnog vlasništva i slabljenjem osnove vlasti radnih ljudi.

Otvorena neslaganja između Komunističke partije Jugoslavije i staljinizma u mnogim pitanjima izražena su već pred rat, uključujući i ocjenu karaktera drugog svjetskog rata a u vezi s tim i pitanja obrane zemlje, oružanog ustanka, promjene i karaktera buduće vlasti. Zbog toga su nastale razlike koje se u vrijeme rata nisu tako izrazito manifestirale, jer glavna je bila borba protiv fašizma. Problemi su se zaoštrili poslije rata. Jugoslavija je djelomice svoje unutrašnje uređenje organizirala prema uzoru na Sovjetski Savez – na području vlasništva, uloge države, agrarne politike i sl. To se ispravljalo kritikom staljinizma i vlastitih slabosti, brzo se vraćalo izvorima marksizma kao metodi kojom su proučavani uvjeti vlastitog puta u socijalizam. Najviše je pažnje posvećeno radničkoj klasi i njezinom historijskom interesu. Uočene su slabosti državnog vlasništva i upravljanja njime, forsiranje kolektivizacije sela te mnoge slabosti u tretiranju problematike međunacionalnih odnosa itd.

Prenaglašena uloga države počela je slabiti socijalnu i nacionalnu osnovu revolucije, ugrožavala je savez radnika i seljaka i ostalih radnih ljudi, vodila birokratizaciju partije. Sve to još nije poprimilo takve razmjere da bi ugrozilo revoluciju. Naime, bilo je kratko razdoblje poslije oružane borbe i masovnog učešća u njoj radnih ljudi i u novim organima vlasti i društveno-političkim organizacijama, pa su se i različite greške relativno brzo ispoljavale. U središte pažnje stavljeno je također društveno vlasništvo kao osnova sistema kroz transformaciju državnog u društveno vlasništvo. Iako je taj proces bio i ostao spor, on je imao dalekosežne društveno-političke i ekonomske posljedice. Prihvaćen je zakon o radničkom upravljanju državnim poduzećima. Iako on još ne mijenja karakter vlasništva, unosi elemente radničkog i društvenog upravljanja državnim vlasništvom. Sljedeći procesi i praksa vodili su promjeni i karaktera vlasništva. Teoretski je on proučavan a postavljeni su programski i institucionalni okviri za njegovu transformaciju u društveno vlasništvo.

Otvoren je proces podruštvljavanja nekih državnih funkcija. Direktor u poduzeću gubi značenje kao predstavnik države. Počela je decentralizacija u planiranju. U ekonomski život uneseno je više elemenata koji su podržavali i poticali inicijativu i kolektiva i pojedinaca, a ekonomska se politika provodila više na ekonomskim zakonima. Poboljšavaju se također nacionalni i međunacionalni odnosi. Na temelju toga unose se i novi elementi u raspodjelu bruto-produkta i nacionalnog dohotka, više se primjenjuje princip nagrađivanja prema radu. Istodobno su značajne korekture u agrarnoj politici. U državna poljoprivredna dobra unose se elementi radničkog samoupravljanja. To je razdoblje temeljite korekcije agrarne politike i odnosa prema seljaku, zbog čega su rasformirane seljačke radne zadruge, stvorene prema uzoru na kolhoze. Značajne ekonomske i političke posljedice toga jesu: zainteresiranost seljaka za proizvodnju, učvršćenje saveza radnika i seljaka te dalje čvršće vezivanje seljaka za socijalizam i revoluciju. Pridonijelo je to, uz daljnji razvoj industrijaliza-

cije, bržoj promjeni socijalne strukture, pa prema tome i drugačijem rješavanju agrarnih pitanja i pitanja sela uopće.

Relativno kratko razdoblje ponegdje i brutalnih pritiska na seljaka nije se katastrofalno odrazilo na agrar, jer su uglavnom i seljaci neke od tih mjera, primjerice otkup, shvaćali kao nužne, naročito poslije rata, a kolektivizaciju kao grešku pri izboru putova izgradnje socijalizma na selu.

Utjecaj partije na selo i na seljake, osim u nekim kratkim razdobljima, stalno je rastao, iako ih je i zbog promjene socijalne strukture i masovnog odlaska u industriju i druge djelatnosti, stalno bilo sve manje. Može se reći da u čitavom poslijeratnom razdoblju seljaci nisu stvarali ozbiljne društveno-političke probleme koji bi ih udaljavali od revolucije, jer im je omogućena, bolja perspektiva nego u ma kojem sistemu do tada.

Uspostavljen je i pravilniji odnos prema zanatstvu te uopće prema privatnom radu, gdje sredstva za proizvodnju po svom karakteru nisu društvena. No, problemi nisu zadovoljavajuće rješavani. Istodobno su se relativno brzo širili redovi radničke klase i inteligencije. I jedni i drugi postajali su značajni kao radni ljudi u samoupravnom socijalističkom društvu. Razvijan je socijalistički sistem – naročito funkcije općina i skupština – zatim zborovi radnika i zborovi birača kao činoci socijalističke samoupravne demokracije. To je uz razvoj društveno-političkih organizacija, naročito Socijalističkog saveza, sindikata i omladine – činilo širu osnovu revolucije s mogućnošću sredstava za proizvodnju, zakonitost i demokratski odnos.

To se pozitivno odrazilo na poboljšanje ljudskih sloboda, ljudskih prava, na svim poljima stvaralaštva, uključujući i nauku i kulturu. Sve je to dobivalo nove političke, ekonomske i kulturne sadržaje.

Kad je riječ o vanjskoj politici, to je osposobljavalo i Partiju i državu za široku političku i ekonomsku suradnju na bazi ravnopravnosti s drugim zemljama, oslobodilačkim i radničkim pokretima. Postavljena je osnova za razvoj mi-

roljubive koegzistencije između zemalja s različitim sistemima, za razvoj nesvrstane vanjske politike, za socijalističku i oslobodilačku solidarnost sa socijalističkim, nesvrstanim i drugim zemljama, komunističkim, radničkim i uopće progresivnim pokretima.

Zbog svega toga je borba SKJ i SFRJ za socijalističku demokraciju bila uspješna i istodobno je efikasnije odoljevala pritiscima imperijalizma i hegemonizma.

Veliko značenje za otvaranje dalje perspektive bio je Program Saveza komunista Jugoslavije, donesen na VII. kongresu 1958. godine. U Programu je data marksistička analiza promjena koje su se desile u svijetu, analiziran je kapitalizam i staljinizam, socijalističke i druge revolucije, oslobodilački i radnički pokreti. Analizirani su i uzroci krize kapitalizma te objektivno prikazani rezultati koje je postigao i koje dalje postiže. Također su objektivno analizirani rezultati koje je postigao Sovjetski Savez između dva svjetska rata te za vrijeme drugog svjetskog rata i poslije, ali i slabosti uzrokovane staljinskom vladavinom.

Program je otvorio socijalističku perspektivu. Praksa je afirmirala njegove osnovne stavove. Vrijednost Programa je i u tome što je otvorio put jugoslavenskim komunistima u daljem traganju za istinom, što afirmira marksizam kao nauku i što potiče prevladavanje pojedinih njegovih stavova i razmišljanja o prožimanju s novim, boljim.

Jugoslavensko je društvo trebalo rješavati teške probleme zaostale seljačke zemlje s mnogo nacija, konfesija, sa zaostalom klasnom strukturom i veoma niskim nivoom razvijenosti proizvodnih snaga.

U složenoj svjetskoj situaciji, socijalistička Jugoslavija bila je pod stalnim pritiskom i kapitalizma i staljinizma te pod jakom ekonomskom i političkom blokadom. Unatoč svemu Jugoslavija ne samo da se mogla održati, nego i uspješno razvijati, jer je razvijala revoluciju, socijalizam u zemlji, a prema svijetu se široko otvorila i razvila veliku aktivnost i solidarnost sa svim oslobodilačkim i socijalističkim pokretima i uopće snagama angažiranim u borbi protiv imperijalizma i hegemonizma.

Poslije blokade od socijalističkih zemalja, trebalo se šire otvoriti prema ostalom svijetu, prema Zapadu, zemljama mnogo razvijenijim od Jugoslavije i istodobno sačuvati samostalnost, nezavisnost i teritorijalni integritet.

Jugoslavija je šezdesetih godina dostigla značajan nivo ekonomskog i društvenog razvoja. Obavljene su velike socijalne promjene u društvenoj strukturi, a pokazalo se i to da dotadašnja ekonomska politika iscrpljuje znatan dio svojih rezervi. Trebalo je što više intenzivirati privređivanje. Tako su razotkrivane velike rezerve radne snage i u postojećoj privredi, a istodobno se ukazala potreba za daljnjim promjenama u privrednoj i socijalnoj strukturi.

Rukovodstvo je iniciralo reformu, što nije bilo ni lako ni jednostavno. Javile su se tendencije prema kojima je reforma trebala u prvom redu biti privredna, pa i još uže monetarna. Takve su tendencije tražile ili vidjele rješenja na kapitalistički način. Uslijed teškoća, pogotovo stagnacije u zapošljavanju, drugi su smatrali da se teškoće mogu riješiti administrativno-birokratskim reguliranjem.

Linija Partije usmjerena ka društvenom i socijalističkom sektoru, te socijalističkom samoupravljanju odolijevala je antisocijalističkim pritiscima. Neki elementi društvene krize sedamdesetih godina u Jugoslaviji pogodovali su određenim kapitalističkim tendencijama, malograđanskom nacionalizmu, kapital-odnosu. Jačala je birokratsko-etatistička struja.

Razvoj socijalizma, teoretsko raspravljanje nekih pitanja i samoupravna praksa potiskivali su dvije stalno prisutne tendencije – kapitalističku i neostaljinističku.

Osnovno je bilo i ostaje – razviti karakter društvenih sredstava za proizvodnju, razviti radne dohotke, izboriti se da nosioci društvene, a posebno proširene reprodukcije budu neposredni proizvođači udruženi i povezani u udruženom radu. Dileme u vezi s tim pitanjima raščićavane su sedamdesetih godina neposredno pred X. kongres SKJ, na Kongresu i poslije njega. Pri tome je vrlo značajna bila Platforma za taj Kongres. Kritički je osvijetljen dotadašnji razvoj i razrađen program za iduću fazu

revolucije, što je u osnovi borba za udruženi rad, za samoupravljanje.

Dalji razvoj potvrdio je ispravnost idejno-političkog kursa Saveza komunista. Međutim, pojave samozadovoljstva, pasivnost i oportunizam u njemu uzrokovali su zaostajanje u razvoju socijalizma i omogućili jačanje antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga u politici. Tome su pogodovali i sve izraženiji elementi birokratizma, federalizma i frakcionaštva u Savezu komunista. U javnosti su – nekad jače, nekad slabije – istupali nacionalizam, građanski liberalizam, a istodobno su djelovali i pristae neostaljinizma.

U jugoslavenskom društvu uvijek je bilo, a ima i danas, određenih oblika klasne borbe. Intenzitet i oblici te borbe se mijenjaju. Dugoročno gledano, pozicija radničke klase i socijalizma jačaju, a snage eksploatacije slabe iako imaju uvjete da se i reproduciraju. Birokratizam i tehnokratizam jesu klasni izraz državnog, privatnog ili grupnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, a ponekad i ponegdje siju klice eksploatacije i hegemonizma. Posljednjih godina, u najdužem poslijeratnom razdoblju, ne prestaje tendencija negativnih rezultata i odnosa koji produbljuju krizu u društvu.

Za uspjeh jugoslavenske revolucije i njezinog predvodnika Savez komunista bilo je i ostaje bitno da se neprekidno prate društvena kretanja i uočavaju zakonitosti u razvoju društva, da se istraje na pozicijama historijskog interesa radničke klase, da se Savez komunista stalno aktualno organizira i idejno-politički i akciono osposobljava za odgovarajuće djelovanje u svakoj novoj situaciji. Praksa, međutim, pokazuje da to uvijek nije bilo tako.

I u novije doba Jugoslavija je postizala dobre rezultate u općem razvoju, ali je imala i golemih problema, naročito na području ekonomije. Naime, ekonomska politika sporo reagira na ekonomsku i političku krizu u svijetu, duboko je ukorijenjen stari sistem proširene reprodukcije, veliki su promašaji u investicijama, ojačan je etatizam i na njemu se raspiruju ekonomski i drugi nacionalizmi. Najveća pre-

preka razvoju političkog sistema jest sporost afirmacije udruženog rada.

Slabosti i kolebanja u samoupravljanju odrazili su se i na sporiju afirmaciju društvenog vlasništva, zbog čega se teže postižu značajniji rezultati, a i neki vanjski udari ne mogu se uspješno savladati. Stagnacija i nazadovanje uzrokovali su krizna stanja od kojih mnoga nisu uspješno savladavani.

Od krize osamdesetih godina pa dalje slabosti dugoročnije i tekuće ekonomske politike koncentrirali su se u velikom debalansu platnog bilansa s inozemstvom i narušavanju robno-novčanih odnosa u visokoj inflaciji. To su uzroci neadekvatnoj podjeli rada i raspodjeli nacionalnog dohotka, nenagrađivanju prema radu. U velikoj su disproportiji školstvo i kadrovske potrebe društva, pa je nastao višak određenih profila radnika u neproizvodnoj sferi, a manjak u proizvodnji. Sporo se razvijalo opće uvjerenje da će samo uspješnim rješavanjem tih i drugih problema jačati i afirmirati se radničko-klasne, socijalne, nacionalne i druge ljudske vrijednosti u jugoslavenskom društvu. Razvoj socijalizma može uspješno poboljšavati humane internacionalne odnose među narodima i narodnostima socijalističke Jugoslavije, jačati i razvijati bratstvo i jedinstvo i jugoslavenski socijalistički patriotizam.

Sužavanje elemenata državnog i grupnog vlasništva te privatizacije društvenih sredstava za proizvodnju potiskivat će i različite državno-etatiističke i kapitalističke elemente, prevladavati elemente najamnine, eksploatacije – pa i sužavati materijalnu osnovu etatizma, birokratizma i nacionalizma.

Izgrađujući i razvijajući društveno vlasništvo područstvljavajući državne i ostale upravljačke funkcije, razvijajući samoupravljanje uopće društveno-političke organizacije u Jugoslaviji nailaze na razne teškoće u teoriji i praksi. Uzrok tome je relativno nizak nivo proizvodnih snaga i tome odgovarajućih produkcionih odnosa te pionirska uloga u originalnom društvenom razvoju, što nije nimalo lako, pogotovo kad je riječ o nerazvijenoj i maloj zemlji.

No, to je istodobno za SKJ jedina alternativa u izgradnji socijalizma.

Savez komunista i jugoslavenski marksisti nisu izumili ni društveno vlasništvo ni odumiranje države. To je osnova marksizma. U suvremenom, pogotovo u razvijenom društvu rad sve više postaje društven, pa se proizvod svakog pojedinog radnika sve više izražava kao proizvod udruženog rada. Jugoslavensko socijalističko društvo svjesno se opredijelilo da u skladu s tom objektivnom zakonitosti izgrađuje novo društvo. Programom SKJ i Ustavom SFRJ inaugurirana su ekonomska i politička prava upravljanja radnih ljudi sredstvima u društvenom vlasništvu, što je osnova i ostalih ljudskih prava. To je rezultat spoznaje iz prakse i teorije da državni i grupnovlasnički oblici ne rješavaju otuđenost radnika od društvenih sredstava za proizvodnju.

Međutim, iskustva stečena u razvoju jugoslavenskog samoupravljanja pokazuju da su, zbog ne beznačajnih ostataka raznih državnih i kapitalističkih elemenata vlasništva, još vrlo prisutna stara shvaćanja i odnosi proizvodnje. To znači da podruštvljenje sredstava za proizvodnju u SFRJ nije još na takvom nivou da bi se samo po sebi, svojim mehanizmom, moglo automatski reproducirati u proširenom opsegu.

Unatoč postojanju pa i reproduciranju starih vlasničkih oblika, koje nije teško uočiti, za jugoslavenski socijalistički sistem u dugom razdoblju karakteristični su društveno vlasništvo i društveno upravljanje njime. Negativne tendencije bile su naročito izražajne između XII. i XIII. kongresa SKJ – a i dalje se zaoštavaju.

Razvoj društvenog vlasništva i samoupravljanja mogu i ubuduće jačati jugoslavenski socijalistički sistem. Istina, društveno vlasništvo dijeli i dijelit će sudbinu »novih historijskih tvorevina« – koje »pogrešno smatraju kopijom starih i čak preživelih oblika društvenog života na koje oni možda liče« (K. Marx, *Građanski rat u Francuskoj*).

Socijalistička revolucija, vlasništvo država i različite institucije nisu statične kategorije i ne mogu to biti. Problem

vlasništva dinamična je kategorija. Društveno vlasništvo razlikuje se od vlasništva u klasnom antagonističkom društvu. Ono je prema Programu Saveza komunista Jugoslavije i prema Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije nov društveni historijski proces, osnova proizvodnog, ekonomskog i društvenog odnosa među ljudima. To nije stvar niti samo odnos ljudi prema stvarima, nego je u prvom redu odnos među ljudima.

Što je zastoj u dinamici revolucije te u razvoju društvenog vlasništva i samoupravljanja veći, to su značajniji antagonistički klasni elementi. Povećavaju se socijalne razlike koje nisu rezultat rada, nego različitih privilegija i monopola, rastu i druge prateće negativne pojave koje štetno utječu na ljudske odnose.

Društveno vlasništvo i samoupravljanje u Jugoslaviji nisu ni čisti ni savršeni. Postoje objektivni uvjeti da se razviju idejna i politička shvaćanja koja ne razlikuju državno od društvenog vlasništva, koja ne uočavaju razlike između društvenih i državnih vlasničkih oblika, koja miješaju odnose samoupravljanja zasnovanog na društvenom vlasništvu sredstava za proizvodnju s participacijom i radničkim akcionarstvom. Takva poimanja ne mogu shvatiti suštinu društvenog vlasništva i na osnovi njega socijalističkih društvenih odnosa u kojima neposredni proizvođači i radni ljudi u društvenom sektoru uz rad obavljaju funkciju samoupravljanja bez posredstva kapitalista i državnog birokrata, gdje se sve više povezuje radna s upravljačkom funkcijom.

U socijalističkom sistemu na osnovi društvenih sredstava za proizvodnju radnici u sklopu socijalističkog institucionalnog sistema udruženog rada trebaju prisvajati proizvode društvenog rada. Društveno vlasništvo i samoupravljanje u Jugoslaviji nisu dostigli željeni nivo, što ipak ne umanjuje značenje pokušaja ka asocijaciji neposrednih proizvođača i udruženog rada. U nizu bitnih točaka društvene reprodukcije, posebno proširene, umnogome se osjeća posrednik ili utjecajan činilac izvan udruženog rada. Na najprogresivniju društvenu funkciju, proširenu reprodukciju, utječe tzv. socijalistički konzervativizam, koji i osnovnu or-

ganizaciju udruženog rada čini konzervativnom i zatvorenom. Državno-vlasnička idejna i teoretska shvaćanja sredstava za proizvodnju, i onda kad polaze od marksizma ili se za njega opredjeljuju, zadržavaju se na početnoj revolucionarnoj ulozi socijalističke države, nacionalizacije sredstava za proizvodnju.

Taj, kako kaže Marx, posljednji samostalni akt države jest progresivan, on je nužna mjera revolucije, preduvjet za prerastanje nacionalizirane i državne imovine u društvenu. Marksisti ističu da je bitno poći od društvenog vlasništva i od neposrednog proizvođača u upravljanju. Društveno vlasništvo i samoupravljanje nisu izmislili ni Tito ni Kardelj ni jugoslavenski »revizionisti«, kako ih etiketiraju staljinisti, nego je to osnova marksizma. Zasluga je Tita, Kardelja i jugoslavenskih komunista što su to uočili, primjenili i razvili u jugoslavenskoj revoluciji, što su marksizam shvatili kao živu nauku, a ne kao dogmu.

U staljinističkim shvaćanjima brkaju se subjekti društvenog vlasništva. Ona uočavaju državu, radnu organizaciju i njezine dijelove radnika kao najamnika, ali zanemaruju društveno vlasništvo i udruženi rad. Takva shvaćanja unose teoretsku, idejnu i političku zbrku. U praksi sprečavaju razvoj društvenih socijalističkih odnosa, ravnopravnost, prevladavanje antagonističkih klasnih suprotnosti i ostvarivanje historijskog interesa radničke klase. Vlasništvo i njegovi oblici bitni su za upravljanje i za prisvajanje, zapravo za to u kakvim se produkcionim odnosima prisvaja dohodak pa se u vezi s tim postavlja i pitanje kakav je karakter dohotka – je li on radni ili neradni. Revolucionarno značenje društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i samoupravljanje omogućuju da prisvajanje sve više bude na osnovi rada, da društveni dohodak sve više postaje radni. A to znači prevladavanje antagonističkih klasa i neradnih dohodaka. Pravi smisao toga procesa jest da on vodi ka komunizmu. Suština je osloboditi i osposobiti radnika da sve više neposredno upravlja.

Bez obzira na to što početni oblici državnog vlasništva u određenoj zemlji nisu samo nužni, nego i progre-

sivni, oni – ako ostanu statički – neizbježno reproduciraju otuđenje radnog čovjeka od sredstava za proizvodnju, zaoštravaju pa i dalje reproduciraju najamne odnose, razdvajaju radnu i upravljačku funkciju, antagoniziraju društvene odnose.

Afirmacijom društvenog vlasništva, visokim nivoom proizvodnih snaga, visokom produktivnošću uz mehanizaciju, robotizaciju i automatizaciju te istodobno primjenom nauke u proizvodnji, stalnim skraćivanjem potrebnog radnog vremena rad će postajati sve lakši, a težak dugotrajni rad sve uži. Uzrok tome je vanjska nužnost za »carstvom slobode« koje prema Marksu počinje s one strane materijalne proizvodnje. Na taj način će se prevladati teški uvjeti u materijalnoj proizvodnji – i to ne njezinim ukidanjem, jer to nije moguće, nego time što će rad biti visoko produktivan i lakši, što će uvjeti proizvodnje biti u rukama udruženog radnika, što će se povećavat slobodno vrijeme. To će također omogućiti da se prevladaju različiti otežavajući uvjeti (koje djelomice određuje i državni aparat) i rezultati stihije na tržištu, zbog čega se dohodak ne stječe samo na osnovi rada, nego i na osnovi drugih elemenata. Dugoročna i tekuća ekonomska politika na to mogu pozitivno utjecati potičući uspješniju proširenu reprodukciju u Jugoslaviji i sužavajući elemente eksploatacije u društvu, pa i unutar društvenog sektora nekih dijelova radničke klase od ostalih dijelova te iste klase.

Nastojalo se, i još se nastoji, neke oblike eksploatacije u društvu riješiti državnim egalitarizmom. Međutim, da bi se otklonile te proturječnosti, od presudnog je značenja udruživati rad i sredstava u jugoslavenskim okvirima, poticati efikasnost i produktivnost, razvijati proizvodne snage te na tome ne stvarati jaku osnovu »egalitarizma«, nego pune ravnopravnosti svakog radnog čovjeka, naroda i narodnosti, afirmirati radne dohotke i socijalističku solidarnost.

Radni dohodak je, na osnovi društvenih sredstava za proizvodnju, ekonomska osnova udruživanja rada. Radnici u organizaciji udruženog rada i kao upravljači snose histo-

rijsku odgovornost za društvenu reprodukciju. Udruženi radnici i kao upravljači, neće voditi računa samo o svom osobnom dohotku, nego i o dohotku u cjelini, gdje raspodjela ne može biti izraz samovolje, nego je objektivno određena. Umjesto kapitalista i države udruženi će radnik tako obavljati svoju funkciju u društvenoj reprodukciji, uključujući i proširenu reprodukciju kao najprogresivniju društvenu funkciju. O brzini i načinu ostvarivanja toga zadatka ovisit će i socijalizam u Jugoslaviji.

Razvijena društvena sredstva za proizvodnju i samoupravljanje omogućuju svim radnim ljudima da imaju jednaka prava i obaveze, što je bitan uvjet za razrješavanje različitih ekonomskih i društvenih suprotnosti, uključujući i suprotnost između intelektualnog i fizičkog rada.

Udruženi rad nije anarhija i u njemu nema mjesta za samovoljne postupke. Ne može upravljanje društvenim sredstvima biti nikakav voluntarizam pojedinih radnika, pojedinih radnih kolektiva ili njihovih inokosnih organa. Cjelokupan društveni sistem na osnovama samoupravljanja treba isključiti odlučivanje pojedinaca pa i osnovnih i drugih organizacija udruženog rada o tome jesu li konkretna sredstva za proizvodnju društvena ili to nisu. Sistem se verificira kroz udruživanje i integriranje rada. To nije ono o čemu se spontano ili pak stihijski glasa, nego nešto objektivno dano. Sloboda je i tu zapravo spoznata nužnost.

Udruženi radnici ne mogu podržavati razdvajanje radne i upravljačke funkcije, jer bi tada oni bili u najamnom odnosu, što istodobno ne znači da pojedinci to ne čine. I u postojećim uvjetima manipulira se radnicima, a i oni sami često podržavaju neka shvaćanja tuđa interesima vlastite klase. Dosta je primjera takve manipulacije u historiji, pa i u najnovije doba. Dnevni interes radničke klase i svakog pojedinog radnika nisu jednaki historijskom interesu klase. Jednako je i s dijelovima udruženog rada, pa stoga uloga organiziranih socijalističkih snaga postaje sve značajnija.

Radni dohodak objektivno je u interesu radničke klase i svih radnih ljudi. Što se više djeluje u skladu s objektivnim zakonitostima, to su radni ljudi slobodniji i uspješniji. Od-

stupanje od toga zadržava radne ljude u najamnom odnosu. Sve to naglašava posebnu odgovornost Saveza komunista za razvoj sistema, za rad u njemu, za razvoj revolucije u cjelini.

Uslijed razvoja proizvodnih snaga tehnologije, centralizacije i koncentracije rad postaje sve više društven. Zaoštrio je suprotnost između društvenog karaktera velikog dijela sredstava za proizvodnju te kapitalističkog i etatiističkog prisvajanja i upravljanja. Radnici neposredni proizvođači u, inače, društvenom radu isključeni su iz procesa upravljanja pa nije slučajno što je rješavanje toga problema gotovo svuda u svijetu postalo jedno od gorućih pitanja.

Slično je i s državnim vlasništvom i upravljanjem njime. Praksa potvrđuje da je krupna proizvodnja zrela za socijalizam, kao što se pokazalo da sitna proizvodnja u socijalizmu ne postaje društvena samim time što se podržavi.

Riješiti jugoslavenski problem znači omogućiti udruženom radu da brže i potpunije postane nosilac političke vlasti, te samoupravljanju u udruženom radu da postane osnova integracije društva. Udruženi i integrirani rad trebao bi preuzimati odgovornost i za pojedinačne interese svake organizacije udruženog rada, ali i svake društveno-političke zajednice, od mjesne zajednice do federacije. Bitno je postići da udruženi i integrirani rad i radni ljudi kroz čitav politički sistem usklađuju i rješavaju i pojedinačne interese u skladu s interesima društva kao cjeline.

Jedan od krupnih problema suvremenih kretanja u jugoslavenskoj ekonomiji i odnosima jest razdvojenost bitnih društvenih funkcija u proširenoj i prostoju reprodukciji te zaostalost odnosa u financiranju opće i zajedničke potrošnje. Sve se to negativno odražava na ekonomičnost, produktivnost i cjelokupne društvene odnose. Nosioци ekonomske politike u takvim prilikama, objektivno, daju prednost nerealnoj i neracionalnoj investicijskoj pa i općoj i društvenoj potrošnji, što negativno utječe na robnonovčane odnose, platnu bilancu, inflaciju. Potiskuje i obezvrjeđuje dinar kao platežno sredstvo, a unutrašnji platni promet sve

više uvodi stranu valutu. To je navodilo i na neracionalno zaduživanje u inozemstvu i na neracionalnu potrošnju.

Velika zaduženost u inozemstvu i na osnovi nje goleme obaveze, ali i specifični neravnopravni oblici povezanosti pojedinih organizacija sa stranim kompanijama, dezintegrijujuće djeluju u Jugoslaviji. To se negativno odražava na reprodukciju društvenog vlasništva i samoupravljanja, slabeci kolektivnu i osobnu odgovornost.

U 1970. godini Jugoslavija je bila dužna 2,35 milijarde dolara, u 1977. godini 9,3 milijarde dolara, a u 1978. godini 11,6 milijardi dolara. Za servisiranje duga u 1977. godini izdvojeno je 1,3 milijarde dolara za prvih 8. mjeseci, 1978. godine 1,23 milijarde dolara.

Na zajedničkoj sjednici dvaju predsjedništva, SFRJ i CK SKJ, u martu 1979. godine, kojoj je presjedavo Tito, žestokoj kritici bili su podvrgnuti zaduženost u inozemstvu i investicije, jer je prijetila opasnost da privredu i zemlju dovedu u tešku situaciju.

Ali, praksa se nije izmijenila.

Za nerealan raspodjelu i negativnu bilansu krajnje je providno sakrivati se iza udruženog rada. Kad treba stvoriti materijalne pretpostavke udruženom radu, ekonomska politika ne može se opravdavati navodnom nemoći administrativnih mjera pri rješavanju tih problema, i isticati da to treba riješiti udruženi rad. Ako bi udruženi rad to mogao sve sam rješavati, možemo se zapitati zašto onda postoji skupštinski sistem, izvršni i upravni organi. Sistemske mjere ekonomske politike nisu dovoljne da bi se prevladalo stanje u kojem se društvo i društvene snage iscrpljujući vrte oko raspodjele a pri tom zanemaruju proizvodnju, produktivnost i racionalnost. Stara je istina da se nešto može dijeliti tek onda kada se to nešto proizvede, a u uslovima robne proizvodnje i ostvari posredstvom tržišta, pri čemu i optimalna raspodjela, kao objektivno dana, postaje značajna.

Na dohodak, njegovo stvaranje i raspodjelu utječu pojedini dijelovi udruženog rada, udruženi rad i društvo u cjelini. Kad govorimo o društvenim sredstvima za proizvodnju, treba napomenuti da svaki od njih ima i određenu

ulogu u društvenoj podjeli rada, pa samim tim u upravljanju dohotkom i vođenju ekonomske i druge politike. Planovi društveno-političkih zajednica, uključujući federaciju, trebaju polaziti od interesa radnih ljudi udruženog rada. Zajednički je interes racionalna globalna raspodjela nacionalnog dohotka, koja će omogućiti bolju podjelu rada, optimalne odnose između potrošnje i ostalih činilaca ekonomskog plana. Stabilnost privrednih tokova osigurava ekonomska politika svojim instrumentarijem, ali ona to često ne čini, čini loše ili propušta.

U globalnoj ekonomskoj politici i raspodjeli ima mnogo problema. Velike su disproporcije u društvenoj podjeli rada, u robno-novčanim odnosima, u platnoj bilansa. Međutim, nije problem u tome što sve nije optimalno riješeno, jer tako nikad ni neće biti. Problem je u tome što se te disproporcije u suvremenom društvu povećavaju i produbljuju krizu.

U Jugoslaviji, dakle, objektivno postoje i suprotnosti koje uzrokuju određene društvene sukobe. Ti se sukobi, na sadašnjem nivou razvoja ne mogu ni izbjeći. No, bitno je da se konkretnim društveno-političkim radom i svim mjerama ekonomske politike smanjuje mogućnost klasnom antagonizmu i sukobima, da se razrješavanjem suprotnosti odlučnije izgrađuje i usavršava demokratski sistem u kojem će se različiti interesi usklađivati što bezbolnije, što demokratskije.

Radnici u udruženom radu koji rade na društvenim sredstvima za proizvodnju nemaju međusobna prava i dužnosti, nego i svi zajedno imaju društvene obaveze da osiguraju radna mjesta onima koji još nisu zaposleni, tj. budućim mladim generacijama. To su objektivne suprotnosti koje same po sebi ne jamče da će svuda i svi proizvođači i kolektivi voditi računa o tim društvenim problemima i najuspješnije ih rješavati.

U Jugoslaviji se vodi borba između dva oblika u upravljanju društvenim sredstvima. Jedan je na području materijalne proizvodnje u kojoj radnici imaju veće mogućnosti da obavljaju ekonomske i političke funkcije u upravljanju dru-

štvenim sredstvima za proizvodnju. Ali, proširenom reprodukcijom još, uvijek velikim dijelom upravljaju druge, polito-birokratske i tehnokratske strukture. Na taj dio snažno utječu društveno-političke organizacije povezane s rukovodstvima banaka i drugih organizacija. To je onaj drugi oblik. U najprogresivnijoj društvenoj funkciji, u društvenoj i proširenoj reprodukciji, radnici iz neposredne proizvodnje imaju mali uticaj, ne dominira pravi interes radnika ni udruženog rada. To zadržava podvojenost u sistemu, što je osnova tehnokratsko-etatističkog monopola, otuđenja radnika i udruženog rada od velikog dijela društvenih sredstava, osnova smetnji pozitivnom socijalističkom razvoju.

Savez komunista ne sagledava realno svoju ulogu na tom području, često prepušta stvari stihiji i umnogome je privjesak državnog aparata. Stanje u proširenoj reprodukciji i njezin razvoj ozbiljan su izvor socijalnih i klasnih sukoba između radnika samoupravljača i tehnobirokracije. Uslijed takvog stanja u proširenoj reprodukciji jača državni kapital, naročito republički i pokrajinski, a razvijaju se i elementi grupnog vlasništva. Objektivno je to opasnost da se Savez komunista istisne iz političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, iz udruženog rada u kojem jedino može biti angažiran na ostvarivanju historijskog interesa radničke klase. Budući da su ljudi uvijek i u svim sistemima odlučujući činilac, jasno je da ni samoupravljanje samo po sebi ne može spontano riješiti postojeće probleme. Socijalistički samoupravni odnosi daju više mogućnosti radnim ljudima da postanu subjekt u društveno-političkom i ekonomskom životu. Suština toga je klasna, pa je bitno da je zastupljen i radničko-klasni interes.

Ono što je važno za historiju kad ocjenjujemo jedan sistem, nije u tome koliko je izgradio raznih spomenika ili kolika mu je bila stopa akumulacije, nego u prvom redu je li efikasno ekonomizirao društvenim radnim vremenom pa, prema tome kakvi su mu ekonomski i društveni rezultati. Velike spomenike gradili su prijašnji sistemi, kao što je i visoku prvobitnu akumulaciju na štetu radnih masa, naročito u svom početnom razvoju, postizao kapitalizam. Od te

analogije su poslije pobjede oktobarske revolucije pošli i opozicionari Lenjinovim stavovima, koji su akumulaciju smatrali ciljem a ne sredstvom za postizanje cilja. Stoga su negirali i ostale ekonomske zakone, a u ekonomiji suviše naglasili ulogu državnog aparata.

Postavljanje akumulacije kao cilja i visoke stope investicija povezano s ulogom državnog aparata u upravljanju privredom u prostoj i proširenoj reprodukciji bila je osnovica za prenamlašenu vlast države i njenog aparata. Zbog toga su se morale razviti i takve teorije koje su pravdale egzistenciju goleme državne birokracije, pa su onda i odnose proizvodnog i neproizvodnog rada postavili isto onako kao i nosioci vulgarne buržoaske političke ekonomije, s kojima nije raščistio samo Marks, nego i predstavnici klasične buržoaske političke ekonomije.

Klasici marksizma zastupali su pozicije da su prosta i proširena reprodukcija najprogresivnija društvena funkcija, pa da prema tome nosioci te najprogresivnije funkcije moraju biti proizvođači organizirani u svojim radnim kolektivima i drugim asocijacijama integrirano s naukom. Na tim pozicijama nije se insistiralo zbog nekih formalnih, nego u prvom redu suštinskih razloga. Ako je proširena reprodukcija u rukama najširih slojeva radnog naroda i pod njihovim utjecajem, ona će voditi računa o cjelini i njezin cilj neće biti samo reprodukcija određenih predmeta ili profita, nego i primjerena reprodukcija društvenih odnosa. U socijalizmu ona nužno treba biti takva da na najadekvatniji način i sa što manje napora proizvede upotrebne predmete, ali istodobno i da iskorjenjuje izrabljivanje i eksploataciju radnog čovjeka. Samo takva reprodukcija može biti uistinu socijalistička reprodukcija i najbolja garancija da će biti racionalna, da se rezultati akumulacije neće odraziti samo na povećanje određenih količina roba, njihovih asortimana i kvalitete, nego i na sniženje troškova proizvodnje. To znači da proširena reprodukcija, ako osigurava optimalne rezultate proizvodnje, nije nikakvo odricanje. No, ako ona ne postiže odgovarajuće proizvodne rezultate, onda se upropaštava dio nacionalnog dohotka i tada je to, zapravo,

odricanje ili pak zakidanje radnih ljudi koji stvaraju akumulaciju. Kada je proširena reprodukcija u rukama države, ona je u poziciji da svoj interes optimalnom raspodjelom osigurava tu svoju osnovnu funkciju, a da bi se ona obavljala potreban je preskup i neefikasan birokratski aparat. Zbog toga nije slučajno da su u Jugoslaviji investicije, često neracionalne, imale najbržu dinamiku rasta i usporedo s njima porast općih troškova upravljanja i sredstava za intervenciju u privredi.

Neka shvaćanja takvu poziciju državne uprave i drugih vanprivrednih organa u reprodukciji opravdaju potrebom za koncentracijom koju zahtijeva suvremeni razvoj proizvodnih snaga. Međutim, jugoslavenska praksa pokazuje da zahvaćanje sredstava privrede samo po sebi nije moglo riješiti taj problem. Na temelju statistike uočavamo čvrstu vezu između akumulacije izvan privrede s porastom izdataka za upravu, a istodobno neefikasnost takve vrste koncentracije. Oduzimanjem akumulacije od neposrednih proizvođača i prenošenjem ove važne društvene funkcije na državne organe, zapravo se stalno podržavaju najprogressivnije društvene funkcije, a to stvara i osnovnu suprotnost između udruženog rada s jedne i birokracije i tehnokracije s druge strane. Analogno takvoj podržavljenoj materijalnoj snazi nastaje i onaj drugi negativan činitelj koji utječe na voluntarizam u ekonomskoj politici i ignoriranje ekonomskih zakonitosti, uključujući i zakon vrijednosti, što izaziva niz neracionalnosti u ekonomiziranju društvenim sredstvima i uopće, radnim vremenom. Takvo se stanje u novije doba naročito očituje na nivou republika i pokrajina. To uzrokuje i deficitno financiranje, koje vrlo negativno utječe na primarnu raspodjelu, otežava proporcionalniji razvitak i reprodukciju te podržava neke državno-kapitalističke elemente u sistemu.

Državna, a donekle i partijska rukovodstva nedovoljno poštujući Ustav SFRJ i Program SKJ i dalje nameću velika zahvaćanja iz privrede kroz sekundarnu raspodjelu, čime se osiromašuje privreda u cjelini. Još se do kraja ne sagledavaju štetne posljedice državnog vlasništva na privređivanje

u cjelini, pogotovu njegove nedosljednosti u tretiranju robnog karaktera sredstava za proizvodnju, što umnogome otežava racionalno poslovanje. Jedan od presudnih uzroka neracionalnosti jugoslavenske privrede velikim je dijelom podržavljenje akumulacije, štampanje novca bez pokrića, podržavljenje ne samo dijela proširene nego i proste reprodukcije. Osim svega toga, raste i grupno vlasništvo, što još više otežava pozitivno djelovanje zakona vrijednosti u ekonomiziranju društveno-radnim vremenom. Nedostaje naučna primjena ekonomskih zakona u raspodjeli ukupnog društvenog rada. Sve to otežava da se dosljednije i stručnije postave određene proporcije raspodjele, jer je državni aparat, objektivno, u takvom položaju da ne mora uvijek voditi računa o što potpunijem materijalnom osiguranju svoje funkcije, pa da i akumulaciju ne promatra kao objektivno danu veličinu, nego je nerealno kvantificira podređujući je svojoj samovolji. Prema tome, u dosta slučajeva država ima samo funkciju preraspodjele, koja se reflektira na neekvivalentnu razmjenu i izaziva mnoge privredne i društvene teškoće. Tako se slabi glavna uloga akumulacije da investicije moraju pridonositi uvećavanju nacionalnog dohotka i takvih proizvodnih snaga koje osiguravaju dalji razvoj socijalističkih društvenih odnosa. To utječe i na položaj privrednih organizacija, koji kroz raspodjelu određuje i njihovo mjesto u investicijskoj potrošnji i učešće u ulaganju u osnovne fondove. Zbog toga se visoki i nerealni nivo investicija, povezan s centraliziranim sredstvima i investicijskim odlukama donijetim izvan privrede, nužno sukobljava s potrebom da se poveća efikasnost investicija i osigura racionalniji, ekonomičan izbor ulaganja.

Na tome se temelje i one podjele uloge u proširenoj reprodukciji između političko-teritorijalnih jedinica, osim federacije koja je toga oslobođena. Proširena reprodukcija zadržana je za političko-teritorijalne jedinice, a OUR-ima je ostavljeno da budu nosioci sredstava za zamjenu, djelomično uklanjanje uskih grla, za modernizaciju i racionalizaciju. Međutim, u praksi privrednim organizacijama ne ostaje mogućnosti ni za prostu reprodukciju. Takav način

investiranja i ekonomska politika u cjelini nisu mogli riješiti ni probleme u vezi s iskorištavanjem kapaciteta, ni specijalizaciju, a još manje racionalno investiranje. Ono je uglavnom i uzrok zaostajanja Jugoslavije u tehnološkom razvoju, zapravo što se organizacije udruženog rada nisu dovoljno ekonomski osposobile da izgrađuju kompletne pogone i objekte visokog tehničkog stupnja.

Takvom raspodjelom sredstava za investiranje privreda postaje ovisna o kreditorima i bankama. Kreditori u postojećim uvjetima preuzimaju funkciju društveno-političkih zajednica i u krajnjoj liniji ne snose neposrednu odgovornost za neefikasan utrošak sredstava. Nedostatak takve odgovornosti nije u tim uvjetima mogao nadomjestiti postojeći privredni mehanizam. Podržavljena društvena akumulacija, dakle, ne može osigurati adekvatne kriterije ekonomskog verificiranja investicijskih programa. Ti kriteriji ni ne mogu biti efikasniji kada ih provjerava, objektivno, nezainteresirani posrednik u ovom slučaju banka koja je za račun društvenih fondova obavljala ove poslove. Sve je to uzrokovalo velika zaduživanja i gomilanje sredstava u neproduktivnim investicijama.

Najnegativnije posljedice birokratskog odnosa prema investicijskoj politici bile su u tome što su odluke zasnovane na takvom odnosu presudno utjecale na privrednu politiku u cjelini. Baš takav sistem podržavljenih sredstava izvan privrede i njihovo distribuiranje prisiljavalo je poduzeća da svoje programe prilagođavaju, pa ponekad i napuštaju u korist onih koji osiguravaju manji efekat, ali omogućavaju da se dobiju investicijska sredstva i da se na osnovi njih nešto, makar i minimalno, učini. Tako stvoreni odnosi izazvali su i niz drugih pojava koje se ogledaju u tehnološki slabim rješenjima.

Uslijed velike zaduženosti privrede otplata anuiteta i drugi društveni doprinosi postaje jedan od teških problema ne samo pojedinih radnih organizacija, nego i čitavih grupacija. Sve je to toliko opteretilo organizacije udruženog rada da su mnogima iscrple i minimalna sredstva za sitnije racionalizacije, popravke, dopune. Takvo kratkoročno sa-

gledavanje i prilagođavanje trenutnim interesima kroz zaduživanje izazvalo je niz novih problema u daljoj preraspodjeli, ponovo na štetu organizacija udruženog rada, sve većim novim zahvaćanjem sredstava iz privrede. Posljedica toga je neracionalno zaduživanje zemlje u inozemstvu, što se negativno odrazilo na opća ekonomska i socijalna kretanja i uzrokovalo razne devijacije. Povećavana je i inflacija, koja ne samo da djeluje razarajuće na opće stanje u privredi, nego i u čitavom društvu.

Samoupravljanje za nekoliko desetljeća svoje izgradnje nije, dakako, moglo dostići perfekciju. U jugoslavenskom društvu razvoj samoupravljanja pratilo je i prati niz negativnih pojava. U toku je najkritičnija faza u historiji samoupravljanja. Organizirane socijalističke snage društva nisu se dovoljno akciono i politički osposobile za ostvarivanje ekonomskih i političkih ciljeva sadašnje faze revolucije i za uspješnije suprotstavljanje protivničkim snagama koje, ako im se popušta, mogu počinjati sve veće teškoće, poticati određene krizne elemente, pogotovo kada je situacija u svijetu teža i kada se unutrašnje i vanjske antisocijalističke snage međusobno više povezuju.

Razvoj proizvodnih snaga, suvremena tehnologija i različiti veliki sistemi nužno traže integraciju društvene akumulacije i udruženog rada. Decentralizacija državnog kapitala dala je značajne rezultate – poticala je stvaralačku inicijativu, poslovnost, afirmaciju samoupravljanja pa i time do određenog nivoa razvila poslovnost udruženog rada, ali ne i dovoljnu integraciju. Budući da integraciju nisu omogućili samoupravni mehanizmi pod prinudom zakona vrijednosti nju je provodio bankarski aparat preko direkcije velikih poduzeća i sistema povezan s društveno-političkim organizacijama u općinama, republikama i pokrajinama i u njihovim okvirima. To jača lokalni, republički i pokrajinski etatizam i partikularizam, koji bi u samoupravljanju bez veze s državnim aparatom i drugim karikama u političkom sistemu teško mogli opstati.

Stalna je opasnost da Savez komunista potpuno izgubi osjetljivost na antisamoupravne tendencije kao osnove na-

cionalizma, posebno u Savezu komunista. Nije najveći problem u tome što još ima koncentracija kapitala preko banaka i veze državnog aparata s njim, što samoupravni sistem još nije na potrebnom nivou. Problem je u tome što se stalno proširuje prostor za djelovanje antisamoupravnih snaga i što negativan trend u razvoju društva dugo traje. Ako Savez komunista prevlada taj trend, u prvom redu svoj oportunizam, održat će i ojačati vodeću ulogu u daljem razvoju revolucije.

Samoupravljanje samo po sebi sa svim svojim obrambenim mehanizmima, na relativno niskom nivou razvijenosti proizvodnih snaga, u uvjetima robne proizvodnje, tržišta i njihovih zakonitosti još ne garantira ni pravdu u nagrađivanju ni integritet društvenih sredstava. Naprotiv, prisutni su i dugo će biti prisutni neradni dohodak, prisvajanje društvenog dohodka mimo rada, zanemarivanje solidarnosti i druge asocijalne pojave. Sama pobjeda revolucije i uspješna izgradnja socijalizma, ne isključuju sebičnjačke težnje pojedinaca, grupa i širih zajednica da se, ako se može, živi na tuđi račun i bez dovoljno osjećaja za solidarnost.

Ulaženje u borbu sa stranom ideologijom i praksom ne ide lako, jer su ta ideologija i praksa prisutni u Savezu komunista. Koliko će ta borba biti uspješna ovisit će u prvom redu o tome hoće li organizirane socijalističke snage davati pravodobno i prave odgovore na tekuće i dugoročno rješavanje ekonomskih, političkih, idejnih, kulturnih i drugih problema; odgovore tko će, kako i do kada ostvariti utvrđene programe.

Uslijed nedovoljno razvijenih proizvodnih snaga i društvenih odnosa javlja se mnogo činilaca koji omogućuju da se odstupa od nagrade prema radu i ostvarivanja dohotka mimo rada. Zbog toga sve više pojedinaca i grupa stvara dohodak koji sadrži i rentu i tržišne uvjete s elementima eksploatacije. Proizvodni i kreativni rad nisu adekvatno materijalno i društveno vrednovani, zbog čega nastaju velike razlike u osobnim dohocima gdje je izraženo prisvajanje tuđeg rada. To je ozbiljan uzrok društvenih sukoba

koji ponekad imaju i oštre klasne karakteristike. Golem je problem kako dio društvenog dohotka koji je rezultat različitih tržišnih i drugih uvjeta i pogodnosti usmjeriti ka akumulaciji i istaknuti povećanu odgovornost onih koji njime upravljaju da moraju imati na umu društveni karakter i tog dijela dohotka i svoje društvene obaveze. Na taj će se način djelovati i na uvjete privređivanja, iako oni nikada neće biti izjednačeni.

U socijalističkom samoupravnom društvu nitko zapravo ne bi mogao suvereno, bez odgovornosti za druge ljude i sistem, raspolagati dohotkom. Jednako tako apsolutne slobode ne može biti ni kad se radi o prisvajanju ličnog dohotka, a najmanje kada je on rezultat tržišnih i drugih povoljnosti. Naime, ni takav nije isključivao utjecaj individualnog kvantuuma pojedinačnog rada. Potrebna su preciznija društvena mjerila i kriteriji za optimalnu raspodjelu dohotka unutar društva. Društvo treba različitim mjerama i akcijama utjecati na mjerila raspodjele unutar organizacije udruženog rada i među granama, između fizičkog i umnog rada. U praksi ima mnogo primjera da pojedinci i kolektivi dobro privređuju, da čak i na štetu ličnog dohotka ulažu značajna sredstva u razvoj, ali ima i onih koji su malo izdvajali za akumulaciju, a znatno više za osobni i društveni standard. To znači da sam sistem nije mogao riješiti te probleme.

Ima i elemanata eksploatacije unutar radničke klase, jedni radnici eksploatiraju druge, što negativno utječe na njezino jedinstvo. To je osnova na kojoj se i dijelovi radništva mogu pridobiti za neke antisocijalističke aktivnosti, da podrže vlastitu birokraciju i tehnokraciju na štetu vlastitih klasnih interesa. Utječe to također na smanjenje sredstava akumulacije kojim raspolažu radne organizacije. Marksizam ni u raspodjeli dohotka ne priznaje samovolju. No, sistem još nije osposobljen da probleme raspodjele uspješno rješava, što šteti samoupravljanju. Problem je u tome kako samoupravljanjem postići da se u udruženom radu funkcija dohotka solidarno utvrđuje objektivnim mjerilima u njegovoj raspodjeli.

U različitim društvenim sistemima i nivoima njegovog razvoja postoje razlike između umnog i fizičkog rada. U nerazvijenim zemljama, pa i u pojedinim područjima tih zemalja, te se razlike relativno smanjuju razvojem proizvodnih snaga. Na razlike između umnog i fizičkog rada utječu deficitarnost i suficitarnost određenih profila radne snage, njihova teritorijalizacija i niz drugih činilaca. Te i takve probleme nije moguće izbjeći, ali moguće ih je riješiti boljim vrednovanjem proizvodnog i kreativnog rada te, u određenoj mjeri destimuliranjem izvanprivrede uopće, a posebno administrativnog rada. Na taj se način utječe i na školstvo, jer je stvorena ozbiljna disproporcija između strukture školovanih kadrova i potreba privrede i društva. To se dvostruko negativno, materijalno i društveno odražava. Ne iskorištavaju se privredni i ljudski potencijali, a dio mladih ljudi nije zadovoljan zbog malih mogućnosti zapošljavanja. To se negativno odražava na društvenu stabilnost u cjelini i osnova je socijalne napetosti u dijelu omladine što se često izražava kroz različite oblike nacionalizma, ultraljevičarenja i sl.

Robna proizvodnja i tržište izazvali su različite idejne, političke i ekonomske kontroverze u socijalizmu. Mnoge zemlje koje su počele izgrađivati socijalizam »naslijedile« su slabu materijalnu osnovu svog nerazvijenog kapitalizma. Ratom i revolucijom, razaranjem, uvjetovano je siromaštvo, a ono je opet uvjetovalo ratni komunizam i egalitarizam. Državno vlasništvo i razvoj etatizma još više su otežavali situaciju. Tome su pogodovali i postojeći elementi klasnog društva, koji su prateća neminovnost u prelaznom razdoblju. Robna proizvodnja i tržište mogu služiti i služiti racionalnosti i produktivnosti, pa su one i bitne za socijalističko društvo, za optimalniju podjelu rada i razmještaj proizvodnih snaga, za udruživanje rada i sredstava u borbi protiv zatvorenosti, monopola i siromaštva roba na tržištu. Robna proizvodnja i tržište, bez obzira na različita ograničenja, postoje gotovo u svim socijalističkim zemljama. U Jugoslaviji oni postoje od prvog dana socijalističke izgradnje.

Shvaćanje mjesta i uloge tržišta i tržišnih mehanizama osnovno je pitanje o kojem ovisi i orijentacija u vođenju ekonomske politike. Činjenica je da uloga tržišta u socijalističkim zemljama još nije afirmirana i da se zakonima robne proizvodnje do sada nije posvećivalo dovoljno pažnje.

Uloga tržišta i danas se često teorijski negira sa stano-
višta kritike njegove anarhičnosti iz razdoblja liberalnog kapitalizma kad je dominirao sitni robni proizvođač i kad je tržišni mehanizam uzrokovao poznate cikličke krize.

Budući da se birokratsko administrativnim metodama nije moglo riješiti pitanje optimalne raspodjele društvenog rada, kao što se ono nije moglo riješiti ni u razdoblju liberalnog kapitalizma, nosioci koncepcije etatističkog sistema privređivanja proglasili su za zakon socijalizma da kupovna potražnja treba ići ispred ponude. Suprotstavljajući se na taj način robnim zakonima »kapitalističke proizvodnje« nosioci tih koncepcija u postojećim objektivnim uvjetima poricali su značenje tržišta za socijalističke društvene odnose kritizirajući i ne priznajući zakon vrijednosti kao kategoriju proste robne proizvodnje. Tako su zapravo negirali i naučne rezultate marksizma. U tom osnovnom pitanju uočavamo sličnost između staljinističke i vulgarne buržoaske ekonomije, jer su i ovdje zanemarene one bitne funkcije zakona vrijednosti koje su opće i zajedničke u svim sistemima gdje god i dok god postoji robna proizvodnja. I za jugoslavenski sistem se kao značenje ističu dvije funkcije, koje treba naučno sagledavati i kojima se treba koristiti u planskoj privredi: ekonomiziranje društvenim radnim vremenom i nužnost planske raspodjele društvenog rada u određenim proporcijama.

Funkcija zakona vrijednosti, prema Marksu, u raspodjeli društvenog rada i ekonomiziranju društvenim radnim vremenom osnovna je funkcija u robnoj proizvodnji. Štoviše, Marx ističe da je ta funkcija bitna za razdoblje robne proizvodnje te da će se zadržati u razvijenom socijalizmu. Bitno je da se ona u socijalizmu svjesno i planski iskoristi, a baš je zbog toga Marxova teorija vrijednosti vrlo značajna u političkoj ekonomiji socijalizma.

U razdoblju robnonovčanih odnosa zakon vrijednosti poticao je i potiče povećanje produktivnosti rada. Produktivnost rada je princip »ekonomije vremena«, a smatra da to »ostaje prvi ekonomski zakon i u socijalističkom sistemu«. U tom smislu je ta progresivna funkcija zakona vrijednosti pokretač stalnog porasta produktivnosti rada u svim društveno-ekonomskim formacijama. Princip ekonomiziranja vremenom postao je zakon i prije robnonovčanih odnosa u naturalnoj privredi. Iako u naturalnoj privredi nema roba pa ni zakona vrijednosti, ipak su i tu, smatra Marx, »sadržane bitne odredbe vrednosti« (Karl Marx, Kapital I, Kultura, Beograd, stranica 4), jer »u svim društvenim stanjima, iako ne podjednako na različitim stupnjevima razvitka, moralo je ljude interesovati koliko radnog vremena staje proizvodnja životnih namirnica«. (Karl Marx, Kapital I, Kultura, Beograd, 1947, stranica 36).

Svjesni osnovnih funkcija zakona vrijednosti moramo naročitu pažnju posvetiti tim postavkama i onda kada se govori o robnoj proizvodnji u Jugoslaviji. Pogrešni su stavovi prema kojima se kad je riječ o proizvodnji govori o dobrima, a ne o robi. Ako je riječ o ukidanju robne proizvodnje u dalekoj komunističkoj budućnosti, onda to ne znači preimenovanje robe u dobra, nego u prvom redu osnovu za analizu materijalnih mjesta i pretpostavki za oslobađanje radne snage od nekih bitnih svojstava robe. To se može postići ako se dosljednije razvije sistem koji će omogućiti da neposredni proizvođači i radni ljudi budu nosioci procesa društvene reprodukcije i da njihovo upravljanje ima materijalnu bazu.

Marxovo najtemeljitije naučno djelo »Kapital« jest nastavak ili pak sinteza naučnih dostignuća do njegova doba u oblasti političke ekonomije i ekonomskih odnosa, pa se prema tome na temelju njega mogu analizirati jugoslavensko tržište i druga pitanja u jugoslavenskoj ekonomici, kao što su odgovarajuća naučna djela osnova za analizu na drugim područjima. Marx naravno nije izradio i nije mogao izraditi razne tehnike i analize kakvima se danas služimo,

ali i one se mogu pravilno iskoristiti jedino ako se oslanjamo na marksističku naučnu metodu. Rane staljinističke forme i formule, kao i neke u buržoaskoj ekonomiji, nastoje prikriti problem eksploatacije i time zaustavljaju napredak.

U vezi s tim bitan je odnos prema novcu, koji gotovo u cjelini determiniraju utjecaji starog stanja. Mora se, međutim, poći od toga da je novac u suštini simbol opredmećenja društveno potrebnog rada, da je on mjerilo vrijednosti. U tome se ništa nije izmijenilo u odnosu prema Marxovoj postavci. No, jugoslavenski privredni planovi nisu uvijek bili dosljedni, pa se i dešava da, između ostalih razloga, cijene stalno rastu zbog neadekvatne količine novca u prometu. U ekonomskoj je politici učinjeno niz grešaka zbog nepravilno shvaćene uloge novca. Još se i danas u društvenu reprodukciju ubacuju, i to ne uvijek kontrolirano, novi veliki iznosi novca. Pri tome se zaboravlja da Marxova formula $\frac{K_v X_p}{V}$ ne znači prostu količinu novca, nego potrebnu količinu novca te da je prema Marxu količina novca pretpostavka za količinu društveno potrebnog rada. To znači da bi i u sistemu planiranja i načinu usklađivanja potrebnih količina novca i novčanih emisija ekonomska politika trebala biti dosljednija kako bi se spriječilo štampanje novca bez robnog pokrića.

Zakoni robne proizvodnje upozoravaju na to da je prije potrebno raspodijeliti društveni rad u proporcijama koje se ne mogu ukinuti određenim načinom društvene proizvodnje – one, naime, mogu samo u datim uvjetima promijeniti svoj javni oblik. To istodobno ne znači da se negira utjecaj ekonomske politike na društvenu podjelu rada, nego naprotiv upozorava na to da se ona mora zakonomjerno odvijati u određenim proporcijama. Ekonomska politika polazeći od zakona vrijednosti omogućuje da se i materijalnim i institucionalnim mjerama utječe na optimalnost raspodjele društvenog rada između pojedinih regiona, grana te oblasti proizvodnje i usluga. To je ono što do sada nije potpuno uspješno riješio ni kapitalizam ni birokratsko-etatički soci-

jalizam, a socijalizam to mora riješiti. Da se prevlada eksploatacija potrebno je prevladati osnovnu suprotnost – razvijeni-nerazvijeni, bogati i siromašni. Zbog toga zakon vrijednosti u socijalizmu ne treba miješati s tržišnom stihijom, naročito ne s onom iz razdoblja liberalnog kapitalizma. Apolutna sloboda tržišta bez utjecaja države i njezinih organa nije vladala ni u liberalnom kapitalizmu, jer je država u funkciji fiskusa uzimala znatna materijalna sredstva za izdržavanje svoga aparata, za javne radove i sl, a pogotovo ne danas u doba monopola, državog kapitalizma, međunarodnih integracijskih grupacija i slično. No, važno je uočiti da tu ne može biti samovolje te da je raspodjela objektivno dana, da se mora obavljati u skladu s ekonomskim zakonima.

Prema tome, sloboda tržišta i slobodno djelovanje tržišnih zakona jesu uvjetni i relativni. Zato se u jugoslavenskim uvjetima ne mogu prihvatiti ona rješenja koja pretendiraju na administrativno kreiranje »pravične« cijene ili jednake uvjete za sve grane, što bi pretpostavljalo (idealnu) raspodjelu društvenog rada između grana i djelatnosti privrede. Na dostignutom stupnju privrednog razvoja poznate su karakteristike jugoslavenskog tržišta: materijalne neusklađenosti u odnosima ponude i potražnje, organizacijska nepovezanost i nedograđenost tržišta, nedovoljnost trgovinske mreže, lokalističke i monopolističke pojave te još mnogo deformiteta, koji su stalno prisutni činioci. Međutim, donositi na temelju toga zaključke koji negiraju tržište i tržišne zakonitosti značilo bi negirati osnovne postavke robne proizvodnje i proglašavati robu dobrom, što znači priznati joj upotrebnu vrijednost, a negirati prometnu.

Baš zbog tih razloga ističe se uloga zakona vrijednosti i na osnovi njega izrađenog plana te zalaganje za optimalnu podjelu društvenog rada. Samo onda kada bi ta podjela društvenog rada bila potpuna, poklopile bi se cijene s vrijednošću u svakom konkretnom slučaju. Međutim, na temelju analize jugoslavenske prakse prema Marxovoj metodi možemo zaključiti da u jugoslavenskoj ekonomici takvog idealnog poklapanja danas nema te da su odstu-

panja zapravo pravilo. Zbog toga i nije moguće postaviti pravične i jednake uvjete.

Taj problem postaje još složeniji kada je riječ o ekonomskim odnosima s inozemstvom i o svjetskom tržištu. On je kompliciran i stoga što su i svjetske cijene statističko-matematičke veličine, u pravilu su različite od zemlje do zemlje i od artikla do artikla. Ta odstupanja su golema čak i kod burzovnih artikala. Zbog toga nije moguće na jugoslavenske uvjete mehanički prenositi svjetske cijene, što ne znači da ne treba proučavati problem svjetskog tržišta i cijena naprotiv i time se koristiti u ekonomskoj politici, naročito kad je riječ o primarnoj i sekundarnoj raspodjeli.

Jugoslavensko tržište može, kako je to postavljeno i u Programu SKJ, biti relativno slobodno u tom smislu da samo ubrzava i potiče optimalnu raspodjelu društvenog rada, a da pomoću planskih i drugih institucionalnih mjera te materijalnih intervencija ublaži anarhične i krizne pojave.

Ne treba zaboravljati da se danas svjetskim cijenama smatraju cijene koje diktiraju najrazvijenije kapitalističke zemlje. Međutim, čak i među zemljama istog sistema cijene nisu slučajno različite, jer su još izraz živog i opredmećenog rada, u krajnjoj liniji izraz produktivnosti rada i nivoa dohotka. Ne treba zaboraviti ni razne izvanekonomske deformacije u pojedinim zemljama i na svjetskom tržištu, uključujući i monetarnu, carinsku politiku koju mnoge zemlje različito primjenjuju, a također djeluje i stihija.

To znači da se ne može cijenama rješavati ono što nije izraz produktivnog rada, jer to ne može dati ni količinu robe ni veću produktivnost. Količina roba ostaje rezultat produktivnosti rada i nivoa proizvodnih snaga u određenoj zemlji. Zbog toga su redovito cijene veće u razvijenim zemljama, nego u nerazvijenim. To Marx ističe i u vezi s cijenama poljoprivrednih proizvoda: »Novčana cijena poljoprivrednog proizvoda može lako biti viša u zemljama kapitalističke proizvodnje nego u nerazvijenim zemljama, iako on, u stvari, staje manje rada. On sadrži »veću sumu« neposrednog minulog rada, ali taj minuli rad ne košta ništa.

Proizvod bi bio jeftiniji kad se ne bi umešale razlike u prirodnoj plodnosti. Time bi se mogle objasniti i više novčane cene najamnine.« (Karl Marx: *Teorija o višku vrijednosti*, knjiga II, stranica 512).

Iz toga proizlazi da je u jugoslavenskim uvjetima za skladnije odnose u cijenama i optimalan utjecaj na društvenu podjelu rada bitno drugačije rasporediti dohodak, u prvom redu između poduzeća i društveno-političkih zajednica, između određenih oblika potrošnje, djelomice i na materijalne i devizne rezerve za intervencije na tržištu.

VII.

Raspored društvenih snaga u Jugoslaviji te mjesto i uloga Saveza komunista

Oružana revolucija i poslijeratna izgradnja donijele su novoj, socijalističkoj Jugoslaviji značajne društveno-ekonomske, socijalne, političke i kulturne promjene, iz temelja izmijenile raspored društvenih i političkih snaga.

Prije drugog svjetskog rata dominirala je buržoazija kao klasa držeći ekonomsku i političku vlast. Eksploatirala je obespravljene radne ljude, naročito radnike i seljake, pa i inteligenciju, koja je također držana u namamnom odnosu. razvijala je vjersku i nacionalnu netrpeljivost. Sve je to kulminiralo u ratu koji je nametnuo fašistički okupator. Bezbrojne suprotnosti, idejni i politički sukobi i podjele, progoni i genocid, pridonijeli su vrlo izraženoj diferencijaciji. Boriti se protiv narastajućeg zla nad čovjekom, nije bilo samo politički značajno, nego je bilo i duboko ljudski. Rezultatima narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u ratu i u poslijeratnoj izgradnji, potpuno se izmijenio raspored klasnih, društvenih i političkih snaga u korist radničke klase, seljaštva i inteligencije, u korist nacionalne slobode, ravnopravnosti, vjerske tolerancije i uopće humanizma. Politička moć buržoazije skršena je i ona je materijalno izvlašćena.

I unatoč postignutim rezultatima u ukupnoj socijalističkoj izgradnji u jugoslavenskom društvu postoje razne suprotnosti nalik na prijašnje. Suprotnosti su se istina znatno smanjile ali se javljaju u drugim oblicima i sadržajima. Kroz njih se oslikava činjenica da je jugoslavensko društvo i dalje klasno, da je višenacionalno, višekonfesi-

onalno, teističko i ateističko, da i dalje postoje velike disproporcije u ekonomskoj razvijenosti pojedinih dijelova Jugoslavije. Dok god budu postojale klase, bit će i različitih klasnih suprotnosti; dok će biti nacija, bit će i problema u međunacionalnim odnosima. Historijski interes radničke klase jest da gradeći besklasno društvo prevlada suprotnosti karakteristične za klasna društva. Oni koji to ne shvaćaju i idealiziraju društvo, nisu sposobni da uspješno djeluju, da ga mijenjaju. Oduševljavaju se postignutim rezultatima, i zapadaju u euforiju, a zbog težih neuspjeha postaju apatični. Zbunjuju ih mnoge teškoće i problemi. Iako stara buržoazija više ne sudjeluje u politici i ekonomiji i nije više ozbiljan društveni i politički činilac, javljaju se novi nosioci njezine ideologije. To su branioци i zagovornici buržoaskog vlasništva i eksploatorskoga sistema, što se manifestira u težnji za nacionalnim hegemonizmom, separatizmom, tehno-menadžerstvom. Te ideje još pogodno tlo nalaze u relativnoj nerazvijenosti društva i njegovim socijalnim, nacionalnim, kulturnim i drugim neusklađenostima, a podržavaju ih i određeni inozemni krugovi. Potiču ih elementi privatnog, grupnog i državnog vlasništva, nerazvijeni demokratski odnosi. Pogoduje tome i liberalizam koji u malograđanskom stilu skida odgovornost za razvoj društva, kao i tehnokratizam koji teži za svojom vladavinom. Ta u osnovi malograđanska stihija obuzima sve one koji ne vide perspektivu u socijalizmu, one kojima su zagospodarili egoistični interesi, koji nisu povezani s društvenim procesima samoupravnog socijalističkog razvoja, a ponekad i pojedine revolucionare.

Staljinizam je također pridonio da i neki bivši komunisti izgube vjeru u socijalizam i izlaz traže u kapitalizmu, kao što i razni neostaljinisti uslijed različitih klasnih i drugih suprotnosti u društvu smatraju da je rješenje državni socijalizam i neostaljinizam.

Iako je novi raspored klasnih i društvenih snaga u korist socijalizma, iako su revolucija, socijalizam u Jugoslaviji postigli značajne rezultate, oni nisu mogli likvidirati i sve ostatke kontrarevolucije, niti su mogli promijeniti sve uv-

jete za reproduciranje reakcionarnih snaga. Sve političke antisocijalističke snage nisu i ne mogu biti lako savladane, jer se i one reproduciraju, nastojeći iskoristiti svaku šansu, naročito kad se javljaju teškoće u društvu, a organizirane socijalističke snage nisu uvijek sposobne da ih na vrijeme otklone. Oni se zbog toga koriste svakom prilikom da se pojave na političkoj sceni. Upuštaju se i u razne kriminalne akte, uključujući i terorizam, što na određen način podržavaju i različiti reakcionarni krugovi u inozemstvu. Sve to upozorava da se jugoslavensko socijalističko društvo i njegove društveno-političke organizacije u razvoju revolucije nalaze i na fronti borbe s klasnim neprijateljem. Klasna se borba često prebacuje na nacionalni teren potiču se nacionalni sukobi čiji je cilj hegemonizam i separatizam. To je jedan od snažnih oblika djelovanja klasnog neprijatelja. Iskustvo podučava da je najuspješnija borba protiv klasnog neprijatelja razvoj revolucije, izgradnja socijalizma na osnovama samoupravljanja, prevladanje eksploatacije, oslobađanje radnog čovjeka koji postaje demokratski subjekt revolucije. Taj bitan preduvjet nacionalne ravnopravnosti i humanih odnosa u društvu osnova je za stabilnost društva, za uspješno djelovanje organiziranih subjektivnih snaga.

Protivnici jugoslavenskog sistema često kritiziraju socijalizam s ultralijeve pozicije, iako su u suštini na pozicijama desnice. Parole su preuzeli od nacionalizma, blokove orijentacije i informbirovdštine.

Savez komunista polazeći od svog Programa, aktivno djelujući i okupljajući ljude u izgradnji socijalizma, u razvoju socijalističkih društvenih odnosa, treba biti svjestan da se socijalističko društvo mora braniti i mjerama vlasti da bi spriječilo kriminalne kontrarevolucionarne djelatnosti. Savez komunista Jugoslavije ne bi smjele zbunjivati različite kampanje koje pokreće klasni neprijatelj iz inozemstva oslanjajući se na grupe istomišljenika unutar zemlje pod parolom demokracije i ljudskih prava. Često kampanje vode baš najreakcionarnije imperijalističke snage koje ugrožavaju i prava i slobode građana u vlastitoj zemlji, po-

tiču rasizam i genocid. Neki zapadno-evropski ideolozi i političari koji čitav svijet podučavaju o ljudskim slobodama i pravima, drugačije se ponašaju u svojoj zemlji, a pogotovo u svijetu. Organiziraju državni terorizam i sudjeluju u njemu, razvijaju neravnopravnost ljudi i naroda, eksploatiraju direktno i posredstvom svjetskog tržišta i nisu spremne ozbiljnije pomoći da se riješi danas goruće svjetsko pitanje – odnos između razvijenih i nerazvijenih.

Socijalističke organizirane snage ne bi smjele zaboravljati da je jugoslavensko socijalističko društvo stvoreno u okrutnoj oružanoj antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi i teškoj poslijeratnoj antistaljinističkoj, stalno pod pritiskom raznih snaga iz zemlje i inozemstva. Stoga će se ono i dalje štiti Ustavom, dozvoljenim mjerama i sredstvima dok god samoupravljanje konačno ne pobijedi, dok god se ne usavrši vlast radničke klase i radnih ljudi, za pravo, dok god u međunarodnim odnosima detant ne postane univerzalan, dok ne zavlada miroljubiva koegzistencija između zemalja različitih društvenih uređenja, dok ne iščeznu sila i nametanje bilo čijeg sistema drugom i dok ravnopravnost ne zavlada među državama, narodima i ljudima. Dosljednost u razvijanju socijalističkog, humanog, samoupravnog društva najjača je platforma u borbi protiv neprijatelja socijalizma. Pri tome je za Savez komunista i druge svjesne socijalističke i organizirane snage bitno polaze li od analize društvenih zakonitosti, od postojećih uvjeta, djeluju li polazeći od historijskog interesa radničke klase, od ukidanja eksploatacije i prevladavanja klasnih razlika.

Jugoslavenska praksa, i ne samo ona, pokazala je da je stagnacija najopasnija za razvoj socijalizma. Stagnacija zaoštava različite društvene suprotnosti – klasne, nacionalne, regionalne, zaoštava odnose između privrede i vanprivrede, između razvijenih i nerazvijenih, između društvenog i privatnog, zaposlenih i nezaposlenih. A sve to zatamnjuje socijalističku perspektivu.

Stvaralačko-kritička kvalifikacija aktualnih društvenih tokova pretpostavka je za uspješno i konstruktivno usmje-

ravanje djelatnosti Saveza komunista i drugih organiziranih socijalističkih snaga u razrješavanju društvenih, klasnih, političkih, ekonomskih i kulturnih problema. I obratno, njihova pogrešna kvalifikacija usmjerava te snage da rasipaju energiju bez odgovarajućih rezultata. Jednako je tako važno da se kratkoročni zadaci što uspješnije rješavaju u sklopu dugoročnih zadataka u ostvarivanju historijskog interesa radničke klase i socijalizma. Ako se ne razlikuju tekući od dugoročnih zadataka, to istodobno može biti opravdanje različitim snagama za nerad ili negiranje rezultata ili pak za jedno i za drugo. To više kad je riječ o dugoročnim ciljevima koji se postižu kroz čitavu epohu. Postoji, tako, i običaj da se nihilistički »konstatira« kako od oslobođenja do danas, ili između dvaju kongresa Saveza komunista, ništa nije riješeno, da su zanemareni rezultati u ostvarivanju kratkoročnih zadataka, koji se ne mogu odvojiti od zadataka epohe. Oba su pristupa pogrešna, demobilizatorska. Za razliku od njih, za Savez komunista je bitno da rješavajući tekuće, dnevne probleme, stvarno otvara socijalističku perspektivu. I ono što razlikuje Savez komunista i ostale organizirane socijalističke snage od antisocijalističkih i antikomunističkih elemenata jest način na koji uočavaju i ističu probleme, kako ih kvalificiraju i rješavaju. Nije teško primijetiti da je Savez komunista ispravno definirao društvene probleme i utvrdio smjerove njihova rješavanja, ali i da se ti zadaci presporo ostvaruju. Za razliku od građanskih, dogmatskih i onih kritičara koji te probleme žele riješiti na građanske ili državnobirokratske načine, samo Savez komunista svojim daljim upornim razvojem društvenog vlasništva i samoupravljanja radnih ljudi može ostvariti socijalističku perspektivu.

Akti nove, revolucionarne vlasti o izvlaćenju buržoazije ostvareni su kažnjavanjem te buržoazije zbog suradnje s okupatorom, zatim s pomoći dviju nacionalizacija i agrarnom reformom nisu bili posljednji samostalni akti države. Naprotiv, jedno su vrijeme na temelju nacionalizacije, područjavanja, podržavljenja buržoaskog vlasništva jačali država i njezin aparat, istina u službi revolucije, ali

istodobno i uz opasnost da na nekim točkama oslabi, spregne, sputava širinu revolucije. Iako su ti akti u početku dali značajne materijalne i društvene rezultate i tako imali svoje opravdanje, poslije se prišlo »razbijanju« tako ojačane države podruštvljenjem državnog vlasništva i otvaranjem procesa podruštvljavanja raznih državnih funkcija, procesa odumiranja države. Umjesto diktature otuđenog birokratskog aparata razvijana je samoupravna osnovica diktature proletarijata, radničke klase i drugih radnih ljudi, otvoren je proces afirmacije historijskog interesa radničke klase na prevladavanju eksploatacije.

I dalje nije riješen problem suprotnosti između umnog i fizičkog rada. To je problem čitave epohe, koji socijalizam mora razriješiti. Prije revolucije fizički je rad redovito bio vrlo težak, obavljao se u izuzetno lošim i krajnje iscrpljujućim uvjetima, a bio je vrlo loše nagrađen. »Vlasnici« toga rada većinom su bili polupismeni i nepismeni radnici, poluseljaci, isključivo u najamnom položaju, obespravljeni. Manjina visokokvalificiranih radnika bila je u nešto povoljnijem položaju, iako su i oni bili najamnici, to znači obespravljeni.

Mirovinsko osiguranje do revolucije nije postojalo za radnike. U socijalističkoj Jugoslaviji ubrzo su pokrenute krupne socijalne promjene, i to ne samo strukturalne. U prvom se redu naglo povećavao broj radnika zaposlenih u državnom odnosno društvenom sektoru privrede i u izvanprivrednim strukturama. Za sve je uvedeno zdravstveno i mirovinsko osiguranje. Uvedeno je radničko i društveno upravljanje, položaj radnika bitno se društveno i ekonomski poboljšava. Opća i stručna naobrazba stanovništva stalno rastu. Samoupravljanje je značajno otvorilo proces bržeg smanjivanja razlika između umnog i fizičkog rada.

Proces stvaranja i omasovljavanja radničke klase u socijalističkoj Jugoslaviji bio je jedan od najbržih u svjetskoj historiji. Radničku klasu stalno proširuju radni ljudi iz drugih društvenih slojeva, najviše seljaci. Većina radničke klase uz svoje osnovno zanimanje bavi se drugim oblicima

privređivanja te stječe dohodak i po drugim osnovama, a ne samo radom u društvenom sektoru. Jedan dio dohotka ostvaruje radeći društvenim sredstvima za proizvodnju na svojoj njivi ili obavljajući neku zanatsku ili uslužnu djelatnost. Ti elementi, s obzirom na nivo razvoja, olakšavaju da se postigne viši standard, ali su istodobno i izvor određenih suprotnosti unutar same radničke klase. Interesi seljačkih masa čvrsto su povezani s radničkom klasom i socijalizmom, ali se kvalitativno bitno mijenjaju i kvantitativno smanjuju. I inteligencija se u slobodnoj razmjeni rada kroz samoupravljanje sve više povezuje s radničkom klasom. Zajedničko im je da se jedni i drugi mijenjaju, u prvom redu gubeći najamne karakteristike. Dohodak ostvaruju radom, učestvuju u samoupravljanju, čime se ublažuju suprotnosti između umnog i fizičkog rada.

Otvoren je proces i stvaraju se preduvjeti kojima se na socijalističkim osnovama ne povezuju samo zajednički i posebni samoupravni, nego i klasni interesi. Interes radničke klase, seljaštva, inteligencije i ostalih radnih ljudi jest da se reproduciraju samoupravni društveni odnosi u proširenom obliku, upravljanje radnih ljudi svim društvenim poslovima. Međutim, u društvu se reproduciraju i drugi odnosi, a ne samo socijalistički.

Posredstvom samoupravljanja ubrzo su se zaoštrili problemi u vezi s raspodjelom ličnih dohodaka, koja je bila u korist administracije i uopće uprave. Zato još postoji veliki pritisak na neproizvodna zanimanja i migracija ka velikim gradovima. Uslijed neosmišljene investicijske politike u velikim gradovima, razvija se takva industrija koja zapošljava nekvalificiranu radnu snagu i koja bi već sada morala napuštati velike gradove, jer uz ostale činioce postaju i subjekt i objekt nerazvijenosti i socijalne napetosti u njima. S tim je čvrsto povezan problem kako osigurati skladniji teritorijalni razvoj, razvoj nerazvijenih ne samo u nerazvijenim krajevima zemlje, nego i najrazvijenih dijelova u razvijenim cjelinama, primjerice u velikim gradovima.

Prije drugog svjetskog rata agrar je bio prenaseljen, što je značilo visoku stvarnu i prikrivenu nezaposlenost, naro-

čito žena. To se bitno promijenilo. U većini jugoslavenskih republika i gradova podjednako je zaposlenih žena i muškaraca. To je utjecalo na nagli porast standarda, jer su redovno u porodici zaposlena najmanje dva člana. Istodobno su se uslijed pada nataliteta smanjivale i porodice.

Mnogo se godina u gradovima lakše zapošljavalo na administrativnim poslovima nego u proizvodno-tehničkim i njima srodnim naučnim oblastima. To istodobno upozorava na određene slabosti u privredi i na brzi rast administracije. Još nije riješen problem pretežne usmjerenosti ka visokoj i srednjoškolskoj kvalifikaciji za neproizvodna zanimanja, što je izraz zaostalosti i deformiranog gledanja na težak, kroz vijekove potcjenjivan fizički rad. To se dakako pokušava prevladati mehaničkom modernizacijom težih fizičkih poslova te boljim društvenim i materijalnim vrednovanjem kreativnog i proizvodnog rada.

Društvo ne može biti uspješno ako u društvenoj podjeli rada nisu zadovoljene sve radne potrebe i funkcije. Sama činjenica da za neke poslove i zanimanja nedostaju radna snaga i kadrovi upozorava na to da treba brže regulirati nagrađivanje u korist proizvodnog rada. Razne nepravilnosti (protekcionizam i sl.) u vezi sa zapošljavanjem imat će plodno tlo sve dok ne bude riješeno nagrađivanje uz optimalan raspored proizvodnih snaga. Naravno, sve to neće se ni brzo a ni potpuno riješiti. Pa kad se zadovoljavajuće i riješe na jednom stupnju razvoja, postavit će se slični ili drugi problemi na drugom. I nezaposlenost u Jugoslaviji razlikuje se od one u razvijenim kapitalističkim i u nekim socijalističkim zemljama. U prvim je najčešće posrijedi radna snaga koja nema nikakav drugi izvor egzistencije, a u drugima je riječ o prividnoj zaposlenosti, odnosno prikrivenoj nezaposlenosti. Zapravo, neke socijalističke zemlje tvrde kako su riješile problem nezaposlenosti. Kritizirale su odlazak jugoslavenskih radnika u inozemstvo, iako imaju sličnu ili znatno nepovoljniju strukturu stanovništva nego što je u Jugoslaviji. Imaju, na primjer isti ili još veći postotak seljaka, a ne mogu riješiti problem prehrane stanovništva unatoč tome što imaju sve prirodne i materi-

jalne uvjete. Svi su ti faktori prisutni u Jugoslaviji, a neki se razvojem i slabostima u razvoju i zaoštravaju.

Stalan je i dinamičan proces stvaranja novih radnih mjesta u Jugoslaviji. U razdoblju privredne reforme 60-ih godina, koja je aktivirala unutrašnje rezerve, potencirala pitanja ekonomiziranja rada i bržeg povećanja produktivnosti, povećali su se i problemi zapošljavanja. Višak radne snage sa sela ipak nije ostao bez sredstava za egzistenciju. Naprotiv, seljak uglavnom dobro živi, ako izuzmemo staračka domaćinstva, koja su sve više socijalni problem. Među jugoslavenskim radnicima u inozemstvu mnogo je seoskog stanovništva – koje je odlazilo ili zbog težih uvjeta zapošljavanja u zemlji ili zbog veće najamnine u razvijenim kapitalističkim zemljama nego što su osobni dohoci u Jugoslaviji. Dinamičan i efikasniji privredni razvoj i razvoj socijalističkih društvenih odnosa na osnovama samoupravljanja uspješnije će rješavati i te probleme, pogotovo probleme zapošljavanja i boljeg nagrađivanja.

Uslijed ubrzanog općeg razvoja kao jedno od osnovnih neriješenih životnih pitanja ljudi postavlja se – stan. Koliko god se taj problem nastojao riješiti intenzivnom stambenom gradnjom, još ni iz daleka nisu zadovoljene potrebe, naročito u velikim gradovima. Sve se više traže veći i što komforniji stanovi, a uslijed neriješenih ekonomskih odnosa na tom području javljaju se razne nepravilnosti i u vezi s njima snažna nezadovoljstva. Potcjenjuju se troškovi stanovanja i ne misli se dovoljno na ekonomičnost stambene gradnje. Nije dovoljno stimulirana osobna stambena gradnja, pa možemo zaključiti da na tom području očito nedostaje više ekonomskih elemenata.

Ubrzani razvoj i izmjena socijalne strukture stvorili su nove probleme, kojih prije nije bilo. Primjerice usmjerenošću omladine na život u gradovima i zapošljavanjem žena povećao se problem staraca i djece, čije je zbrinjavanje samo djelomice osigurano. Moglo bi se puno govoriti i o postignutim rezultatima u socijalnoj politici, ali istodobno i o mnogim neriješenim pitanjima, o slabostima, greškama i zloupotrebama.

Baš u tome što u jugoslavenskom društvu ima mnogo otvorenih i neriješenih problema jest smisao dalje izgradnje i osposobljavanja Saveza komunista da bi ostao utjecajna vodeća snaga društva u mobiliziranju najširih slojeva radnog stanovništva za izgradnju socijalizma. Imajući na umu društvene promjene i dalji poticaj tih promjena radi samoupravne dogradnje društveno-političkog i društveno-ekonomskog sistema, konstituirane su osnovne ćelije tog sistema. To je tražilo i traži određene promjene i u organizaciji, u stilu i metodi rada Saveza komunista da bi čvršće bio uključen u cjelinu socijalističkog samoupravnog sistema.

Polazeći od Marxove postavke da su interesi komunista zapravo interesi radničke klase, Savez komunista Jugoslavije ne može imati posebnih interesa odvojenih od historijskog interesa radničke klase i radnih ljudi uopće. Aktivnost Saveza komunista povezana s radnim ljudima ima svoj smisao i opravdanje samo onda ako, za razliku od drugih političkih partija u svijetu, ne teži za monopolističkom vlašću i ne djeluje s pozicija vlasti. A zadatke revolucije ni ne može ostvariti samo jedna organizacija. Samo ako je povezan sa svim radnim ljudima i aktivno prisutan u svim organizacijama sistema, Savez komunista Jugoslavije može uspješno raditi, dalje voditi revoluciju i djelotvorno se boriti protiv kontrarevolucije ma gdje i u ma kakvom obliku se javljala.

Program Saveza komunista Jugoslavije istaknuo je kao cilj i smisao revolucionarne djelatnosti komunista stvaranje komunističkog društva. Ako ne vodi komunizmu, socijalizam nema historijskog opravdanja. Da bi se taj cilj ostvario, treba neprekidno razvijati proizvodne snage, poboljšati životni standard ljudi, razvijati samoupravljanje ka potpunom udruživanju i integriranju rada i sredstava. Potrebno je stalno smanjivati i prevladavati razlike između umnog i fizičkog rada uklanjajući granice između proizvođačke i upravljačke funkcije, razvijati neposrednu socijalističku demokraciju, istinsku vladavinu naroda.

Savez komunista borio se i bori se za ravnopravnost

unutar Jugoslavije, za ukidanje eksploatacije unutar svakog naroda i narodnosti i između njih, što je bitan uvjet za istinsko bratstvo i jedinstvo. Danas je to još aktualnije kao temeljna zajednička klasna i socijalna orijentacija u kojoj se najbolje afirmira ravnopravnost ljudi i naroda. Jednako tako borbena, revolucionarno djelovao je i djeluje Savez komunista u međunarodnom, radničkom i oslobodilačkom pokretu. Bitno je da tako nastavi gradeći solidarnost sa svima koji se bore za socijalno i nacionalno oslobođenje, socijalizam, slobodu i demokraciju. Iz borbe naprednih snaga svijeta, boreći se zajedno s njima. KPJ odnosno SKJ crpio je i crpi moralnu snagu i iskustva za budućnost.

Iako se izgrađuje kao socijalističko, sa sve brojnijom, kvalificiranijom, politički i kulturno obrazovanijom radničkom klasom, jugoslavensko društvo nije još izgrađeno socijalističko, samoupravno ili besklasno društvo. Društvena sredstva za proizvodnju, dohodak, politika, kultura, nauka nisu još toliko podružtvljeni da bi se reproducirali samo socijalistički samoupravni odnosi. To stvara i uvjete za različite devijacije u društvu, pa i u Savezu komunista. Tako etatizam i politikantstvo u društvu pogoduju frakcijskoj borbi unutar Saveza komunista, zbog čega otupljuje radničko-klasni kriterij u ekonomskoj, socijalnoj i kulturnoj politici, slabi marksističko-radnička klasna idejna borba, omogućuje se prostor ideologiji suprotnoj interesima radničke klase, seljaštva, inteligencije, radnih ljudi, socijalizma i samoupravljanja. Etatizam, politikantstvo, frakcionaštvo osnova su različitim varijantama nacionalizma. Moć i uloga socijalističke revolucije i njezini rezultati takvi su da se, uz akciono osposobljen i jedinstven Savez komunista, antisocijalističke snage ne bi mogle zadržati ni na društvenoj periferiji. A što ih je u posljednje vrijeme sve više na političkoj sceni, znak je krize u Savezu komunista, u prvom redu, u njegovom rukovodstvu.

Danas je borba za jačanje samoupravljanja u svim porama društvenog života glavni zadatak Saveza komunista Jugoslavije, a istodobno najveća prepreka raznim devijacijama. Veći stupanj konkretne odgovornosti komunista i ru-

kovodstava pri donošenju odluka, postavljanju zadataka i njihovom ostvarivanju imperativ je sadašnjice. U suprotnom se gubi povjerenje u Savez komunista, sumnja se u njegovu akcionu sposobnost, što omogućuje aktivnost antisocijalističkih snaga, prodor buržoaske i dogmatsko-etatiističke ideologije i svijesti u Savez komunista i društvo.

Razvijajući i njegujući slobodnu borbu mišljenja unutar svojih redova i društva, a imajući na umu još prisutne klasne suprotnosti Savez komunista mora prepoznati što je što u toj borbi mišljenja i odmah reducirati svaku raspravu sa zastupnicima nacionalizma, klerikalizma, rasizma, jer su to snage na suprotnoj strani idejne fronte. Diskusije su inače neophodne unutar institucija političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, prvenstveno u Socijalističkom savezu. Pred Savezom komunista i dalje je zadatak da marksistički, humanistički, valorizira kulturno i političko nasljeđe. Zaostajanje u tome omogućuje djelovanje tradicionalističko-romantičarskim i sličnim shvaćanjima prošlosti, a smanjuje prostor kritičkom ugrađivanju elemenata prošlosti u sadašnjost i njihovom projiciranju u budućnost.

Jugoslavija je dio svijeta, u provom redu, onog progresivnog, socijalističkog. No, ni jugoslavenski socijalizam nije izgrađen tako da bi sam po sebi mogao lako neutralizirati sve negativne utjecaje iz svijeta. To dakako ne znači da se Savez komunista treba manje angažirati u otvaranju zemlje za sva svjetska humanistička dostignuća u kulturi, nauci, tehnologiji, za socijalistička dostignuća u svijetu. Istodobno Savez komunista mora čvršće držati socijalističku idejnu frontu, biti ofanzivniji prema antisocijalističkoj teoriji i praksi afirmirajući istinske socijalističke društvene vrijednosti. Na toj osnovi revolucionarna inicijativa Saveza komunista prerasta u široku aktivnost njegovih članova, radničke klase, seljaštva i inteligencije, omladine i svih organiziranih socijalističkih snaga društva.

Jedino stalno analizirajući kretanja u rasporedu društvenih snaga, sagledavajući svoje snage i nedostatake u vlastitom radu te otklanjajući njegove uzroke i posljedice, Savez komunista može uspješno djelovati. A za to će biti

sposoban ako bude upornije razvijao kritiku i samokritiku te socijalističku samoupravnu demokraciju i u vlastitim redovima. Naročito su opasne one greške koje proizlaze iz indolentnosti prema životu i radu radnih ljudi, iz rutinstva i birokratskog sektaškog ponašanja u Savezu komunista. Najopasnije je ako se Savez komunista ne aktivira da kroz sistem rješava postojeće društveno-političke probleme. Sadašnji trenutak, pa i neposredna budućnost, ne obećavaju miran i lak razvoj, a još manje dopuštaju letargiju u Savezu komunista.

Kada je praksa SKJ u skladu s njegovim marksističkim Programom, onda se maksimalno pridonosi oslobađanju i razvijanju općeg stvaralaštva, posebno u nauci i kulturi. Savez komunista uvijek se suprotstavljao tome da i jedan segment nauke bude u službi izrabljivačkih klasa, pa i vlastite dnevne politike. Stoga on ne presuđuje u nauci, kulturi i umjetnosti u pogledu izbora metodologije, smjera, škole, stila nego se bori da se nauka, umjetnost i kultura slobodno razvijaju. Bori se za razvoj demokratske razmjene mišljenja u kojoj se nauka i umjetnost oslobađaju eksploatatorskih, dogmatskih, religioznih i ostalih nenaučnih primjesa. Savez komunista bori se protiv idejnih shvaćanja i prakse koji sumnjaju u stvaralačku sposobnost radničke klase i radnih ljudi da mijenjajući svijet nastoje učiniti život razumnijim i humanijim. Odbijajući da arbitra u nauci, kulturi i umjetnosti Savez komunista to pravo ne priznaje ni drugima. Njegovi članovi kao i drugi građani mogu ravnopravno učestvovati pri ocjenjivanju naučnih i umjetničkih djela. Ali, to su njihovi osobni stavovi koji su pravo svakoga čovjeka. Neke pojedinosti u nauci i kulturi, kao i na drugim područjima stvaralaštva ljudi ne prihvaćaju, a jedini kriterij prema kojem se može odrediti je li nešto dobro ili ne određuje društvena praksa. Važno je razviti slobodne demokratske i kulturne rasprave ne samo o estetskim, nego o idejnim i političkim pitanjima u kulturi, nauci i umjetnosti. Polazeći od marksističkog naučnog pogleda na svijet Savez komunista ne može u idejnim pitanjima praviti nikakve kompromise s bilo kojom tuđom ide-

ologijom. Zbog toga Program SKJ i zastupa stajalište da članstvo u Savezu komunista nije spojivo s religioznim uvjerenjem. Jednako tako ističe da je nepovredivo pravo građana socijalističke Jugoslavije da pripadaju ili ne pripadaju nekoj vjerskoj zajednici, da su slobodni u svom religioznom uvjerenju i obavljanju svojih vjerskih običaja, koji su im Ustavom zajamčeni. Savez komunista se također bori protiv svakog pokušaja da se religiozni osjećaji ljudi iskorištavaju za političke svrhe. Zato je za dosljedno ostvarivanje ustavne koncepcije odvajanje crkve od države i škole od crkve, za dosljednu sekularizaciju. To je interes svih građana bez obzira na to pripadaju li ili ne nekoj religiji, jesu li teisti ili ateisti. Zastupajući stav da koegzistencija marksizma i drugih nemarksističkih ideologija nije moguća u SK, komunisti se zauzimaju za koegzistenciju između ljudi različitih idejnih i političkih opredjeljenja, građana različitih religija, teista i ateista za njihovu ljudsku ravnopravnost. Savez komunista je protiv rata između teista i ateista koji žele nametnuti klerikalci i sektaši. Zajednički je interes i teista i ateista stvaralački rad te razvoj socijalističke samoupravne i nesvrstane Jugoslavije, ravnopravne zajednice svih radnih ljudi, naroda i narodnosti.

Neprimjereno je komunistima da raspravljaju o nekim riješenim pitanjima koja su postala historijska tekovina revolucije, primjerice o odvajanju crkve od države i škole. Rasprava o tome značila bi nazadak. Ali svi građani unutar Socijalističkog saveza kao jedinstvene fronte organiziranih socijalističkih snaga, neovisno o tome jesu li opredjeljeni kao vjernici ili ateisti, slobodno raspravljaju o tome kako da što više pridonose izgradnji jugoslavenske društveno-političke zajednice. U tome su svi ravnopravni. Osnovna karakteristika jugoslavenske revolucije jest njena širina, mogućnost da u njoj ravnopravno učestvuju svi građani.

Jačanje uloge neposrednih proizvođača i radnih ljudi u svim sferama društvenog rada i života pretpostavka je za opći društveni napredak, za prevladavanje različitih suprotnosti. Dakle, s pozicija ostvarivanja historijskog interesa radničke klase moguće je uspješno razvijati i unapređivati

ravnopravnost i socijalistički patriotizam u Jugoslaviji te socijalističku oslobodilačku solidarnost u međunarodnim relacijama. Različita kolebanja, gubljenja perspektiva uslijed različitih slabosti mogu se savladati i prevladati stalnom revolucionarnom praksom Saveza komunista. Činjenica je, međutim, da je u Savez komunista u posljednje vrijeme jače prodrla tuđa ideologija i oportunizam. Zbog toga se u Jugoslaviji teže rješavaju problemi ekonomskog razvoja i opće krize u društvu.

Osamdesetih godina u Jugoslaviji je ponestalo snage da se osmisli efikasna ekonomska politika na strateškim opredjeljenjima. Na Trećem kongresu samoupravljača, koji je prethodio Dvanaestom kongresu SKJ, analizirani su uzroci, teškoće i proturječnosti te traženi načini za njihovo prevladavanje. Dugoročni program ekonomske stabilizacije upozorio je na probleme koje treba dalje rješavati. Međutim, nosioci ekonomske politike nisu uspjeli operacionalizirati taj program stabilizacije.

Savez komunista nije se dovoljno borio da se razvija stvaralaštvo u svim sredinama kao način života i rada radnih ljudi u socijalističkom samoupravnom društvu. Nisu dovoljno iskorišteni postojeći društveni uvjeti u kojima se stalno mogla reproducirati i širiti samoupravna svijest ljudi i jačati demokratski odnosi na radničko-klasnim, samoupravnim socijalističkim osnovama.

Pod maskom slobode u nauci i kulturi često se izražavaju nacionalističke težnje različitog predznaka. Pojačano se inzistira na »demistifikaciji« revolucije, jednostranom, iskrivljenom prikazivanju suštine revolucije i doprinosa Jugoslavije u borbi protiv fašizma i staljinizma. Nastoji se u obliku književnog, umjetničkog stvaranja s »humanističkih« pozicija rehabilitirati informbirovinu.

U posljednje doba razne ideologije strane socijalizmu i samoupravljanju kao da se obnavljaju. Pretežno se izražavaju kroz nacionalizam i klerikalizam te proširuju prostore za svoje djelovanje, jer prodiru i u Savez komunista. Nacionalizam, etatistička ideologija i svijest sa svojim različitim političkim derivatima izražavaju nevjericu u snagu i sposob-

nost radničke klase i radnih masa a jedino rješenje vide u državnom, republičkom ili saveznom reguliranju privrednih i društvenih tokova. Određena materijalna osnova, odnosi u proširenoj reprodukciji te mjere ekonomske politike često izazivaju sukobe između saveznog, pokrajinskih i republičkih etatizama, koji u idejno-političkoj sferi dobijaju oblik nacionalizma. Te ideologije nude razne modele društvenog uređenja, u suštini izazivaju nepovjerenje u revoluciju, jedinstvo i zajedništvo. Sve to upozorava na potrebu da se Savez komunista idejno-političkim sredstvima, u prvom redu društvenom kritikom, bori protiv reakcionarnih ideja i prakse u interesu zaštite stvarne slobode stvaralaštva i razvoja istinske demokracije.

Stvaralačka demokratska kritika jedan je od značajnih agenasa izgradnje socijalizma, koji otvara perspektivu i predlaže rješenja povezujući se s praksom. Revolucije, kako je govorio Lenjin, nisu ravne poput Nevskog prospekta, niti se socijalizam gradi sjedeći u ugodnim salonima, nego radom milijuna radnih ljudi. Jugoslavenska revolucija nije bila laka, a nije to ni danas, niti je u njoj svaka pojedinost najbolje riješena. No, neke veće ili manje greške, nisu bile odlučujuće za njezin tok i konačan ishod. Jugoslavenskoj socijalističkoj, narodnoj i demokratskoj revoluciji ne odgovara da se od nje pravi mit, da se od njezinih kreatora i učesnika stvaraju kultovi. Ali je jednako tako nužno energično se suprotstavljati svim pokušajima obezvređivanja i negiranja revolucije i njezinih tekovina.

Već duže vremena u nekim sredstvima javnog informiranja, naročito u djelu publicistike i izdavačke djelatnosti, izraženo je suprotstavljanje politici Saveza komunista te osporavanje trajnih vrijednosti jugoslavenske revolucije i drugih socijalističkih i oslobodilačkih pokreta i revolucija. Sve je to u funkciji organizirane i ofenzivne kontrarevolucije.

Savez komunista nije se ponio i ne ponaša se baš u skladu sa svojom ulogom i programskim opredjeljenjem prema raznim kvazinaučnim djelima koja u obliku nauke, umjetnosti i kulture šire šovinističku mržnju i ugrožavaju

bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti. To je indikator da slabe idejna borba komunista i samoupravni utjecaj društva, pa i Saveza komunista u cjelini. Za to su odgovorni komunisti na svim nivoima, a oni koji rade u nauci, kulturi, u javnom informiranju, jer nisu više pridonijeli pravoj političkoj akciji.

Nivo razvoja jugoslavenskog društva u cjelini, mnogi ekonomski problemi u društvu, pa i suvremena krizna kretanja u svijetu, često potiču aktualiziranje pojedinih aspekata nacionalnog pitanja te razne oblike nacionalizma. Postoje objektivni činioci koji u toj sferi negativno djeluju i još će dugo tako djelovati. Mnoge teškoće proizlaze iz toga što je u posljednje vrijeme sve naglašeniji državno-etastički element na nivou republika i pokrajina te borba republičko-pokrajinskih birokracija za nacionalnu državnost, a to zapravo naginje građanskoj državnosti i zapostavljanju socijalističke radničke i klasne samoupravne suštine države. Boreći se za afirmaciju socijalističke države, kao neposrednog oruđa u rukama radničke klase i radnih ljudi, SKJ se stalno sretao i susreće sa snagama koje na osnovi državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju nastoje ostvariti etatizam i hegemonizam u pokrajini i republici. Time omogućuju separatizam u odnosu prema federaciji, ali i unitarizam na nivou republike, odnosno pokrajine.

Zaostajanje u razvoju samoupravljanja, nesagledavanje pravih problema u vlastitoj sredini i nekritičnost otežavaju Savezu komunista da mobilizira radne ljude u savladavanju teškoća. Česta su shvaćanja i u Savezu komunista da je u pojedinim dijelovima Jugoslavije sve u redu – od nivoa, strukture i nosilaca investicija, opće i zajedničke potrošnje i tržišta do stanja na idejnoj fronti – a da je slabo u Jugoslaviji, kao da ona nije sastavljena od svih tih dijelova ili da je izvan njih. To je i osnova za nacionalističku i druge antisocijalističke ideologije i prakse u Savezu komunista.

Pokazalo se i u Jugoslaviji da izgradnja socijalizma sama po sebi ni komuniste ne čini otpornim prema različitim deformacijama – od etatizma, birokratizma i buržoaskog egoizma do nacionalizma. Širenje takve neotpornosti

komunista direktno šteti socijalizmu, deformira ga, unosi dezorijentaciju pa i demoralizaciju u redove Saveza komunista i socijalističkih snaga uopće.

Programi, rezolucije, zaključci, saopćenja, makar bili i najbolji, nisu sami po sebi dovoljni da onemoguće ona stihijska, i ne samo stihijska, reproduciranja određenih elemenata kapitalističkih odnosa, svijesti i mentaliteta. Jasno je da je najsigurnija obrana od raznih štetnih utjecaja, dosljedno mijenjanje odnosa u društvu, razvoj samoupravljanja, udruživanja rada, stalno jačanje uloge radničke klase i radnih ljudi u neposrednom upravljanju društvenom reprodukcijom i dohotkom, u razvoju delegatskog sistema i neposredne demokracije. Brži ili sporiji razvoj neposredne demokracije, udruživanje rada i sredstava ne ovisi samo o subjektivnim snagama, nego i o stalnom jačanju materijalne osnove socijalizma, o objektivnim uvjetima, o historijskim okolnostima u kojima se razvija socijalizam u svijetu i u Jugoslaviji. Ti uvjeti, naročito u svijetu, unatoč postignutim razultatima nisu najpovoljniji. Ne samo što su u svijetu jake snage kapitalizma, nego još više stoga što se radnički i komunistički pokret u mnogim socijalističkim zemljama nije oslobodio starog.

Polazeći od procjene društvenih snaga i općeg stanja u svijetu u kojem se živi, posebno unutar zemlje, važno je da Savez komunista u svakom trenutku vodi računa o materijalnim i društvenim odnosima, o rasporedu društvenih snaga, da ne zaostaje, ali da i ne istrčava, jer i jedno i drugo može zakočiti socijalistički razvoj. Osim toga važno je da se komunisti stalno bore protiv konzervativizma, da ne robuju nikakvim dogmama, niti da apsolutiziraju postignuto. U Programu Saveza komunista u vezi s tim kaže se: »Socijalističko društvo ni u jednoj fazi svog razvitka i bez obzira na postignute uspjehe ne može biti zadovoljno samo sobom. Više nego i jedno drugo društvo socijalizam treba da znači stalan napredak, stalno kretanje, stalan obračun sa idejnim konzervativizmom, i s tendencijom svake stagnacije«.

Nije u skladu s potrebama, općim uvjetima i tendenci-

jama u društvu to što Savez komunista nije striktnije primjenjivao princip demokratskog centralizma. Pod demokratskim centralizmom podrazumijeva se i borba mišljenja unutar Saveza komunista, što je bitan uvjet za široko učešće komunista i drugih radnih ljudi u kreiranju politike i obaveznosti da se demokratski donesene odluke provode. Princip demokratskog centralizma je bitan prvo da članovi Saveza komunista budu demokratski subjekt u kreiranju politike i drugo da se Savez komunista ne pretvara u desetkovani akademsko-debatni klub koji nikoga ne upućuje niti obavezuje na dogovorenu konkretnu aktivnost. Bez demokratskog centralizma SK ne bi bio sposoban da vodi revoluciju. Jedinstvo akcije SK i radnička socijalistička demokracija, bitni su za dalji razvoj revolucije, socijalizma u Jugoslaviji.

Komunisti stalno moraju biti u akciji, povezani sa stvarnošću, provjeravajući u društvenoj praksi pravilnost svojih stavova. Stalno treba proučavati rezultate prakse u kojoj postoje i elementi stihije, pa prema tome i nepredvidivosti. Komunisti ne teže za tim da sve mogu predvidjeti i točno po svojoj volji upravljati svim društvenim kretanjima. To bi bio idealizam, koji je stran marksizmu. U borbi s pojavama stihije uspjeh će biti veći ako se komunisti budu oslanjali na proučavanje socijalističkih težnji i prakse na svim poljima života i rada. To osigurava perspektivu socijalističke Jugoslavije.

VIII.

Odnos prema revoluciji i oslobođenju čovjeka – kriterij za sve

Konstrukcija sukoba Partije i inteligencije

Govoreći s marksističkog stanovišta o klasama, raznim društvenim slojevima, pa i o radničkoj klasi i inteligenciji nije ispravno konstruirati pitanje – odnos partije i inteligencije, a još manje te dvije kategorije suprotstaviti jednu drugoj. Pravo je pitanje kako komunistička partija idejno i politički djeluje s pozicija historijskog interesa radničke klase i aktivira radne ljude, a to znači i intelektualce, u razvoju revolucije, u izgradnji socijalizma. U Jugoslaviji se socijalističko društvo izgrađuje s perspektivom prevladavanja antagonističkih klasnih suprotnosti. To je proces koji traje i trajat će dugo, čitavu epohu. Unatoč tome što se razvijao u teškim unutrašnjim i međunarodnim uvjetima bio je relativno uspješan. U njemu je značajno kakav je odnos svakog radnog čovjeka, pa prema tome i intelektualca, prema revoluciji i istinskom oslobođenju čovjeka, što je suština marksističkog Programa Saveza komunista Jugoslavije i istinskog humanizma.

U Savezu komunista, iako je on po svojoj ideologiji i marksistička radnička partija, u njegovim rukovodstvima ima najviše intelektualaca. Budući da je inteligencija društveni sloj, znači da ona nije nikakva posebna klasa. Iako je poseban sloj, historijsko iskustvo pokazuje da je ona više ili manje uvijek pripadala nekoj klasi, revolucionarnom pokretu ili je pak bila u službi kontrarevolucije. Nema potpuno homogene nijedne klase, nijednog sloja, pa ni inteligencije. Inteligencija nije nešto što je iznad ili izvan klase ili društva. I Marx i drugi klasici marksizma naučno su dokazali da je inteligencija uvijek u službi neke klase. U buržoa-

skom društvu, uglavnom zastupa interese buržoaske klase, ali ondje gdje se razvija revolucionarni radnički pokret, ona mu se djelomice priključuje.

Inteligencija je pružala viziju svakog sistema pa i buržoaskog, kreirala je njegove zakone, izgrađivala njegove principe i stavove na području odgoja i obrazovanja, definirala njegov moral kao što je to bio slučaj i u ranijim sistemima i društvenim formacijama. Marx i marksisti ističu da inteligencija treba biti u funkciji revolucije i to u prvom redu proleterske revolucije. Marksisti su tražili da se pojača svijest o položaju proletarijata, o ugnjetavanju i eksploataciji. Poznata je Marxova postavka prema kojoj se filozofija ne može ostvariti bez ukidanja proletarijata, niti se proletarijat može ukinuti bez ostvarenja filozofije. On povezuje inteligenciju, intelekt i stvaralaštvo s klasom i klasnim interesima. U skladu s tim Marx i pojam revolucionara ne shvaća kao intelektualca ili stručnjaka za revoluciju, nego kao čovjeka koji se i sam mijenja s revolucijom, jer se kroz revoluciju i revolucionarnu akciju mijenjaju i odnosi i ljudi.

Stoga se društvo ne može strogo podijeliti na intelektualce, političare i manuelne radnike. Možda bi uputnije bilo, iako ni to nije logično, intelektualce dijeliti na umjetnike, književnike, filozofe, političare, prosvjetare i slično. I svi su oni u nekoj partiji ili izvan nje. S tim u vezi nije logična ni izmišljena granica između inteligencije i partije, jer nema partije bez inteligencije u njoj, a u Savezu komunista Jugoslavije je golem dio jugoslavenske inteligencije. Suština je, međutim, u tome da svaka istinska revolucija povezuje proizvodni, naučni, politički i svaki drugi stvaralački rad s borbom za ljudski progres i oslobođenje čovjeka. Kroz samoupravljanje i udruživanje rada razrješava se i jedna od bitnih suprotnosti između umnog i fizičkog rada, povezuju se proizvodne, radne i upravljačke funkcije. Kad je riječ i o kritici postojećeg (što se različito interpretira), nužno je razlikovati što je u postojećem pozitivno, a što negativno, što su klice novog i humanijeg, a što ostaci starog. U tom smislu marksistička kritika po-

stojećeg treba otvarati nove vidike i praktično omogućiti puteve čovjekova oslobođenja. A takva je kritika stvaralačka i revolucionarna.

U različitim sistemima, razdobljima, i prostorima doista su postojali i različiti odnosi prema inteligenciji. Zadržimo se samo na radničkom i komunističkom pokretu. Poznato je da je Kautsky i zbog nekih negativnih stavova dijela inteligencije prema Drugoj internacionali izgradio negativan stav prema inteligenciji. Na jednom se mjestu zauzima za rad među studentima, ali je protiv toga da ih se prima u socijaldemokratsku partiju, jer smatra da inteligencija teži sitnoburžoaskim privilegijama. A budući da je socijaldemokratska partija protiv privilegija, po Kauckom znači da inteligenciji nije mjesto u toj partiji. No, i on je uviđao zajedničke interese inteligencije s radničkom klasom, spoznao njezin najamni odnos i u osnovi potčinjenost buržoaskoj klasi.

Lenjin se sistematski borio da pridobije što više inteligencije uz partiju i u partiju, kako u toku priprema i izvođenja oružane revolucije tako i u izgradnji socijalizma. Istina, i on je bio kritičan prema inteligenciji starog društva. Analizirao je putove i načine njezinog regrutiranja ali je istodobno uočavao da su uvjeti života dijela inteligencije, a kako se razvija kapitalističko društvo i sve većeg broja, slični uvjetima života proletarijata, naročito što se tiče najamnog odnosa, iako je inteligencija u to doba pretežno pripadala vladajućoj buržoaskoj pa i feudalnoj klasi.

Lenjin je oštro kritizirao sitnoburžoaski individualizam i spontani anarhizam, koji pojedini građanski intelektualci uzdižu do principa. Bio je svjestan da se revolucija tako ne može izvesti i to je praktično dokazao. Imao je na umu također činjenicu da što se više razvija kapitalizam da se i inteligencija više proletarizira, ali da ne može imati samostalnu ulogu, jer nije klasa. Zato je nastojao pridobiti što više inteligencije za radnički pokret.

Pridajući tome značenje kao i Marx, Lenjin je uočio da je inteligencija ta koja može u društvenoj podjeli rada, u revoluciji i u izgradnji socijalizma obaviti svoj dio zadatka

u ostvarivanju historijskog interesa radničke klase. Lenjin je s pravom upozorio na to da se socijalistička misao razvila iz ekonomskih, historijskih i filozofskih učenja koja su većinom stvorili intelektualci iz redova buržoazije i feudalne vlastele.

Marksizam polazi od svega pozitivnog što su čovječanstvo i ljudska misao dali kroz historiju. Naravno, tu nije riječ o nekom eklektičkom spajanju. Na tim je dostignućima izgrađena jedna nova teorija, nova ideologija – teorija i ideologija radničke klase. Ona je, kao bitno, razradila marksističku metodu analize društvenih kretanja, a ne otkrivanja konačnih istina. I u tome je neprocjenljiva zasluga Marksa, Engelsa i drugih marksista kao vrhunskih intelektualaca.

Veliki dio inteligencije u raznim dijelovima svijeta, pa i u Jugoslaviji, razočarao se u politici i praksi buržoaske klase i prišao je proletarijatu. Prišao je radničkom pokretu, jer je baš u njemu vidio budućnost. Aktivno je učestvovao u revolucijama i poistovjećivao svoj interes s interesom radničke klase. Golem je doprinos baš takve inteligencije podizanju svijesti radničke i seljačke klase.

U prijelomnim razdobljima bilo je razilaženja s pojedincima, zbog neodlučnosti nekih intelektualaca, uostalom kao i drugih, da se uključe u praktičan revolucionarni preobražaj. Tu su i nastajali sporovi o procjeni situacije, uvjeta za revoluciju u Jugoslaviji i drugdje, i za ostvarivanje te revolucije. Naime, opredjeljenje za socijalističke ideje samo po sebi još nije dovoljno za stvarnu akciju, stvaran čin revolucije.

Bitna je sinteza socijalističkih ideja i revolucije, sinteza revolucionarne teorije i revolucionarne prakse, a poznato je da je praksa revolucije krajnji kriterij istine. I jugoslavenski radnički i komunistički pokret imao je takve situacije neposredno prije početka oružane revolucije, u njoj i poslije nje. Historijski događaji pokazali su i potvrdili da je procjena rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije o oružanom ustanku bila ispravna te da su ustanak i revolucija u osnovi pravilno vođeni. U njoj, naravno, nisu učestvovali svi, čak ni svi lijevi intelektualci. Međutim, Komu-

nistička partija Jugoslavije nije jednostrano osuđivala pojedince, lijevo orijentirane intelektualce koji nisu smogli snage da se i praktično uključe u revoluciju, jer su oni i bez toga značajno pridonijeli podizanju svijesti o potrebi te revolucije.

Istina, u Komunističkoj partiji, pa i u njezinom rukovodstvu, bilo je takvih dogmatsko-sektaških pojedinaca, koji se kao neprikosnoveni suci nisu odnosili samo prema idejno-političkim nego i prema estetskim pitanjima. No, rukovodstvo Saveza komunista tome se, nekad uspješnije nekad manje uspješno, ipak suprotstavilo. Mnogi su intelektualci, pjesnici revolucije, značajno pridonijeli izgradnji socijalizma i pomogli sintezi umjetnosti i revolucije. Nasuprot njima neki su dogmatičari razočarani teškoćama u izgradnji socijalizma, postajali antikomunisti – sluge reakcionarne buržoazije i najobičniji provokatori.

Pa i kad je riječ o lijevoj inteligenciji između dva rata i kad pojedinci pišu o tome, često se tzv. sukob Komunističke partije i inteligencije konstruirati, predimenzionirati i, u nekim interpretacijama, reakcionarno postavljati. Tvrdnje nekih teoretičara o tom – »sukobu« nisu točne. Činjenica je da je lijeva inteligencija na kursu partije imala značajnu ulogu, u prvom redu razvijajući svijest ljudi o svom eksploitantnom položaju, o neriješenim nacionalnim i socijalnim pitanjima. U tome je njezin značajan doprinos pobjedi oružane revolucije.

Ispravnost kursa Komunističke partije Jugoslavije historija je verificirala. Pri tom ne treba miješati ni striktno odvajati estetsko, idejno i etičko, jer to lako vodi jednostranosti kad se ili apsolutizira idejno ili estetičko ili pak etičko pitanje, pridaje im se veće značenje nego što ga odvojeno jedno od drugog imaju. Tako je i u nizu shematskih radova iskonstruiran problem prema kojem su socijalistička revolucija i umjetnici oštro podijeljeni. U tim je radovima revolucija pripadala samo revolucionarima, a ne i umjetnicima, pa makar i onima koji su još ako su i bili u revoluciji. Dakle, kao neka niža kategorija, tu nisu ispravno tretirani revolucionarni kreatori, realizatori i pjesnici revolucije.

Jedni kao nedovoljno kulturni, a drugi kao oportunisti i komformisti.

Revolucija je sama po sebi izuzetan stvaralački čin. U njoj se sve više sintetizira sve najbolje i najhumanije. To, uostalom, i neki autori koji su pisali o sukobu na književnoj ljevici priznaju građanskoj revoluciji, ali osporavaju socijalističkoj. Ako bismo kao primjer uzeli konkretnu krizu dijela inteligencije 70-ih pa i 80-ih godina u Jugoslaviji, shvatili bismo da ta kriza nije bila slučajna. I kad se danas, makar i s kraće vremenske distance, prisjetimo situacije iz 70-ih godina, jasno uočavamo da je to bila posljedica krize u radničkom pokretu, posljedica stalnog pritiska duha staljinizma u nekim socijalističkim zemljama i u velikom dijelu komunističkog pokreta.

Ne treba tu zanemariti ni elemente stanovite razočaranosti u socijalizam zbog mnogih objektivnih teškoća na koje nailazi socijalizam u svijetu, ali i nekritičnosti prema svemu onome što se događa na Zapadu i uopće u kapitalističkim, tzv. državama blagostanja. I danas poneki razočarani intelektualci, pa i pojedini partijski i drugi kadrovi, pozivaju na »povratak« Evropi, a to je doista izraz neshvaćanja stvarnih historijskih procesa. Jugoslavija je u Evropi, i ne samo fizički, i iz nje ne bi mogla i kad bi htjela. Prema tome, Jugoslavija se nema kamo vraćati. Znamo da je Evropa dala mnogo na svim poljima nauke, kulture, ljudskog stvaralaštva uopće, ali ne smijemo zaboraviti da je istodobno ta Evropa, zapravo njezina vladajuća klasa, potčinjavala čitave kontinente, da je izazvala i prvi i drugi svjetski rat, konačno da su se ti ratovi vodili u toj istoj Evropi, da su se u njoj rodili i fašizam i staljinizam. Treba pogledati kako se vladajuća klasa Evrope odnosila i kako se odnosi prema oslobođenju mnogih još neoslobođenih naroda i zemalja, a pogotovo kako se odnosi prema onim u »Trećem svijetu«, prema novooslobođenim koje je ona vijekovima kroz kolonijalizam eksploatirala, a i danas kroz neokolonijalizam eksploatira.

Treba jasno reći da je ta Evropa i danas i radnička i plebejska, ali i buržoaska i nacionalistička i neostaljin-

stička. Stvari treba gledati u cjelini, jer su i socijalistički tokovi u različitim specifičnim okolnostima i s različitim putevima postali svjetski proces, a takvi su i u Evropi.

Nerazumno je da se zbog toga – bilo da to potječe iz Partije ili pojedinih njezinih kadrova – Partija, pa onda i izgradnja socijalizma, revolucija i njezini pjesnici posvađaju. Dobro je što to nije prihvaćeno. Pjesnici revolucije dobro su uvidjeli i znali što su svi radni ljudi SFRJ zajedno u ovom historijski kratkom razdoblju, kad se sve skupa uzme, uz sve teškoće, propuste i slabosti, učinili i postigli – počevši od oružane revolucije, pobjede nad Kominformom i staljinizmom, reafirmiranja istinskih marksističkih pogleda na izgradnju socijalizma i značajnog materijalnog, demokratskog i kulturnog napretka društva.

Neki staljinistički i građanski intelektualci ne vide ili zaboravljaju krajnje ciljeve radničke klase. Radnička klasa treba sebe ukinuti kao klasu, a ukidajući sebe kao klasu i sve druge klase, prevladati će klasičnu državnu organizaciju i političke partije. Socijalizam je prijelazno razdoblje u kojem postoje ostaci i starih građanskih odnosa. Čak i jakih. Prema tome, postoji mogućnost reproduciranja građanske pa i feudalne svijesti, a komunisti i radni ljudi trebaju se boriti za socijalističke odnose i razvijati socijalističku svijest. Na toj su fronti široke mogućnosti revolucionarnog djelovanja inteligencije.

Bitno je pitanje daljeg područjavanja sredstava za proizvodnju, državnih funkcija i politike uopće, pa prema tome i pitanje ravnopravnosti radnih ljudi u udruženom radu iz kojeg logično slijedi ravnopravnost svih naroda i narodnosti, istinski nacionalni i jugoslavenski socijalistički patriotizam i socijalistička internacionalistička solidarnost. Tu je historijski smisao socijalizma za koji treba još dugo vremena da bi on bio ostvaren. To su zadaci čitave jedne epohe. Stoga se i doprinos svakog, bio manuelni radnik ili intelektualac, mjeri prema zalaganju na ostvarivanju tih zadataka.

U društvu, pa i među članovima Saveza komunista i rukovodećim kadrovima, ima mnogo onih koji nesvjesno ili

svjesno nastoje podržavati i čuvati na neki način stečeni privilegirani položaj, a ne poticati promjene ponašanja, unositi novo u odnose – što je neizbježno. Pobjedom revolucije ljudi nisu oslobođeni negativnih elemenata starog.

I u novije doba Jugoslavija je postigla rezultate u općem razvoju, ali je imala i teških problema, naročito na ekonomskom planu. Ekonomska politika sporo reagira na ekonomsku i političku krizu u svijetu. Stari sistem proširene reprodukcije još ima duboke korijene, veliki su promašaji u investicijama, ojačan je etatizam i na njemu se raspiruju ekonomski i drugi nacionalizmi. Razvoj političkog sistema najviše koči sporost afirmacije udruženog rada.

Slabosti i kolebanja u samoupravljanju utjecali su i na sporiju afirmaciju društvenog vlasništva, što otežava da se postignu značajniji rezultati, pa da se i neki vanjski udari uspješnije savladavaju. Stagnacija i nazadovanje uzrokovali su krizna stanja od kojih mnoga nisu uspješno savladavana.

Slabosti dugoročnije i tekuće ekonomske politike koncentrirali su se od krize 80-tih godina pa dalje u velikom debalansu platne bilance s inozemstvom i narušavanju robno-novčanih odnosa u visokoj inflaciji. To su uzroci neadekvatnoj podjeli rada i raspodjeli nacionalnog dohotka, nenagrađivanju prema radu. U velikoj su disproportiji školstvo i kadrovske potrebe društva. Sporo se razvijalo opće uvjerenje da će se samo uspješnim rješavanjem tih i drugih problema jačati i afirmirati radničko-klasne, socijalne, nacionalne i ostale ljudske vrijednosti u jugoslaven-skom društvu. Razvoj socijalizma može uspješno poboljšati humane internacionalističke odnose među narodima i narodnostima socijalističke Jugoslavije, jačati i razvijati bratstvo i jedinstvo i jugoslavenski socijalistički patriotizam.

Sužavanje elemenata državnog i grupnog vlasništva, privatizacije društvenih sredstava za proizvodnju potiskivat će i različite državno-etatiističke i kapitalističke elemente, prevladavati elemente najamnine, eksploatacije – pa i sužavati materijalnu osnovu etatizma, birokratizma i nacionalizma.

Izgrađujući i razvijajući društveno vlasništvo i područstv-

ljavajući državne i ostale upravljačke funkcije, razvijajući samoupravljanje uopće društveno-političke organizacije u Jugoslaviji nailaze na razne teškoće u teoriji i praksi. Uzrok teškoćama su relativno nizak nivo proizvodnih snaga i tome odgovarajućih produkcionih odnosa te pionirska uloga u originalnom društvenom razvoju, što nije nimalo lako, pogotovo kad je riječ o nerazvijenoj i maloj zemlji.

Kad se govori o tome kako povezati školu i odgoj s udruženim radom, bitno je pitanje – kako odgojiti svjesnu i svestranu ličnost, a ne povlaštenu elitu činovnika. Zapravo kako odgajati ljude koji će obavljati različite poslove u udruženom radu, koji će što je moguće više i u skladu sa svojim sklonostima razvijati u svestranije ličnosti, školovane i osposobljene jednako za proizvodnju, rad i upravljanje kao i za mijenjanje društvenih odnosa i unapređivanje socijalističkog sistema.

U Savezu komunista znatno se razlikuju mišljenja o tome treba li ili ne treba poticati promjene u društveno-ekonomskom i političkom sistemu, iako Savez komunista ne bi trebao u vezi s tim imati dileme. To više što mu i Program nalaže da neprekidno razvija stvaralačku aktivnost kao konstruktivnim promjenama na osnovama svrsishodne, angažirane marksističke kritike društveno-političkog sistema, društvene prakse i aktivnosti, na osnovama suprotstavljanja idejno tuđim kritikama i smišljenim anti-komunističkim aktivnostima. Savez komunista ne može prihvatiti zahtjeve za one promjene u sistemu koje polaze s građanskih ili neostaljinističkih pozicija ili one koje u obliku kritike staljinskog pozitivizma, kritiziraju zapravo samoupravni socijalizam, a staljinizam poistovjećuju sa socijalizmom. Neki kritiku socijalizma prikrivaju frazama, pokušavaju poreći naučnu vrijednost marksizma suprotstavljajući mu sumnjive filozofske smjerove. Ima teoretičara koji misle da se filozofija ne može dovoditi u odnos prema socijalizmu jer, kako oni kažu, filozofija treba procuđavati svijet kao cjelinu i opću strukturu, kao najopćenitiju zakonitost svega što jest, a ne treba se baviti socijalizmom

kao jednim društvenim poretom. Ako se filozofija i do-
vodi u vezu sa socijalizmom, onda je to samo u smislu opće
kritike socijalizma, da bi jedni apologizirali građanski,
a drugi socijal-realistički sistem. Antikomunisti poistovje-
ćuju marksizam i sve socijalističke revolucije sa salji-
nizmom, iskazuju tobože svoj izvanklasni pristup. Svrha
svih tih pristupa nije da se pojedine nauke, a posebno filo-
zofija, približe stvarnosti, nego da se opravda kritika svih
socijalističkih i oslobodilačkih revolucija, svega postojećeg
u socijalizmu. Često kritikerstvu nasjedaju i oni komunisti
kojima je oslabila ili iščezla »odgovornost za izmjenu svi-
jeta«.

Podvajanje nauke i prakse strano je Savezu komunista.
Pravim naučnicima nisu potrebni staleški pozivi za zaštitu
bilo koje naučne discipline, jer je to uvijek pitanje jalovosti
u nauci, neznanja ili zle namjere nekih intelektualaca koji,
iako su se bavili naukom, u tom trenutku više to ne čine
i počinju njome manipulirati. Marksizam kao nauka, pa
prema tome i marksistička filozofija, ne spekuliraju ne-
kakvim nepromjenjivim istinama, dogmama. Nastojali su
i nastoje afirmirati aktivnost radnih ljudi u mijenjanju svi-
jeta. U jugoslavenskim uvjetima marksistička naučna
misao, uključujući i filozofiju, treba aktivno sudjelovati
u kreiranju novog, progresivnijeg. Bitno je da naučnici, kao
i sva ostala inteligencija, budu aktivno uključeni u sva po-
dručja izgradnje socijalizma, što znači u borbu za izgradnju
humanijeg svijeta, samoupravnog socijalističkog društva.
Svjesno učešće i doprinos u borbi za takve ciljeve osnovni je
kriterij za sve.

IX.

Klase, država, demokracija

Od kada postoji ljudsko društvo ljudi su uređivali međusobne odnose na osnovama solidarnosti i koegzistencije. Ti su odnosi često remećeni raznovrsnim sukobima. U globalnom klasnom društvu vode se klasne borbe, dižu ustanci, izbijaju ratovi, revolucije i kontrarevolucije. Prijelaz iz prvobitne zajednice u ropstvo značio je napredak u razvoju društva, iako se ono podijelilo na međusobno suprotstavljene klase. Prijelaz iz ropstva u feudalizam također je velik napredak prema robovlasničkom sistemu, kao što je kapitalizam značajan napredak u usporedbi s feudalizmom. Prijelaz iz kapitalizma u socijalizam još je značajniji, iako ni on ne ukida klasnu podjelu društva.

Velika revolucionarna promjena u socijalizmu trebala bi biti ukidanje klasnih suprotnosti. Ni jedno klasno društvo nije univerzalno ni čisto. U svima su se ispreplitala i isprepliću se razdoblja civilizacija i različiti oblici prijašnjih sistema. U svim tim sistemima, pogotovo socijalističkom, razvijaju se i elementi budućeg, komunističkog društva. U svakom od njih, uz različite produkcijske odnose, razvijali su se svijest, moral, demokracija. Svijest, moral i demokracija stari su koliko i ljudsko društvo. Kad su razvijeni, znače opći napredak i veliku političku tekovinu. Ali u klasnom su društvu i oni klasni.

Suvremena epoha odlikuje se velikim revolucionarnim promjenama – prijelazom iz kapitalizma u socijalizam. Kapitalizam kao društvenu formaciju oslabile su velike antikolonijalne revolucije i nacionalno-oslobodilački pokreti. To je snažan progresivan pritisak na društvene promjene, raz-

novrstan je, različiti su mu putevi i sredstva. Univerzalan je i zahvatio je sva svjetska prostranstva. Prijelaz iz jedne u drugu epohu rezultat je razvoja proizvodnih snaga, produkcionih odnosa, kulturnih i naučnih dostignuća, pa i klasne borbe. To je suština i kontinuiteta evolucije i revolucije i njihovih preplitanja. To je put kojim ljudsko društvo ispisuje stranice svoje historije.

Svaka epoha nasljeđuje, oblikuje i razvija različite socijalne, etičke, privredne, naučne, kulturne i druge činioce života. I suvremenu epohu karakteriziraju nacionalno-socijalne revolucije koje se međusobno prožimaju, kao i naučna i kulturna dostignuća i njihov razvoj. Logika klasne i oslobodilačke borbe u suvremenim uvjetima, ovisno o nivou materijalnog i duhovnog razvoja različito se ispoljava. Mnogi su procesi i pojave slični, ali i različiti u odnosu prema prethodnoj epohi, pa i prema prethodnim nacionalnim i socijalnim revolucijama.

Razvoj nauke, kulture, tehnike nije uvijek koristio ljudima u klasnom društvu i uopće napretku. Golema materijalna i naučna sredstva u klasnom društvu upotrebljavana su i još se upotrebljavaju i za uništavanje ljudi, u ratne svrhe. Svaki novi rat u historiji bio je strašniji od prethodnog. Danas ti ratovi graniče s katastrofalnim bezumljem. Manje zemalja posjeduje golema materijalna i druga bogatstva, ali i strašna ratna sredstva, koja mogu potpuno uništiti ljudski rod.

U svim klasnim društvima egzistirali su i koegzistirali ljudi različitih idejnih i političkih opredjeljenja, različiti sistemi i različite državne tvorevine. Danas, u suvremenom svijetu egzistiraju i na različite načine koegzistiraju radnička i seljačka klasa, ali i različiti drugi, sve značajniji slojevi, naročito inteligencija. U mnogim zemljama suvremenog svijeta još egzistira feudalizam, tribalizam, pa i ropstvo. S razvijenošću proizvodnih snaga zaoštren je raskorak između bogatstva manjine razvijenih kapitalističkih i nekih socijalističkih zemalja i većine nerazvijenih zemalja.

Razvijene su se zemlje obogatile velikim dijelom na štetu kolonija i eksploatacijom preko svjetskog tržišta, pa

i kad se na njemu obavlja »ekvivalentna« razmjena. Nakon burnog materijalnog, naučnog i socijalnog razvoja poslije drugog svjetskog rata u cjelini, a posebno nekih kapitalističkih i socijalističkih zemalja, taj jaz se produbio i izazvao na visokom nivou strukturne probleme i krizu u svjetskoj ekonomiji i politici.

Raskorak između razvoja proizvodnih snaga i produkcijskih odnosa ugrožava čitav postojeći svjetski sistem odnosa, s obzirom na njegov politički i klasni sastav. Proizvodne snage, tehnika i nauka, zatim svjetsko tržište, razvijali su se u dva proturječna i istodobno ovisna procesa. S jedne je strane, poticana i omogućavana autonomija, a s druge međuzavisnost. Socijalističke i narodnooslobodilačke, posebno antikolonijalne revolucije karakteristika su 20. stoljeća. Te s jedne strane društvene a s druge strane materijalne, naučno-tehničke revolucije historijski su konvergentne, ali se u pojedinim razdobljima u konkretnim uvjetima i sukobljavaju. Buržoaska klasa razvijenih zemalja, pa i vladajući krugovi nekih zemalja koji u svom programu imaju izgradnju socijalizma koriste se golemim materijalnim, tehničkim i naučnim dostignućima da bi dominirali na različitim područjima.

Najrazvijenije kapitalističke zemlje koje su se obogatile na štetu kolonija i eksploatacijom nerazvijenih preko svjetskog tržišta, diskriminiraju i u odnosu na socijalističke zemlje, novooslobođene zemlje, na manje razvijene kapitalističke zemlje. Još se očituje velika snaga kapitalističkog sistema i klasnih suprotnosti koje djeluju u klasnim društvima.

Neostaljinistički sistemi u ime socijalne revolucije guše ili otežavaju nacionalnu afirmaciju, ravnopravnost ljudi i naroda. Teško je da se u dužem razdoblju socijalna, nacionalna i tehnološka revolucija međusobno negiraju, jer to otežava razvoj društva. Kad su usklađene, mogu dati goleme rezultate, što je pretpostavka socijalističkog i u krajnjoj liniji komunističkog društva. To može ubrzati pozitivne procese i mijenjati svijet – ti ga procesi naime, međusobno povezuju, stvara se kohezija, ravno-

pravno se pridonosi revolucionarnom preobražaju čitavog svijeta.

Da bi se ostvarilo socijalističko društvo, potrebni su nauka i tehnika, kao što se i nauka i tehnika mogu uspješnije razvijati ako se ublažavaju i uklanjaju klasne suprotnosti. Socijalističko društvo, posebice besklasno komunističko društvo, rezultate nauke i tehnike stavit će u službu socijalne i ljudske ravnopravnosti.

Naučno-tehničku revoluciju kao materijalnu osnovu društvu nužno prate promjene u produkcionim odnosima, zbog čega je ona povezana sa socijalnim i nacionalnim pokretima. Što se oni budu skladnije razvijali, to će se brže materijalno i kulturno razvijati ravnopravni ljudi i prevladavati klasno društvo. Produbljivanje kriza suvremenog kapitalizma i klasnog društva karakteristika je današnjice. Naučno-tehnološka dostignuća rezultat su ljudskog uma, a materijalna su osnova za blagostanje ljudi. Ali, tim dostignućima upravljaju vladajući krugovi kapitalističke klase relativno malog broja razvijenih zemalja.

Vladavina kolonijama i svjetsko tržište omogućili su kapitalističkoj klasi da rezultate nauke i tehnike iskoristi za povećanje razlika i socijalnih diferencijacija ali i za poboljšanje položaja čitavog stanovništva i radničke klase u zemlji. Uslijed revolucionarnih kretanja, socijalističkih revolucija, oslobodilačkih pokreta, organiziranosti i brojnosti radničke klase u pojedinim se kapitalističkim zemljama popravio položaj radničke klase.

U suvremenom svijetu jača svijest o emancipaciji čovjeka i nacije. Vodi se borba za ekonomsku, kulturnu i političku emancipaciju a istodobno i proces integracije u ekonomici i na svim drugim sektorima. Emancipacija, autonomija, međuzavisnost i integracija povezani su procesi i stalno se međusobno prožimaju. Razvoj nauke, tehnike i tržišta sve više uzrokuje koncentraciju kapitala i društvenu podjelu rada u svjetskim razmjerama. Manji dio svijeta ima golemu moć i unutar zemlje i na međunarodnom planu. S obzirom na razvoj i koncentraciju dobara te uloge države jača i moć različitih tehnobirokratskih struktura, koje mo-

nopolski raspolazu ogromnim materijalnim sredstvima. Za ostali društveni odnosi omogućuju da se velika tehnička i materijalna dostignuća upotrijebe za ratove i razaranja, a ne za smanjivanje razlika između razvijenih i nerazvijenih, velikih i malih nacija i zemalja. Sve to ograničava slobodu i ljudska prava. Veliki dio svijeta nema osnovnih uvjeta za normalan život, a čitavom svijetu stalno prijeti veliki svjetski termonuklearni rat. Tome klasni i nacionalni otpor pružaju u prvom redu radnička i seljačka klasa, a značajna je uloga inteligencije. Eksploatirani i obespravljeni ljudi i nacije bore se za vlastitu slobodu, za ravnopravnost. Borba za nacionalnu afirmaciju, za ravnopravnost svih država i nacija istodobno je i klasna borba, borba protiv eksploatacije za prevladavanje jaza između razvijenih i nerazvijenih. Nije slučajno što većina novooslobođenih zemalja ne ide klasičnim kapitalističkim putem, nego se golemom većinom opredjeljuje za socijalizam, uključujući i državno-vlasničke odnose, jer im to maksimalno osigurava da se brže razvijaju.

Razvijene kapitalističke zemlje eksploatacijom otežavaju razvoj nerazvijenih zemalja, sužavaju tržište, što se negativno odražava i na radne mase u razvijenim zemljama jer taj sistem nije u stanju izbjeći različite recesije koje često poprimaju elemente svjetske krize. U takvim svjetskim uvjetima manji dio čovječanstva i uži slojevi stalno se bogate eksploatirajući golem dio čovječanstva; pri tom se koriste čak najzaostalijim oblicima, kao što su zelenaške kamate, niske cijene sirovina, onemogućavanje razvoja nerazvijenih zemalja. Krizu produbljuje također spajanje vojno-industrijskog i zelenaškog kapitala, koji vode različite tzv. lokalne ratove, vrlo opasne da se pretvore u opći, pa i termonuklearni rat. U svemu tome posebno negativnu ulogu imaju multinacionalne kompanije, čije uprave nemaju ni onu odgovornost koju imaju vlade u nekim razvijenim kapitalističkim zemljama. Štoviše te kompanije utječu i na mnoge vlade u raznim građanskim demokracijama, na rukovodstva mnogih političkih partija i državne institucije.

Multinacionalne ekonomske organizacije izraz su raz-

voja suvremenog društva i potreba daljeg tehnološkog razvoja, potreba akumulacije i međunarodne podjele rada, produktivnosti i racionalnosti. Integracija je na liniji ekonomičnosti tehnološkog i društvenog progresa. Međutim, ono što je reakcionarno i zaostalo to je njihov izrabljivački, klasni karakter, beskrupulozno prisvajanje viška rada radnika i čitavih nacija na temelju čega nastaje monopolistički kapital određenog broja kapitalista, a preko njih i najrazvijenijih kapitalističkih zemalja. Zaostali produkcionni odnosi neutraliziraju pozitivne efekte na ekonomskom i političkom planu, sužavaju međunarodnu podjelu rada i razvoj tehnologije, jer se to ograničava na manji dio čovječanstva. Zbog društvene osnove na kojoj se razvija i odnosa koji u kapitalističkom svijetu vladaju, multinacionalne kompanije kao centri goleme ekonomske moći nisu nosioci samo ekonomske, nego i političke hegemonije, nosioci su neokolonijalizma koji se ostvaruje i preko svjetskog tržišta roba i kapitala. Podržavaju zaostale režime u pojedinim nerazvijenim zemljama, razvijaju državni terorizam, ruše napredne vlade, suprotstavljaju se radničkim i nacionalnooslobodilačkim pokretima. Na najgrublji način ekonomski se i politički miješaju u unutrašnje poslove pojedinih zemalja. Tako jedna ekonomska i tehnološka nužnost, integracija, u buržoaskom sistemu postaje opasna za čovječanstvo i istinsku demokraciju, produbljuje jaz između razvijenih i nerazvijenih.

Veliki privredni bum poslije drugoga svjetskog rata te visok rast nacionalnog dohotka i životnog standarda u razvijenim kapitalističkim zemljama stvarao je privid da se kapitalizam može stalno uspješno razvijati, da je kapitalistička država »država blagostanja« te da može rješavati sve klasne suprotnosti. To su uvjerenje još više podržavali neuspjesi u nekim socijalističkim zemljama u tom razdoblju, naročito nestašice određenih roba, staljinistički despotizam i slične deformacije.

Kapitalizam je, uz ogromni razvoj proizvodnih snaga, zaoštrio i različite proturječnosti, u socijalističkom društvu i zato što u njemu ima još mnogo elemenata kapitalističkog i još nekih sistema.

Državni kapital i na njemu stvoren etatizam osim unutrašnje despocije i vanjske hegemonije uzrokovali su i ratne sukobe između pojedinih socijalističkih zemalja. Pojačana produkcija i potrošnja nisu poboljšali samo životni standard, nego su i zaoštrile, na višem nivou, određene društvene proturječnosti. Najamni odnos se proširio i postao je sveobuhvatan. Jačanjem uloge i pozicije države sve se više ljudi stavlja u najamni položaj, razdvajaju se proizvođačka, radna i upravljačka funkcija. Karakteristika suvremenog kapitalizma, kao i državnog socijalizma, jest da su sve manje sposobni da se uspješno svestrano kulturno reproduciraju. Produbljuju se suprotnosti između rada i upravljanja, suprotnosti između proizvodne, radne i upravljačke funkcije. Sve se manje ljudi zadovoljava da bude u najamnom odnosu, a suvremeni kapitalizam i državni socijalizam nastoje ih što više staviti u takav odnos i udaljiti od upravljanja. »Država blagostanja« sa sve većom dominacijom državnog kapitala i vojno industrijskog kompleksa, kao i socijalistička država sa sveobuhvatnim državnim kapitalom, zapadaju u krizu.

Kriza državnog kapitalizma, kapital-odnos te na njemu zasnovan etatizam i vojno-industrijske oligarhije prolaze kroz društvenu, političku, kulturnu i moralnu krizu, koja zahvaća cjelinu kapitalističkih i državno-kapitalističkih odnosa i produbljuje suprotnost između razvijenih i nerazvijenih. Ona je još uvijek ciklična, iako to nisu cikličnosti prijašnje faze razvoja kapitalizma. To dakako još ne znači da će taj sistem brzo nestati s društveno-političke scene i biti zamijenjen socijalizmom. Krupne revolucionarne promjene ne dešavaju se ni brzo ni lako.

Kriza kapitalizma i državnog socijalizma sve više postaje opće i univerzalna, zahvaća sve sisteme i podsisteme. Očituje se i u raznim vrstama terorizma, vojnim intervencijama, ratnim sukobima između zemalja ne samo različitog nego i jednakog ili sličnog društvenog uređenja.

Kapitalističke i neke socijalističke države dijele interesne sfere, ograničavaju detant i suverenitet mnogih zemalja. Povezanost vojnih i političkih vrhova sve više ugro-

žava autonomiju i ravnopravnu suradnju, sužava nesmetanu cirkulaciju ljudi, roba i ideja. Sve je to suprotstavljeno nacionalnoj i socijalnoj ravnopravnosti, sukobljava se naročito s klasnim, nacionalnim i drugim društvenim snagama novooslobođenih zemalja i ljudima koji se više ne mire s podaničkim položajem prema upravljačima ni s hegemonijom ma koje vrste. Ta se kriza teško prevladava. Iako se još može reproducirati, ne treba zanemariti činjenicu da su sve snažniji i elementi novog.

Razvoj proizvodnih snaga, tehnologije i nauke te naučna dostignuća traže i nove društvene odnose, u prvom redu ukidanje eksploatacije i hegemonije, što će omogućiti još brži opći razvoj. Vladajući klasno-antagonistički etatiistički odnosi sukobljavaju se s izmjenama socijalne strukture u svijetu i s izmjenama političke karte svijeta. Antikolonijalna revolucija postigla je poslije drugog svjetskog rata goleme rezultate. Kolonijalizam je pretrpio ozbiljne udarce, a oni svakim danom pogađaju razne oblike hegemonizma. Kapitalizam, međutim, još ima golemu ekonomsku i vojnu moć. Jednako tako mnogi se marksisti slažu u tome da kapitalizam unutar sebe proživljava velike promjene te da nestaje stari kapitalizam imperijalističkog tipa s golemim kolonijama i administrativnom podjelom svijeta između najrazvijenijih kapitalističkih zemalja. Međutim, na krupne transformacije u proizvodnim snagama i produkcijom odnosima kapitalizma utjecali su razvoj tehnike, nauke, nuklearne energije, zatim društveno buđenje kolonijalnih naroda kroz antikolonijalnu revoluciju i kroz socijalističke revolucije. Sve se više isprepliću socijalističke, nacionalne i antikolonijalne, antihegemonističke revolucije.

Produbljuju se suprotnosti između rada i kapitala, između eksploatatora i eksploatiranih, između razvijenih i nerazvijenih. Kapitalistički je sistem postigao značajne rezultate u razvoju civilizacije, ali je istodobno ispoljio velike slabosti. U bivšim kolonijama kroz dugogodišnju vladavinu nije uspio razviti proizvodne snage u tim zemljama, ni radničku klasu ni inteligenciju. Naprotiv, kolonijalisti su podržavajući sve prijašnje sisteme, ostavili za sobom materijalnu

i kulturnu bijedu većini čovječanstva. Još i danas se koriste poznatim geslom *divide et impera* (podijeli pa vladaj): pomoću zaostalog tribalizma i nacionalne podvojenosti vladali su golemim kolonijama. I danas ekonomsko-financijskim, vojnim i drugim činiocima utječu i nasilno ostvaruju neokolonijalizam i drže stotine milijuna ljudi u najvećoj bijedi. Kad se danas govori o prijelazu u postindustrijsko društvo, često se zaboravlja da je još ogromna većina ljudi na egzistencijalnom minimumu i da milijuni gladuju.

U suvremenim uvjetima razvio se državni kapitalizam, koji je temelj i blokovskim integracijama i polarizacijama. Ta se faza naročito razvila poslije drugog svjetskog rata. Državni kapitalizam na neki način predstavlja kontinuitet u općem razvoju kapitalizma, ali s obzirom na utjecaj socijalističkih oslobodilačkih i antikolonijalnih revolucija i određen diskontinuitet. Kontinuitet je u tome što se nastavlja klasno društvo s mnogim elementima kapitalističkog profila, podjele funkcija između rada i kapitala i zadržavanja raznih privilegija. Istodobno se afirmiraju mnogi socijalistički elementi u procesu proizvodnje i upravljanja, u razvoju nacionalne i socijalne ravnopravnosti. S jačanjem državnog aparata zaoštravaju se mnoge proturječnosti, koje se oslanjaju na vojno-industrijski kompleks. Produbljuju se suprotnosti između rada i upravljanja. Aparat države postao je velika ekonomska i politička sila u državnom kapitalizmu. Enormno rastu državni budžeti.

U vezi s tim javljaju se i novi društveni fenomeni u mnogim zemljama. Radnička klasa i njezine političke partije, sindikati utječu na jačanje uloge države. To je također jedna proturječnost, jer se suprotstavljene klase iz različitih interesa objektivno bore za jačanje uloge države. Tako se uslijed djelovanja različitih snaga postižu rezultati suprotni interesima svake pojedinačne klase i raznih društvenih grupacija.

S razvojem i podjelom društva na klase razvijala se i država kao klasna organizacija. Prema marksizmu je država u suštini vladavina određene klase, a njezin je cilj da štiti određeni sistem, čuva suverenitet i teritorijalni integritet.

Država je u svim razdobljima obavljala i neke funkcije u interesu svih građana. U različitim sistemima i u jednom određenom sistemu organizacije države su se razlikovale i danas se razlikuju. Ekspanzija prema vani je bila, a to je i danas, karakteristika eksploatatorske države koje su vodile ratove i potčinjavale druge zemlje i narode. Na unutrašnjem planu, osim što osigurava sistem, država je kao predstavnik vladajuće klase u svim razdobljima obavljala i različite privredne, obrambene, kulturne i slične poslove. Mnoge od tih funkcija štatile su interese i različitih klasa i naroda, a ne samo pripadnika vladajuće klase. Međutim, sve to ne mijenja osnovnu klasnu suštinu države. U vezi s idejnim, teoretskim i praktičnim pitanjima različita shvaćanja o državi zastupale su određene političke partije i njihovi ideolozi. Svaka klasa, odnosno partija ima svoje stavove o državi uopće, a prema određenom tipu i o konkretnoj državi. Svaka partija i njezini ideolozi zastupaju konkretne stavove o državi općenito i o svakoj konkretnoj državi bilo da je teoretski opravdavaju ili osporavaju. I u radničkom pokretu postojala su i postoje različita shvaćanja države. Nisu rijetka ona koja su protiv svake države koja su zapravo za njezino ukidanje i to smatraju primarnim zadatkom. To su u suštini anarhistička, antiinstitucionalna shvaćanja, koja su izraz slabosti pokreta u kojem nastaju. Ta u suštini malograđanska shvaćanja potcjenjuju narode, klase i njihovu ulogu u historiji. To je rušilački, a ne stvaralački element, nasuprot kojem marksizam polazi od revolucije za organizaciju pokreta i klase u suvremenim uvjetima.

Marksisti su opsežno proučavali teoretska i politička pitanja države. Poslije pobjede oktobarske i mnogih drugih revolucija ne egzistira samo bogato teoretsko, nego i praktično iskustvo socijalističke države, a mnoge su se promjene dogodile i u građanskim državama. Marksizam ističe da je država klasna organizacija, ali postoji različito teoretsko shvaćanje o karakteru i zadacima socijalističke države, različita je i praksa.

U radničkom su pokretu dosta dugo sporni suština

i uloga diktature proletarijata. Jedni je teoretičari bezrezervno prihvaćaju, ali i različito tumače, što ovisi i o tome priznaju li se ili ne različiti nivoi razvoja te uvjeti i putevi borbe za socijalizam, različitost u izgradnji socijalizma i suštine socijalističke države. Drugi pak ne osporavaju samo diktaturu proletarijata, nego i klasni karakter države. U marksizmu je dosta rašireno shvaćanje da proletrska država (diktatura proletarijata) treba biti tako organizirana da u svojim klasičnim formama s pobjedom revolucije počinje odumirati. Točnije, da se istodobno s državnim funkcijama podružtvljuju i funkcije posredstvom kojih se ostvaruje historijski interes radničke klase čiji je cilj ukidanje klasa, pa i klasne suštine države. Bit toga jest ukidanje eksploatacije unutar pojedinih naroda i država i među narodima, ukidanje privatnog vlasništva nad onim sredstvima za proizvodnju koja su po svom karakteru društvena, ali i razvoj onih koja su po svom karakteru osobna, stvaranje materijalne osnove istodobno za razvoj društva i za prevladavanje klasnih antagonizama. Bitno je da se surađuje na ravnopravnim osnovama unutar zemlje i s drugim zemljama. Problem je kako čitav politički sistem u takvoj državi usmjeriti da štiti društveno vlasništvo nad društvenim sredstvima za proizvodnju, da ih reproducira u proširenom opsegu te da se oslobađa inicijativa osobnog rada i malog poduzetništva.

Idejne i političke institucije te čitav obrazovni, kulturni i informativni sistem usmjeren je ka razvoju novih socijalističkih vrijednosti, reprodukciji socijalističkih produkcionih odnosa. To je istodobno i pretpostavka za ravnopravnost naroda i radnih ljudi i njegovo učešće u upravljanju različitim društvenim i državnim poslovima. Jačanjem društvenog karaktera sredstava za proizvodnju i društvenih socijalističkih odnosa u uvjetima samoupravljanja težište je socijalističke države (diktature proletarijata) da društvo bude što demokratskije i što humanije, pa i uspješnije u savladavanju eksploatacije.

Što se socijalistički samoupravni sistem u cjelini uspješnije razvija to će slabiti intenzitet i klasne borbe bit će sve

manje pojedinaca i grupa ili organiziranih snaga protiv kojih treba primjenjivati administrativne mjere. O razvoju socijalističkih odnosa ovisi koliko se uspješno savladavaju društvene suprotnosti i obratno, ako se učvršćuje državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i državni aparat, sužava se masovna osnova revolucije. Kad se socijalistički procesi ne razvijaju a država gubi bitne socijalističke karakteristike, ona ostaje bez oslonca u radničkoj klasi i radnim ljudima, sve se više odvaja od društva, a jačanje državnog aparata i njegova uloga opravdavaju se tezom, »što se socijalizam više razvija to se klasna borba više zaoštrava«. U takvim uvjetima i radnička klasa gubi važnost, jer ju je država ulogom na osnovi državnog vlasništva zadržala u najamnom odnosu. U takvom političkom sistemu ne samo da se ne pomišlja na odumiranje države, na podruštvljavanje njenih funkcija, nego funkcija države i njezinog aparata postaju sve obuhvatnije, sve naglašenije kao snaga iznad društva, točnije iznad radničke klase i radnih ljudi. Često se govori kako se sve radi u ime radničke klase, kako je riječ o općenarodnoj državi, negira se i klasnost države.

Uspješna socijalistička i oslobodilačka revolucija redovito bi trebala razvijati novi tip države koji negira staro, što ovisi i o tome je li od početka socijalistička država organizirana tako da poslije prvih samostalnih akata eksproprijacije eksproprijatora počinje odumirati. Iz toga proizlazi glavno pitanje – što se dešava s podržavljenim sredstvima za proizvodnju, da li se podruštvljavaju, otvara li se proces upravljanja društvenim poslovima od strane radnika, radničke klase i udruženih radnih ljudi i jesu li radnička klasa i druge socijalističke organizirane snage idejno i politički usmjerene da s radničko-klasnih pozicija razvijaju nove socijalističke elemente i savladavaju elemente starog antagonističkog klasnog društva. Razvoj sredstava za proizvodnju, samoupravljanje, udruženi rad, asocijacija neposrednih proizvođača istodobno znače i borbu za razvoj i kvalitativno nov sadržaj socijalističkog društva, pa i socijalističke države, obogaćuju demokratsku suštinu dr-

žave, što je bitno za novu kvalitetu i promjene u biću socijalističke države i društva.

Iako je država u socijalizmu instrument radničke klase za izgradnju socijalizma, država se ne može identificirati s interesima radničke klase. Država ima i realnu samostalnost, jer je izraz društvenih klasnih proturječnosti i u novom socijalističkom društvu. Pokazalo se da socijalizmu prijeti realna opasnost od potpunog osamostaljenja države u odnosu prema radničkoj klasi, njezinim klasnim interesima, a pogotovo ako se uloga države temelji na državnom vlasništvu. U takvom sistemu postoji opasnost, što se i dešava, da se birokratske i tehnokratske snage pa i partijske kroz personalnu uniju povežu s državom. Partija često, umjesto da zastupa historijski interes radničke klase i socijalizma, postaje instrument birokratskih struktura, a i sama se birokratizira. Za Savez komunista Jugoslavije i druge organizirane socijalističke snage bitno je da djelujući kroz samoupravni politički sistem stalno vode borbu za ostvarivanje historijskih interesa radničke klase, pri čemu je država važan ali ne i jedini odlučujući činilac.

Razvoj samoupravljanja u SFRJ jest ostvarivanje radničko-klasnih interesa, a borba za razvoj samoupravljanja s radničko-klasnim pozicija istodobno je i borba za novi karakter države kao instrumenta u rukama radničke klase.

S obzirom na nivo razvijenosti i karakter jugoslaven-skog društva, normalno je što postoje i shvaćanja države kao izvanklasne tvorevine. To su u suštini ili buržoaska shvaćanja ili državno-socijalistička. Prva se zasnivaju na privatnom, a druga na državnom karakteru vlasništva sredstava za proizvodnju. To doprinosi i brkanju različitih teoretskih shvaćanja o državi i često pogoduje nekritičkom stavu o državi. Brkaju se anarholiberalističke, ultralijeve, birokratske i druge karakteristike socijalističke države, jer se brkaju stavovi o državi uopće: građanskoj, birokratsko-etatističkoj i samoupravnoj. Zbog toga je istodobno sa stalnim razvojem društvenog vlasništva i samoupravljanja prijeko potrebno razvijati i stvaralačku kritiku prema svemu starom u državnim institucijama. Na taj način stalno

se razgraničava sa onima koji potcjenjuju ulogu i funkciju države u izgradnji socijalizma.

Mnogi kritičari samoupravljanja zapravo se zauzimaju za buržoasku ili neostaljinističku državu. Riječ je o onima koji su protiv samoupravljanja, a ne o normalnoj kritici slabosti u samoupravljanju, bilo da su rezultat pojedinih institucionalnih rješenja ili prakse.

Razvoj samoupravljanja istodobno je razvoj novih odnosa u društveno-političkom sistemu SFRJ, kroz koji se ostvaruju i jedinstvo i ravnopravnost naroda i narodnosti u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji i u svakoj njezinoj republici i autonomnoj pokrajini.

Razvoj društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i razvoj socijalističkih produkcionih odnosa i samoupravljanja čvrsto je povezan s razvojem i autonomnih pokrajina, i republika i Federacije kao društveno-političkih zajednica ili pak kao državnih koje se u starom, klasičnom smislu, ako jačaju elementi samoupravljanja i udruženog rada, prevladavaju, što je bitno za koheziju socijalističke Jugoslavije. U borbi za afirmaciju socijalističke države susreću se i one snage koje su na osnovi državnog vlasništva nastojale ostvariti etatizam i hegemonizam u Federaciji, kao i one koje u ime borbe protiv unitarizma na nivou Federacije i republičkog etatizma zapravo istodobno podržavaju i separatizam u odnosu prema Federaciji i unitarizam na nivou republike. Obje tendencije su antisamoupravne, antiradničke, suprotne ravnopravnosti naroda i narodnosti. Afirmacija radničko-klasnog interesa kroz udruženi rad i samoupravljanje osnovni je preduvjet za afirmaciju naroda i narodnosti. Ako se to uspješno razvija, jača socijalistička Jugoslavija, zaštićen je njezin suverenitet, integritet i ravnopravnost njezinih naroda i narodnosti. Birokratsko-tehnokratske snage jačaju unitarističke i separatističke težnje i podržavaju tendencije koje vode sukobima među narodima na osnovi nacionalnog, odnosno republičkog ili pokrajinskog kapitala.

Samoupravljanje omogućuje afirmaciju stvarnih interesa naroda i narodnosti, ekonomski razvitak svakog od

njih, svake republike i pokrajine te Jugoslavije kao cjeline. Problemi i nejasnoće nacionalnih, republičkih i pokrajinskih ekonomija ne proizlaze iz toga što one postoje, nego se oni javljaju zato što u njima dominiraju državno vlasništvo i državni kapital, otuđivanje od radničke klase i samoupravno udruženog rada – što je naročito izraženo kroz proširenu reprodukciju te opću i zajedničku potrošnju. Baš ta otuđenost osnova je autarhičnosti, neefikasnosti investiranja i različitih drugih oblika zajedničke i opće potrošnje. Ništa se korisno ne postiže osporavanjem ekonomskog interesa nacije, republike i pokrajine pa ni osporavanjem nacionalne, odnosno pokrajinsko-republičke ekonomije. Težište se treba zauzimati za jačanje društvenog karaktera sredstava za proizvodnju, u prvom redu u vezi s pitanjima proširene reprodukcije, za deatizaciju opće i zajedničke potrošnje – a to su bitne pretpostavke za uspješnije prevladavanje autarhije, za optimalnu podjelu društvenog rada u sklopu čitave Jugoslavije, za optimalno uključanje Jugoslavije u međunarodnu podjelu rada. To je osnova za ravnopravnost i unutar naroda i među narodima u Jugoslaviji, za afirmaciju pravih nacionalnih interesa, suradnje među narodima i narodnostima, što će sprečavati aktivnost različitih nacionalističkih snaga.

Birokratsko-tehnokratske snage u društvu i u Savezu komunista, kao tumač nacionalnih interesa, zapravo su ostatak starih odnosa, nosioci hegemonizma i partikularizma. One istodobno obespravljaju svoj narod i teže potčinjavanju drugih. S tih pozicija nije moguće rješavati objektivne nacionalne, materijalne, kulturne i druge društvene probleme.

Samoupravni politički sistem, kako je određen Programom SKJ, čini idejno-političku osnovu za razvoj društvenog vlasništva i reprodukciju socijalističkih odnosa te istodobno osnovu za afirmaciju nacionalnih interesa, nacionalne ravnopravnosti, međunacionalne suradnje. Jedinstvenim političkim sistemom na osnovama samoupravljanja radni ljudi i građani Jugoslavije ostvaruju suvere-

nost, ravnopravnost, zajedničku obranu zemlje i društvenu samozaštitu te štite njezin međunarodni položaj.

Radni ljudi kao proizvođači, upravljači i građani bitne zajedničke interese ostvaruju na nivou federacije, ali se mnogi zajednički interesi ostvaruju kroz udruženi rad u republikama, pokrajinama i manjim društveno-političkim zajednicama. Sve su to samo dijelovi jednog cjelovitog, integralnog društveno-političkog sistema, sistema socijalističkog samoupravljanja.

Savez komunista može biti uspješan ako djeluje unutar takvog političkog sistema, ako realno sagledava društvene probleme, razvija revoluciju i s drugim radnim ljudima izgrađuje socijalizam, ako afirmira historijski interes radničke klase, punu ravnopravnost radnih ljudi, naroda i narodnosti. Rezultati koji su postignuti u poslijeratnom razvoju društva, razvoju proizvodnih snaga i produkcionih odnosa, promjenom socijalne strukture, napretkom u obrazovanju stanovništva, političkom obrazovanošću radničke klase i radnih ljudi kroz proces samoupravljanja pridonijeli su da socijalistička Jugoslavija ima značajno mjesto u borbi za progres u svijetu, u internacionalističkoj suradnji sa socijalističkim i oslobodilačkim pokretima, radničkim i komunističkim partijama. Sve ono novo potignuto u razvoju političkog sistema, u idejno-političkom rješavanju i trasiranju daljeg razvoja društva, uključujući i sagledavanje uloge radničke klase i udruženog rada, vrlo je značajan rezultat. Zbog svega toga se, iako više posredno, povećavao utjecaj radničke klase na humaniji i demokratskiji način odlučivanja i rada na svim razinama samoupravljanja. U posljednjem desetljeću jačali su državno-klasno i grupno vlasništvo i privatizacija društvene imovine – što je negativno utjecalo na shvaćanje uzajamnosti prava, obaveza i odgovornosti u razrješavanju pojedinačnih i zajedničkih interesa. Ozbiljan je problem kako u praksi stalno unapređivati jedinstvo radničke klase, afirmirati stvarne materijalne interese radnih ljudi i građana. Te se slabosti mogu uspješnije savladavati odlučnijim razvojem društvenog karaktera sredstava za proizvodnju, udruživanjem i integriranjem rada, uspješ-

nijim razvojem društva ka asocijaciji neposrednih proizvođača u sklopu čitave zemlje.

Društveni sektor privrede i samoupravljanje u Jugoslaviji i njemu odgovarajući, društveni odnosi još nisu dostigli takav nivo da bi svojim mehanizmima uspješno reproducirali novo i onemogućivali obnavljanje starog. Sistem nije toliko savršen da bi se vodeće snage mogle prepustiti zadovoljstvu. U Jugoslaviji nije teško uočiti različite eksploatorske i još neke negativne pojave. Međutim, trenutačno je osnovni problem što nazaduje socijalističko opredeljenje, a to omogućava i znatan porast djelatnosti antisocijalističkih, kontrarevolucionarnih snaga. Riječ je o nekim suštinskim elementima zadržavanja starog, na kojima se razvijaju mnoge i različite sekundarne pojave, koje negativno utječu na samoupravno i političko raspoloženje naroda. Ozbiljni problemi i još ozbiljnije slabosti u vođenju srednjerodne i tekuće ekonomske politike pogoduju razvoju takvih pojava. Zaoštravaju se proturječnosti i povećavaju se socijalne razlike, pa veliki dio stanovništva postaje sve bogatiji i relativno dobro živi, a drugi dio radnog naroda i društveni fondovi osiromašuju. Trend rasta utjecaja etatizma u društvenoj reprodukciji te u opštoj i zajedničkoj potrošnji reproducira veliku neracionalnost. Egalitarizam na makro i mikro planu otežava raspodjelu prema rezultatima i poslovanju, teško se istinski vrednuju proizvodni i kreativni rad. To negativno utječe na radnu disciplinu, na produktivnost, na opće ponašanje i etiku većine radnih ljudi. Sve to otežava šire i efikasnije otvaranje Jugoslavije prema svijetu i pozitivan uticaj na produktivnost rada u Jugoslaviji, pogoduje različitim zatvaranjima, jača lokalni i republički partikularizam, tehnokratizam koji se redovno izražavaju kroz nacionalizam. To također otežava afirmaciju historijskih interesa radničke klase, slabi idejno-političko jedinstvo Saveza komunista i drugih socijalističkih snaga, otežava razvoj samoupravljanja i revolucije.

Savez komunista, prema svemu sudeći, nije svjestan socijalnih i klasnih sukoba kao izraza objektivnih društvenih proturječnosti, a ne samo izraza subjektivnih shvaćanja.

Budući da je mnogo toga produkt objektivnog stanja, ono se ispoljava kroz život i praksu, kroz nauku, kulturu, ideologiju i politiku, pa ima i svoje nosioce. Jugoslavensko društvo ne može se pravolinijski razvijati, niti može biti uspješno samo pukom praksom, ni na osnovi apstraktne ideologije i nauke odvajane od socijalizma, revolucije i samoupravljanja. Postojeće klasne proturječnosti ne treba dramatizirati, ali je opasno potcjenjivati ih i prepuštati stihiji. Bitno je u svakom trenutku pravilno ocjenjivati odnose društvenih snaga, njihov raspored te praktično raditi i voditi idejno-političku borbu za ostvarivanje historijskog interesa radničke klase.

Organizirane socijalističke snage u Jugoslaviji još dugo će se sukobljavati s različitom buržoaskom, državno-etatiističkom, grupno-vlasničkom praksom, shvaćanjima i monopolima, a svaka od njih i sve zajedno u višenacionalnoj zajednici mogu postati i osnova nacionalizma i obratno, ako se potiskuje tuđe i razvija novo socijalističko, onda jača osnova bratstva i jedinstva. Različiti klasni i različiti samoupravni interesi objektivno su dani. Bitno je stalno uočavati trendove njihova kretanja, razlučivati što je primarno a što sekundarno i u svakom trenutku osposobljavati se za kritičko sagledavanje onog što je pozitivno a što negativno u razvoju revolucije i socijalizma. Nužno je stalno proučavati materijalne uvjete klasne borbe.

Sadašnji trenutak jugoslavenske krize karakterizira zastoj na glavnim smjerovima samoupravljanja, naročito u područjavanju proširene reprodukcije, što se negativno odražava na socijalistički produkcionni odnos, pogoduje gomilanju negativnih sekundarnih pojava koje postaju ozbiljan ekonomski, a još više politički problem. Zbog toga se povećavaju i socijalne razlike, bogate se pojedinci pa i čitavi slojevi, jača diferencijacija na bazi privilegija i eksploatacije. Sve to produbljuje društveno-ekonomsku, političku i moralnu krizu, slabi funkciju države u zaštiti socijalizma kao sistema. U tome je velika još neispunjena obaveza organiziranih socijalističkih snaga, posebno Saveza komunista.

Problem demokratizacije ima svoju historiju. Vezan je za organizirano društvo. Demokracija je jedno od središnjih pitanja kojim se bave suvremena teorija i praksa različitih ideoloških i političkih opredjeljenja. U suvremenom svijetu, pogotovo poslije drugog svjetskog rata i sloma fašizma, za demokraciju se izjašnjava mnogo političkih, u prvom redu, revolucionarnih partija, oslobodilačkih pokreta, grupa i pojedinaca.

Budući da su za demokraciju zainteresirane široke narodne mase, za nju se danas izjašnjavaju i one partije, pokreti i pojedinci koji po mnogim važećim kriterijima nemaju veze s demokracijom. Napredni pokreti i ljudi, narodne mase čija je snaga sve značajnija, ne mire se više s tim da budu objekt nečije politike. Oni hoće biti subjekt u ostvarivanju demokracije, koja i etimološki gledano znači vladavinu naroda. Uslijed svega toga demokracija se praktično razvija i teoretski osvjetljava. Ona sve više prelazi uska politička shvatanja i praksu, a sve se više širi na ekonomsko, socijalno, kulturno i ostala područja društvenog rada i života.

Marksizam je polazeći od svega pozitivnog što je čovječanstvo postiglo, uključujući i demokraciju, pogotovo demokraciju građanskih revolucija i pokreta, pridonio da se pojam demokracije postavi šire nego u prošlosti. Mnogi građanski filozofi, pa i takvi mislioci kao što su Hegel i Montesquieu, nisu prihvaćali demokraciju kao vladavinu naroda. Potkraj XIX. stoljeća, međutim, građanska filozofska i politička misao sve se više izjašnjava za demokraciju. Pojedini građanski teoretičari povezivali su demokraciju i liberalizam. Iako je ta tendencija jačala, imala je jake protivnike u imperijalizmu i hegemonizmu, koji su ojačali te došli do izražaja u fašizmu.

Poslije drugoga svjetskog rata ideja demokracije dobiva širi prostor, ali je građanski ideolozi nikada ne prihvaćaju u njezinom suštinskom značenju kao vladavinu naroda. Sve su činili da je preobrazu u posrednu političku predstavničku vladavinu buržoaskih, građanskih partija, njihovih vrhova koji se bore za glasove širokih masa, istina, danas na osnovi

vladajućeg jednakog izbornog prava, što je i suština građanske demokracije.

Nema građanske demokracije koja polazi od »vladavine naroda«. To buržoaska klasa i ne može, jer bi morala napustiti pozicije svoje vladavine, napustiti privatno vlasništvo, a tada bi i buržoazija kao klasa nestala. U demokratskom građanskom sistemu mase ne mogu neposrednije odlučivati o bitnim ekonomskim i društvenim pitanjima, mogu se izjašnjavati samo o izboru predstavnika u parlament. Istina, i tu ima krupnih promjena koje su u građansku demokraciju, u građanski sistem, unijete pod uticajem komunističkih, radničkih i ostalih demokratskih partija, sindikata te oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta. Svuda u suvremeno društvo danas se probijaju socijalistički elementi. U današnje doba i nema čistog kapitalizma, kao što nema ni čistog socijalizma.

Polazna osnova građanske demokracije jest da građani izaberu svoje predstavnike, a da ti predstavnici odlučuju o društveno-političkim poslovima u sklopu buržoaskog sistema. Jačanje države i njezinog aparata sve je izrazitije u mnogim razvijenim građanskim državama.

Socijalistička demokracija zasnovana na naučnim, marksističkim shvaćanjima razvoja društva polazi od neposrednog odlučivanja građana o društveno-političkim poslovima, pa se time pojam demokracije proširuje. Polazi se od ukidanja eksploatacije unutar naroda i među narodima, od prevladavanja buržoaskih i društvenih vlasničkih odnosa, prevladavanja otuđenih državnih funkcija kroz njihovo udruživanje, od odumiranja države, od toga da udruženi i integrirani proizvođači i građani upravljaju i vladaju nastojeći se što više približiti suštini značenja demokracije – vladavini naroda, kako je govorio Lenjin da svi budu pomalo birokrati, kako nitko ne bi mogao biti veliki birokrat.

Uočavajući ograničenost klasne demokracije marksizam zauzima pozitivan stav o nekim osnovnim elementima građanske demokracije koji su postali univerzalni, kao što je načelo političke jednakosti. Socijalističko društvo

tako univerzalnom načelu treba dati dublji sadržaj, naročito socijalnu jednakost na osnovi ukidanja buržoaskog i državnog vlasništva i eksploatacije. Marksizam se pozitivno odnosi i prema načelu kontrole i ograničenju vlasti, posebno izvršne, upozoravajući na to da je prijeko potrebno da se to načelo dosljedno provodi. Pokazalo se da je to i te kako aktualno u socijalizmu, u tom prijelaznom razdoblju od kapitalizma ka komunizmu. Stvaralački marksizam je pravodobno uočio da su i u socijalizmu moguće velike zloupotrebe vlasti, u pojedinim zaostalim socijalističkim zemljama i razdobljima čak više nego u nekim razvijenim građanskim društvima. Marksizam smatra da je sloboda čovjeka i građanina univerzalna vrijednost, koju socijalizam treba razvijati i poboljšati. Demokraciju razvija i proširuje na sferu ekonomije oslobođenjem rada, ukidanjem monopolističkog odlučivanja u ekonomici, kapitalističko-vlasničkih državnih i grupno-vlasničkih odnosa. Socijalistička demokracija bitna je za ocjenu razvoja društva.

U nekim socijalističkim zemljama jednostrano se i pogrešno pošlo od Marxova pojma diktature proletarijata, izraženog kroz tezu da se razvojem socijalizma »zaoštava klasna borba«, pa se suprotno marksizmu razvija državno vlasništvo a posljedica toga je da državni aparat upravlja državnim vlasništvom. Zaboravlja se bitna Marksova postavka da je posljednji samostalni akt socijalističke države u funkciji revolucije nacionalizacija, da se poslije toga također u interesu revolucije podružuju i neke funkcije socijalističke države. Sužava se vladavina partije i njezine elite u ime klase i naroda kroz podruživanje svih upravljačkih funkcija i razvija se direktna socijalistička demokracija vladavina naroda. Državno vlasništvo, etatiziranje čitavog društva uzrokuje teške deformacije i ugrožava elementarna ljudska prava. U takvim su sistemima izražene najgrublje samovolje, razvija se karijerizam, nepotizam i ostale devijacije.

Buržoazija i njezini vladajući krugovi uočavaju da je potrebno osigurati osnovna prava i sigurnost građana u državi, zbog stabilnosti buržoaskog sistema. U tim sistemima

buržoazija ograničava ekonomska prava radnim ljudima i onemogućava njihovu direktnu vlast. Istodobno radnička klasa organizirana u sindikatima, radničkim partijama i drugim organizacijama postavlja ograničenja buržoaziji. Toga u nekim socijalističkim zemljama nije bilo ili nema. U njima dominira državno vlasništvo, a upravljanje njime je monopolizirano. Uspostavljena je personalna unija između partije i države što je ojačalo birokratski aparat na svim nivoima, a razmjerno s time umanjilo mogućnost uspješnog rješavanja bitnih ekonomskih i političkih problema društva.

Od Marxa pa dalje svi su marksisti u građanskom društvu isticali prednost republike s višepartijskim sistemom u odnosu prema apsolutnoj monarhiji i diktaturi. Smatrali su republiku s višepartijskim sistemom, u datim uvjetima, najboljim političkim oblikom za borbu radničke klase za svoja prava, za proširenje demokracije. Pridavali su veliko značenje učešću radničkih organizacija u različitim predstavničkim tijelima. Međutim, to za marksiste nije nikada bio krajnji cilj, nego optimalan okvir za borbu, za pravu demokraciju, za vladavinu naroda.

Krajnji cilj marksista jest besklasno komunističko društvo, što zahtijeva korijenite društveno-ekonomske promjene. Stoga se opredjeljuju u prvom redu za značajne promjene u vlasničkim odnosima i političkoj nadgradnji, što omogućuje da se kroz ekonomsku, političku i kulturnu sferu emancipira čovjek, da se socijalizam ostvaruje kao ravnopravna zajednica ljudi u kojoj je, kako je to rečeno u Manifestu Komunističke partije, »slobodni razvitak svakog pojedinca, uslov slobodnog razvitka za sve«. Sloboda svakog pojedinca jedino je ograničena jednakom takvom slobodom za svakog drugog čovjeka i građanina.

Marx je u analizi Pariške komune kritizirao građansku demokraciju. Mnogi teoretičari Druge internacionale, uključujući i Kautskog, dogmatizirali su predstavničku, političku, građansku demokraciju, stali u zaštitu čitavih struktura građanske države. Poznato je da je Kautsky s pozicija građanske demokracije kritizirao i oktobarsku revoluciju.

Lenjin je polazeći od marksizma bio za prevladavanje građanske demokracije i građanske države. Stavio je u središte pažnje odumiranje države i razvoj elemenata neposredne demokracije. Značajan je u tome Lenjinov prilog teoriji socijalističke demokracije »Država i revolucija«, gdje je Lenjin kritizirao državu kao klasnu vladavinu pa i građansku političku parlamentarnu državu, te upozorio na klasnu suštinu demokracije. Proučavao je radničku, klasnu demokraciju i s tih pozicija objasnio demokratsku suštinu diktature proletarijata koja je povezana s prevladavanjem eksploatorskog klasnog društva.

Polazeći od ukidanja eksploatacije unutar naroda kao preduvjeta ukidanju eksploatacije među narodima Lenjin je razvio koncept ravnopravnosti naroda, povezanost i uvjetovanosti nacionalne ravnopravnosti i zbližavanja naroda. Sve je to povezivao s razvojem direktne demokracije, vladavine naroda. Poništavajući nepravedne ugovore Carske Rusije u praksi je dokazao prednost socijalističke demokracije. Ustajući protiv tajne diplomacije zauzimao se za podruštvljenje vanjske politike. Omogućio je proces dekolonizacije. Lenjin je u oktobarskoj revoluciji započeo proces odumiranja države, razvio koncept sovjeta i upozorio na značenje organiziranih subjektivnih činilaca – partije i drugih društveno-političkih organizacija. Takav Lenjinov program neposredne demokracije nije se mogao ostvariti zbog raznih unutrašnjih i vanjskih prepreka. Ali, u razdoblju Oktobra, u razdoblju prvog imperijalističkog svjetskog rata dominirale su parole o miru, protiv aneksija, protiv podjele svijeta na sfere utjecaja, parole o pravu naroda na samoopredjeljenje, protiv eksploatacije, isticane su parole »tvornice radnicima i zemlja seljacima,« parole za svu vlast sovjetima, radničkim i seljačkim deputatima. To je snažno odjeknulo u svijetu, pa i postalo program mnogih radničkih organizacija i naprednih ljudi, bez obzira na to što su neki neprimjereno kopirali rusko iskustvo u sasvim drukčijim uvjetima. Lenjin se borio protiv oponašanja ruskog iskustva i kritizirao je neke odluke Kominterne, jer je

smatrao da su »obojene ruski«. Mnogi od tih Lenjinovih stavova i danas su aktualni.

Za marksiste su, dakle, socijalizam i demokracija nerazdvojni. Ali, poslije je u razvoju Sovjetskog Saveza, kao jedine socijalističke zemlje između dva svjetska rata, socijalistička demokracija naišla na goleme teškoće. To što je taj prvenac socijalizma trebao savladavati ogromne proturječnosti unutar zemlje i na međunarodnom planu, ne opravdava činjenicu da se ubrzo razvio svojevrsan despotizam i barjak demokracije pustio drugom.

Pod imenom diktature proletarijata država je pretvorena u represivnu vladavinu nad radnim ljudima, pa i nad revolucionarima.

Staljin je državno vlasništvo postavio kao osnovu sistema i na njemu upravljanje države sa svim državnim i društvenim poslovima. Apsolutizirao je državu u socijalizam revidirajući bitne marksističke postavke o društvu i državi. Likvidirao je ustavnost i pravni karakter države.

Prema uzoru na unutrašnje odnose vođena je i vanjska politika. U međunarodnom radničkom pokretu nametnut je staljinski model kao obavezan za sve zemlje u kojima pobijedi socijalizam, obavezan kao model za sve komunističke partije u borbi za socijalizam. Apsolutizacija državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju uzrokovala je apsolutizaciju države; jedno je podržavalo i razvijalo drugo. Totalitet i jednog i drugog postao je ideal, koji je bio jedno vrijeme vladajući gotovo u čitavom komunističkom pa i radničkom i antikolonijalnom pokretu. Smatrao je da država i njezin aparat sve mogu, pa čak da mogu vladati različitim društvenim i ekonomskim zakonitostima. Svi koji taj model ne slijede, proglašavaju se revizionistima. Zbog svega toga u Sovjetskom Savezu i nekim drugim socijalističkim zemljama, državni aparat dobio je veliku vlast, mase su se udaljile od upravljanja i borbe za neposrednu demokraciju, oštećena je demokracija kao univerzalna vrijednost, a oslabio je ugled socijalizma kao svjetskog procesa.

Unutrašnji birokratski odnosi prenošeni su na međuna-

rodne odnose. Pogodovalo je to klimi da se u značajnom dijelu radničkog i komunističkog pokreta odvajaju socijalizam i demokracija, a u drugom da se građanski višepartijski sistem postavlja kao uzor demokraciji. Iskorištavala je to, a i danas iskorištava, antisocijalistička propaganda. Međutim, socijalizam je postajao sve više svjetski proces, za njega su se deklarirali različiti antikolonijalni i uopće oslobodilački pokreti, i to je pridonijelo da se uspješnije kritiziraju i staljinistički i buržoaski sistem, da se ponovo vjeruje u nerazdvojenost socijalizma i demokracije. Postajalo je sve uočljivije da nema socijalizma bez istinske demokracije, bez vladavine naroda; kao što ni istinske demokracije kao vladavine naroda nema bez socijalizma. Produbljuju se shvaćanja o društvenom vlasništvu kao bitnoj pretpostavci područstvljenja državnih funkcija. Sve se više na dnevni red u radničkom pokretu stavlja problem neposredne socijalističke demokracije, tj. ističe se vlast u ime naroda. Kada se na temelju promatranja činilo da je staljinizam na vrhuncu svoje moći, on je u suštini bio u krizi. Zbog toga je otpor jugoslavenskih komunista staljinizmu mogao biti uspješan.

Jugoslavenska NOB-a i socijalistička revolucija ne bi bili uspješni da nisu zasnovani na interesima jugoslavenske radničke klase, seljaštva, inteligencije i uopće jugoslavenskih naroda i narodnosti, da nije bila na liniji općeg progressa. Opći su uvjeti nalagali neizostavnu ravnopravnost naroda i zemalja, a to se moglo postići samo u socijalizmu koji se razvija u neposrednoj socijalističkoj demokraciji.

Smrt Staljina, oličenja jedne etape u razvoju društva, ubrzala je društveno-socijalne procese koji su omogućili postupnu revitalizaciju demokracije u Sovjetskom Savezu i mnogim drugim socijalističkim zemljama, kao i u odnosima između komunističkih partija i socijalističkih država. Značajne su pri tome bile Beogradska i Moskovska deklaracija, koje su donijela rukovodstva socijalističke Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1955. i 1956. godine, kao i Berlinska konferencija komunističkih partija 1976. godine. Teoretsko i praktično značenje demokraciji su dale i daju mnoge komunističke partije i napredni pokreti u različitim

kapitalističkim zemljama. Demokraciji su značajno pridonijeli i još pridonose mnogi oslobodilački pokreti. Poseban prilog demokraciji daje pokret nesvrstanih. Sve je više onih koji se bore za demokraciju i ravnopravnost unutar pojedinih zemalja i pokreta i u međunarodnim odnosima.

Demokracija kao svijest, odnos i ponašanje bit će dugo aktualna i u socijalizmu. Trebat će vremena i napora da se postigne neposredna demokracija oličena u stvarnoj vladavini naroda.

Jugoslavenska koncepcija socijalističke demokracije razvijala se kroz praksu oslobodilačke socijalističke revolucije. Formulirana je u Programu Saveza komunista Jugoslavije i drugim partijskim dokumentima. Osmišljavaju ga i teoretski razrađuju jugoslavenski marksisti. Budući da je Jugoslavija dio suvremenog svijeta i svjetskog socijalističkog procesa, to su i praksa i teorija jugoslavenskog socijalizma, samoupravne socijalističke demokracije dio prakse i teorije socijalizma uopće. Jugoslavija i njezina revolucija su nerazdvojni dio suvremenih revolucionarnih kretanja u svijetu, pa su i značajan dio iskustava revolucionarnih snaga u svijetu. Jugoslavenski socijalizam i socijalistička demokracija nisu bili, a to ne bi smjeli ni ubuduće biti izolirani od progresivnih svjetskih kretanja.

Jugoslavenska socijalistička demokracija razvijala se u skladu s autonomijom u međunarodnom pokretu, polazeći od dva istodobno povezana procesa – s jedne strane nacionalnog suvereniteta a s druge međuzavisnosti i povezanosti, što je na liniji općeg svjetskog progressa. Jugoslavenska je revolucija nastavak svega progresivnog što su kroz historiju dale napredne snage na jugoslavenskom tlu i u svijetu uopće.

Socijalistička revolucija u Jugoslaviji u svom razvoju sukobljavala se s različitim unutrašnjim i vanjskim proturječnostima, stalno se sukobljavala i s dogmatskom apsolutizacijom buržoaskog sistema i države kao i apsolutizacijom gotovo svih iskustava pojedinih socijalističkih zemalja, komunističkih i radničkih partija. Svaka revolucija i napredni pokret što su čvršće povezani sa svojim narodom i sredinom

to su i sposobniji da se povezuju i s drugim naprednim pokretima. Sve što je u njima pozitivno postaje vlasništvo i svih naprednih snaga svijeta. Nijedan napredan pokret ne razvija se odvojeno od svjetskih tokova. Proizlazi to iz prirode povezanosti vanjske i unutrašnje politike svake partije, pokreta i zemlje. Socijalizam, socijalistička demokracija u jednoj zemlji i borba za njih uvijek je povezana s borbom za demokraciju u međunarodnim odnosima. Problemi vlasništva, države, politike, demokracije opći su i imaju u klasnom društvu klasno značenje, ali svaka se revolucija koristi različitim sredstvima i metodama, pa ima i autohtone elemente, svoje originalnosti. Socijalistička demokracija u Jugoslaviji je specifična, ona je oblik samoupravne demokracije s namjerom da se ostvari izvorno značenje pojma demokracije, da se prevladaju klase i klasno društvo.

Napredne snage u svijetu bore se za integraciju, za međunarodnu podjelu rada, za svjetsko tržište ali na osnovi ekonomske i političke ravnopravnosti. Bore se za integraciju koja bi se odvijala na bazi prevazilaženja eksploatacije, što je i u ekonomskom i u političkom interesu radnih ljudi, suverenih nacija i država. To je i bitna pretpostavka zbližavanja i ravnopravnosti ljudi i nacija. To je u suštini borba za nove socijalističke društvene odnose, za novi međunarodni ekonomski poredak, za istinske slobode i prava ljudi, za demokraciju. Jugoslavenska su revolucija i oslobodilačka antifašistička borba vođeni marksističkom ideologijom, povezivali radničko-klasno i nacionalno, afirmirali i emancipirali radnog čovjeka, narode i narodnosti, njihovu ravnopravnost, njihove političke i ekonomske slobode, njihovo oslobođenje od ugnjetača i izrabljivača. Omogućujući proces podruštvljenja klasičnih funkcija države afirmiraju suverenitet naroda, njihovu ravnopravnost, međuzavisnost i povezanost u jugoslavenskoj socijalističkoj zajednici. Ti su procesi sastavni dio suvremenih društvenih kretanja u svijetu, odvijaju se kroz mnoštvo klasnih i društvenih proturječnosti. Na tim osnovama može se razvijati borba za proširenje i jačanje demokracije u Jugoslaviji kao vladavine

radnih ljudi, koja se može ostvariti kroz oslobođeni i udruženi rad, samoupravljanje i ovladavanje rezultatima rada od radničke klase. Takvoj demokraciji u socijalističkoj, samoupravnoj Jugoslaviji ne postoji alternativa.

Popis literature

1. Adžija, Božidar; *Izbor članaka*. »Kultura«, Beograd, 1961.
2. Apostolski, Mihailo; Konstituisanje makedonske nacionalnosti – u: *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu*, Zbornik tekstova, knjiga I. »Naše teme«, Zagreb, 1970.
3. Atlagić, David; *Nacija, nacionalno pisanje i odnosi među narodima Jugoslavije*, »Đuro Salaj«, Beograd, 1966.
4. Bakarić, Vladimir; *Društvene klase nacija i socijalizam*, »Škotska knjiga«, Zagreb, 1976.
5. Bakarić, Vladimir; *Ekonomski politički aspekti socijalističkog samoupravljanja*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1975.
6. Bakić, Ibrahim; *Jugoslovenstvo od ideje do ostvarenja*, NIŠRO PSV, Beograd, 1985.
7. Boban, Ljubo; *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1941.*, knjiga I do II, »Liber«, Zagreb, »Otokar Keršovani«, Rijeka, 1974.
8. Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju, Šesti kongres KPJ Saveza komunista – Zagreb, »Kultura«, Beograd, 1952.
9. Božić I., Ćurković S., Ekmečić M., Dedijer V.; *Istoriya Jugoslavije*, »Prosveta«, Beograd, 1972.
10. Britoček, Marijan; Stav Prve internacionale prema nacionalnom i kolonijalnom pitanju, Marksove i Engelsove koncepcije, »Prilozi za istoriju socijalizma«, br. II, Beograd, 1965.
11. Broz Tito, Josip; Borba i razvoj KPJ između dva rata, Predavanje u političkoj školi Saveza komunista Jugoslavije »Josip Broz Tito – Kuminovec 1977«, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977.
12. Broz Tito, Josip; *Borba za daljnji razvoj socijalističkog samoupravljanja*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1975.
13. Broz Tito, Josip; Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe – u: Broz Tito, Josip, *Govori i članci*, knjiga I, »Naprijed«, Zagreb, 1959.
14. Broz Tito, Josip; *O bratstvu i jedinstvu*, »Mladost«, Beograd, 1977.
15. Broz Tito, Josip; Pedeset godina revolucionarne borbe komunista Jugoslavije, Referat na Svečanoj sjednici IX kongresa Saveza komunista Jugoslavije u povodu pedesetogodišnjice osnivanja KPJ – u: *IX kongres Saveza komunista Jugoslavije*, »Kultura«, Beograd, 1969.

16. Buharin, Nikolaj; *Kritika ekonomičeskoj platformi opoziciji*. Lenjin-grad, 1926.
17. Cesarec, August; Nacionalno pitanje i naši zadaci, Borba, Zagreb, 10. 7., 3. 8. i 6. 9. 1923.
18. Cvijić, Đuro; Predlog rezolucije o nacionalnom pitanju. »Radnik – delavec«, Beograd, 23. 9. 1923.
19. Drugi kongres KPJ, materijal sa simpozija u povodu pedesetogodišnjice Vukovarskog kongresa KPJ, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1979.
20. Đorđević, Jovan; Federalizam – nacija – socijalizam. »Privredni pre-gled«, Beograd, 1975.
21. Engels, Fridrih; *Anti-diring*. »Kultura, Beograd, 1964.
22. Engels, Fridrih; *Ludvig Fojerbah i kraj klasične nemačke filozofije*. »Kultura«, Beograd, 1947.
23. Engels, Fridrih; *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*. »Kultura«, Beograd, 1947.
24. Dugandžija, Nikola; *Religija i nacija*. Političke teme. Biblioteka poli-tičke suvremene misli, Zagreb, 1983.
25. Čepo, Zlatko; Komunistička partija Jugoslavije i Kominternu, »Naše teme«, br. VII, Zagreb, 1969.
26. Čolaković, Rodoljub; Borba Komunističke partije Jugoslavije za re-šenje nacionalnog pitanja. Socijalizam br. II, Beograd, 1959.
27. Čulinović, Ferdo; *Državno-pravni razvitak Jugoslavije*. »Školska knjiga«, Zagreb, 1963.
28. Damjanović, Pero; Borba Komunističke partije Jugoslavije protiv fa-šizma u svetlosti međunarodnog antifašističkog pokreta do 41. Prilozi za historiju socijalizma, br. X, Beograd, 1976.
29. Damjanović, Pero; Filip Filipović, Godišnjak grada Beograda, knjiga VI, Beograd, 1959.
30. Davičo, Oskar; Nacionalističke diverzije literarne čaršije. »Socija-lizam« br. XI, Beograd, 1969.
31. Dedijer, Vladimir; *Izgubljena bitka J. V. Staljina*. »Svetlost«, Sara-jevo, 1969.
32. Filipović, Filip; Nacionalno pitanje. »Radnik – delavec«, Beograd, od 21. 10. 1923.
33. Filipović, Filip; Razvitak društva ogledalo historijskog marksizma. »Geca-kon«, Beograd, 1924.
34. Gligorov, Kiro; Jedinstveno tržište, ravnopravnost republika i pokra-jina, naroda i narodnosti, – u: *Druga konferencija Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd. »Oslobodenje«, Sarajevo, 1972.
35. Gross, Mirjana; Socijalna demokracija u nacionalnom pitanju u Hr-vatskoj 1890–1902. »Historijski zbornik«, br. I–IV, Zagreb, 1956.
36. Gustinčić, Dragutin; Problemu narednoga vprašanja, g. Jugoslaviji. »Glas slobode«, Ljubljana, 9. 8. 1923.
37. Hadži-Vasilev, Kiro; *Problemi nacionalne nezavisnosti u savremenom svetu*, »Rad«, Beograd, 1959.

38. Hasani, Sinan: Stvaralaško zajedništvo kultura naroda i narodnosti. »Marksistička misao«, br. 4, Beograd, 1977.
39. Ičević, Dušan: Društvena svojina i društveno biće nacije. »Socijalizam«, br. 11, Beograd, 1977.
40. Istorija Saveza komunista Jugoslavije. »Narodna knjiga«, i »Rad«, Beograd, 1985.
41. Janković, Dragoslav: Društveni i politički odnosi u kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije komunista. »Istorija XX veka«, Zbornik radova, Beograd, 1959.
42. Jovanović, Rajko: Nacionalno pitanje. »Radnik-delavec«, Beograd, 4. 11. do 8. 11. 1923.
43. Jovičić, Vladimir: Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija – u: *Zadaci Saveza komunista Srbije u razvoju međunarodnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*, »Komunist«, Beograd, 1978.
44. Kardelj, Edvard: Nacija i međunarodni odnosi, BIGZ, Beograd, 1975.
45. Kardelj, Edvard: Prvci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977.
46. Kardelj, Edvard: Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1973.
47. Kardelj, Edvard: Socijalizam i rad, »Kultura«, Beograd, 1960.
48. Kautsky, Karl: Preteče novijeg socijalizma, knjiga I/II, »Kultura«, Zagreb, 1954.
49. Keršovani, Otokar: Rat i mir, »Naprijed«, Zagreb, 1946.
50. Kidrič Boris: Izgradnja socijalističke ekonomike Federativne Narodne Republike Jugoslavije – u: Kidrič, Boris, *Sabrana dela*, knjiga III, »Kultura«, Beograd, 1959.
51. Krilež, Miroslav: Evropa danas, »Zora«, Zagreb, 1956.
52. Krilež, Miroslav: Teze za jednu diskusiju godine 1935. – u: Miroslav Krilež, *10 krvavih godina i drugi politički eseji*, »Zora«, Zagreb, 1957.
53. Lasić, Stanko: Sukob na književnoj ljevici 1928–1952, »Liber«, Zagreb, 1970.
54. Lenjin, Vladimir Iljič: Država i revolucija – u: Vladimir Iljič Lenjin, *Izabrana djela*, tom II, »Kultura«, Zagreb, 1950.
55. Lenjin, Vladimir Iljič: O nacionalnom i kolonijalnom pitanju, Zbornik radova, »Naprijed«, Zagreb, 1958.
56. Lenjin, Vladimir Iljič: O prvu nacije na samospredjeljenje, »Kultura«, Zagreb, 1949.
57. Lenjin, Vladimir Iljič: Prvobitni nacrt teze o nacionalnom i kolonijalnom pitanju – u: Lenjin Vladimir Iljič, *O nacionalnom i kolonijalnom pitanju*, Zbornik radova, »Naprijed«, Zagreb, 1958.
58. Lerotić, Zvonko: Nacija, teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacije, »Kulturni radnik«, Zagreb, 1977.

59. Luksemburg, Roza: *Socijalna reforma ili revolucija*, BIGZ, Beograd, 1977.
60. Lenjin, Vladimir Ilić: *Imperijalizam i empiriokriticizam*, »Kultura«, Beograd, 1948.
61. Marković, Svetozar: *Srbija na Istoku*, BIGZ, Beograd, 1973.
62. Karl Marks, Klasne borbe u Francuskoj 1848–50. – u: Karl Marks – Engels Fridrih: *Delo*, tom X, »Prosveta«, Beograd, 1975.
63. Karl Marx, *Kritika gotskog programa*, »Naprijed«, Zagreb, 1973.
64. Karl Marks, *Kapital I, II i III*, »Kultura«, Beograd, 1947.
65. Karl Marx i Fridrih Engels, *Manifest komunističke partije*, »Kultura«, Zagreb, 1948.
66. Marjanović, Jovan: Jugoslavija KPJ i Kominternu, »Zbornik Filozofskog fakulteta«, br. I, Beograd, 1970.
67. Matvejević, Predrag: Kultura i nacionalna kultura, »Forum« br. 1/2, Zagreb, 1975.
68. Mojsov, Lazar: *Bugarska radničke partije komunista i makedonsko nacionalno pitanje*, »Borba«, Beograd, 1948.
69. Morača, Pero: *Tito – strateg revolucije*, Institut za suvremenu historiju, »Narodna knjiga«, Beograd, 1977.
70. *Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije*, »Komunist«, Beograd, 1964.
71. *Osnovne teže za pripremu stavova i dokumenata XI kongresa Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1978.
72. Pašić, Najdan: Faktori formiranja nacije na Balkanu i kod Južnih Slovena, »Pregled«, br. 5, Sarajevo, 1971.
73. Peratoner, Ervin: Nacionalno pitanje u građanskom društvu jučer i danas, »Naše teme«, br. 2, Zagreb, 1970.
74. Perić, Ivan: *Ideje »masovnog pokreta« u Hrvatskoj*, Centar za aktuelni politički studij, Zagreb, 1974.
75. *Peta zemaljska konferencije partije Jugoslavije* (Zbornik radova), Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1972.
76. *Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije*, Izveštaj i Referat, »Kultura«, Zagreb, 1948.
77. Pijade, Moše: *O Dimitriju Tucoviću*, »Kultura«, Zagreb, 1950.
78. *Platforma za pripremu stavova i odluka X kongresa Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1973.
79. Pleterski, Janko: *Nacije, revolucija, Jugoslavija*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1985.
80. Popović, Milentije: *O ekonomskim odnosima među socijalističkim zemljama*, »Novo pokoljenje«, Beograd, 1950.
81. Popović, Milentije: *O nacionalizmu*, »Teorija in praksa«, br. 6/7, Ljubljana, 1971.
82. Popović, Milentije: *Udruženi rad i neposredna demokratija*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1975.
83. *Program Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974.

84. Purivatra, Arif; *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1977.
85. Purivatra, A., Duraković E.; *Nacionalni odnosi i samoupravno zajedništvo*, Studijski centar Gradske konferencije SK BiH Sarajevo, Sarajevo, 1974.
86. Radonjić, Radovan; Suština i smisao teorije »socijalističke nacije«, »Naše teme«, br. XII, Zagreb, 1977.
87. M. Seton-Watson, *Nacije i države*, Globus, Zagreb, 1980.
88. Staljin, Josip Visarionovič; *Marksizam i nacionalno kolonijalno pitanje*, Izbornik izabranih članaka i govora, »Kultura«, Beograd, 1947.
89. Staljin, Josip Visarionovič; *Pitanje lenjinizma*, »Kultura«, Beograd, 1946.
90. Staljin, Josip Visarionovič; *Ekonomski problemi socijalizma u SSSR-u* »Boljševik« br. 18, septembar 1952.
91. Stefanović, Jovan; *Federalizam i njegov razvitak u svijetu*, JAZU, Zagreb, 1962.
92. Stipetić, Zorica; *Uloga inteligencije Hrvatske u moralnom, intelektualnom i političkom pripremanju socijalističke revolucije Jugoslavije – u: Oslobođilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija*, Zajednica instituta za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije, »Eksport-pres«, Beograd, 1977.
93. Šuvar, Stipe; *Nacionalno i nacionalističko*, eseji i polemički prilozi, Marksistički centar Split, Split, 1974.
94. Šuvar, Stipe; *Određnice nacije s marksističkog stajališta*, »Savremenost«, br. 1, Novi Sad, 1972.
95. Tucović, Dimitrije; *Srbija i Albanija*, »Radnička štampa«, Beograd, 1974.
96. Todorović, Mijalko; *Društveno-ekonomske osnove ravnopravnosti republika i nacija u Jugoslaviji*, »Socijalizam«, br. 5, Beograd, 1966.
97. Vlahović, Veljko; *Socijalistička revolucija i nacionalno pitanje u Jugoslaviji – u: Veljko Vlahović: Svijest i stvarni život*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1975.
98. Vlačić, Gordana; *KPJ i nacionalno pitanje 1919–41 – u: Socijalizam i nacionalno pitanje*, Centar za aktualni politički studij, Zagreb, 1970.

Kazalo imena

- Adler, Viktor 54
- Bauer, Oto 54
- Cankar, Ivan 15
- Cesarec, August 58
- Churchill, Winston 27, 30
- Cvetković, Dragiša 61
- Dimitrov, Georgij 21
- Dragosavac, Dušan 10, 60
- Dučić, Jovan 28
- Engels, Friedrich 53, 61, 163
- Filipović, Filip 20
- Garašanin, Ilija 46
- Glavinov, Vasil 14
- Hegel, Georg Friedrich Wilhelm 188
- Hitler, Adolf 30
- Hodža, Enver 33
- Jovanović, Rajko 59
- Kardelj, Edvard 38, 42, 120
- Karev, Nikola 14
- Kautsky, Karl 162, 191
- Kosanović, Sava 104
- Kvaternik, Eugen 46
- Lenjin, Vladimir Iljič 18, 26, 57–61, 78, 91, 92, 93, 95, 127, 156, 162, 163, 189, 192, 193
- Maček, Vlatko 30, 61
- Marković, Svetozar 14, 53, 76
- Marx, Karl 26, 61, 63, 97, 118, 120, 121, 127, 135–140, 150, 160–163, 190, 191
- Mihailović, Draža 30, 46
- Miljuš, Simo 59
- Montesquieu, Charles Luis 188
- Nedić, Milan 30
- Nemanjići 67
- Pavelić, Ante 47
- Pijade, Moša 59
- Rener, Karl 54
- Roosevelt, Franklin Delano 27
- Staljin, Josip Visarionovič 32, 36, 96, 193, 194
- Starčević, Ante 46
- Stepinac, Alojz 28
- Šatorov, Šarl 31
- Tito, Josip Broz 29–32, 35, 36, 42, 62, 63, 87, 120, 128
- Tucović, Dimitrije 15–17, 19, 53–55, 76, 93
- Velimirović, Nikolaj 28

Sadržaj

Predgovor / 5

- I. Historijska osnova nove Jugoslavije / 11**
Pregled klasnih, nacionalnih, ekonomskih, političkih i kulturnih vrela, razvođa i slivova / 11
- II. Razvoj i aktualnost revolucionarne misli u zemljama SFRJ o nacionalnom i internacionalnom / 44**
- III. Pojam i sadržaj jugoslavenstva / 69**
- IV. Klasna suština borbe za humanističke ciljeve jugoslavenske revolucije / 83**
Zamke kontrarevolucije / 83
- V. Nacije, nacionalno, nacionalističko i ravnopravnost u jugoslavenskoj stvarnosti / 90**
- VI. Strategija i rezultati razvoja u socijalističkoj Jugoslaviji / 110**
Putovi i stranputice / 110
- VII. Raspored društvenih snaga u Jugoslaviji te mjesto i uloga Saveza komunista / 141**
- VIII. Odnos prema revoluciji i oslobođenju čovjeka – kriterij za sve / 160**
Konstrukcija sukoba Partije i inteligencije / 160
- IX. Klase, država, demokracija / 170**

Popis literature / 198

Kazalo imena / 203

Biblioteka
GLOBUS

Dušan Dragosavac
JUGOSLAVENSKO JUČER, DANAS, SUTRA

Izdavač
ČGP DELO
OOUR GLOBUS, Izdavačka djelatnost
ZAGREB

Za izdavača
TOMISLAV PUŠEK

Lektor
JASENKA RUŽIĆ

Oprema
BRONISLAV FAJON

Naklada
3000 primjeraka

Tisak
ČGP DELO, LJUBLJANA, 1988.

YU ISBN 86-343-0411-6

Dušan Dragosavac

Rođen 1. decembra 1919. godine mjesta Vrebac, općina Gospić.
Završio Pravni fakultet u Zagrebu, Višu političku školu »Đuro Đaković«
u Beogradu, doktor ekonomskih nauka.

Aktivno je sudjelovao u NOB-u od 27. jula 1941. godine. Za vrijeme rata
bio je na raznim vojnim političko-partijskim dužnostima, između ostalog
sekretar Općinskog i Kotarskog komiteta, član Okružnog komiteta za
Lik, organizacioni sekretar Okružnog komiteta Karlovac.

Poslije rata obavljao je razne dužnosti: bio je sekretar Oblasnog komiteta
Karlovac, član i sekretar Centralnog komiteta SK za Hrvatsku, član
Predsjedništva i sekretar i predsjednik Predsjedništva CK SKJ. Sada je
član CK SKJ.

Objavio je sljedeće knjige:

**Zakon vrijednosti u staljinskoj koncepciji, Klase, Intelligencija,
sloboda i kritika, Nacionalno i internacionalno, Političke rasprave,
Društveno-ekonomski aspekti socijalističkog samoupravljanja,
Aktuelni aspekti nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, Zbiivanja
i svjedočenja, Protiv građansko-konzervativnih shvatanja
i dogmatizma, te više eseja i studija.**